

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİNİRÖTESİ EMEK HAREKETLİLİĞİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

Sinem ESİN

Danışman
Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK

İZMİR - 2016

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Sınırötesi Emek Hareketliliği Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

../.../...

Sinem ESİN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Sınırötesi Emek Hareketliliği Üzerine Bir Araştırma
Sinem ESİN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Kapitalizmin küreselleşme ile çakışması sonucunda emek hareketliliği ulusal sınırları aşarak uluslararası alana çıkmıştır. Sermaye birikiminin sağlamak için çeşitli dönemlerde farklı politikalar uygulanmıştır. Günümüze izlenen serbestleşme politikalarıyla sermayenin hareket serbestisinin önü açılmış haldedir. Sermayenin en düşük maliyetle en fazla kazanım sağlaması adına işgücü piyasasında emek değersizleştirilmiştir. Emegin yeniden üretimi ve iyi bir yaşam sürmesi adına kendi şartlarına uygun yerlere göçü başlamıştır.

Emek hareketliliğinin kırdan kıra, kırdan kente ve kentten kente gerçekleştirdiği göç rotası sınır ötesine çevrilmiştir. Üretimde yaşanan esnekleşme politikaları ve sınırlarda uygulanan esnek vize politikaları sonucunda göç veren ülkeler göç alır hale gelmişlerdir. Gürcistan'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den Gürcistan'a gerçekleştirilen işgücü göçü de emegin ve sermayenin uluslararasılaşmasına örnektir.

Kapitalizmin gelişmesiyle istihdam, göç ve işgücünde meydana gelen değişiklikler Türkiye ve Gürcistan'ı da etkilemiştir. Her iki ülkede bu değişiklikler farklı karşılıklar bulmuştur. Bu araştırma kapsamında emek hareketliliği incelenmiş ve benzerlikler ile farklılıklar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Sermayenin Serbestleşmesi, Emek Hareketliliği, İstihdam, İşgücü Göçü, Esnekleşme Politikaları.

ABSTRACT
Master's Thesis
A Research on the Croos-Border Labor Mobility
Sinem ESİN

Dokuz Eylöl Üniversity
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Administration
Public Administration Program

Capitalism labor mobility as a result of conflict with globalization has increased the international space beyond national borders. Different policies have been implemented at various times to ensure the accumulation of capital. Today in front of the freedom of capital movement liberalization opened the monitored state. In the capital at the lowest cost to provide maximum recovery on behalf of the labor market, labor is devalued. The reproduction of labor and take the name of a good life began to migrate to places appropriate to their circumstances.

A break of the rural labor mobility, migration routes of the city and from town to town performing been translated across borders. As a result of that country's immigration policies are implemented in a flexible visa policy and border supple experienced in production have become immigrants. Labor migration held from Georgia to Turkey through Georgia and Turkey is an example of the internationalization of capital and labor.

Employment with the development of capitalism, the changes occurring in the labor force migration and interaction in the Turkey and Georgia. These changes in both countries have found different provisions. Labor mobility within the scope of this study is to evaluate the differences and similarities are presented.

Keywords: Globalization, Liberalization of Capital, Labor Mobility, Employment, Labour Migration, Flexibilisation Policies.

SINİRÖTESİ EMEK HAREKETLİLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
EKLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEK VE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ

1.1.TARİHSEL SÜREÇTE EMEK	7
1.2. KAPİTALİZM, İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM	13
1.2.1. Kapitalizmin Gelişimi ve Emek	14
1.2.2. Kapitalizmde İstihdam	27
1.2.3. Kapitalizm, Göç ve İşgücü	35
1.2.3.1. Göç Kavramları ve Düzensiz Göçe Geçiş	35
1.2.3.2. Göçün Tarihsel Süreci	39
1.3. TÜRKİYE	45
1.3.1. Türkiye’de İstihdam	49
1.3.2. Türkiye’de Çalışma Yaşamı ve Emegin Sorunları	54
1.3.2.1. Enformel İstihdam	57
1.3.2.2. Esneklik	61
1.3.2.3. Güvencesizlik	64
1.3.3. Göç ve Türkiye	66

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞU KARADENİZ VE GÜRCİSTAN ARASI İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ

2.1. DOĞU KARADENİZ VE GÜRCİSTAN ARAŞTIRMA ALANLARI	73
2.1.1. Doğu Karadeniz'in Konumu ve Türkiye'deki Önemi	74
2.1.2. Gürcistan'ın Konumu ve Transkafkasya'daki Önemi	79
2.2. TÜRKİYE GÜRCİSTAN ARASI İLİŞKİLER	92
2.2.1. Siyasal İlişkiler	92
2.2.2. Ekonomik İlişkiler	97
2.2.3. Toplumsal İlişkiler	105
2.3. SINIRÖTESİ EMEK HAREKETLİLİĞİ ALAN ARAŞTIRMASI	109
2.3.1. Araştırma Yöntemi	109
2.3.2. Araştırma Amacı	110
2.3.3. Araştırma Evreni	111
2.3.4. Araştırma Sınırlılıkları	113
2.3.5. Araştırma Bulguları	114
2.3.5.1. Gürcistan'da Türkler	117
2.3.5.2. Doğu Karadeniz'de Gürcüler	131
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	158
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BKZ.	Bakınız
bkz.	Bakınız
BTC	Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü Tiflis Ceyhan Doğalgaz Boru Hattı
BTK	Bakü Tiflis Kars Demiryolu Hattı
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğu
çev.	Çeviren
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	Dünya Bankası
Der.	Derleyen
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğu
GEOSTAT	Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TL	Türk Lirası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	Ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (Bin)	s.50
Tablo 2: Temel İşgücü Verileri (%)	s.51
Tablo 3: İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İş Kolları, Sektörler Bazında Dağılımı (Bin)	s.53
Tablo 4: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilenler	s.59
Tablo 5: Sosyal Güvenlik Kapsamına Dâhil Aktif Çalışanlar	s.60
Tablo 6: Türkiye'ye Göç	s.69
Tablo 7: Türkiye'ye Düzensiz Göç Gönderen İlk Beş Ülke	s.70
Tablo 8: 2010-2014 Yılları Yaş Çay Alımları Genel Toplam (Ton)	s.76
Tablo 9: Rize- Artvin-Türkiye'de İstihdam, İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranları (%)	s.78
Tablo 10: Doğu Karadeniz Bölgesinde İstihdam, İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranları (%)	s.79
Tablo 11: Gürcistan'da İstihdam ve İşsizlik (Bin)	s.90
Tablo 12: Gürcistan'da Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (%)	s.91
Tablo 13: Türkiye'nin Gürcistan ile İhracat ve İthalatı	s.102
Tablo 14: Sarp Sınır Kapısından Giriş Çıkış Yapan Gürcüler	s.106
Tablo 15: Sarp Sınır Kapısından Giriş Çıkış Yapan Türkler	s.107
Tablo 16: Görüşülenlerin Yaşları	s.114
Tablo 17: Görüşülenlerin Meslekleri	s.115
Tablo 18: Görüşülenlerin Yerleşim Merkezleri	s.116
Tablo 19: Türklerin Gürcistan'a Gidişleri	s.118
Tablo 20: Görüşülen Türklerin Kendi İfadeleri ile Gelir ve Sigorta Durumları	s.124
Tablo 21: Gürcülerin Türkiye'ye Gelişleri	s.133
Tablo 22: Görüşülen Gürcülerin Kendi İfadeleri ile Gelir ve Sigorta Durumları	s.143

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Doğu Karadeniz Bölgesi	s.74
Şekil 2: Gürcistan Haritası	s.82
Şekil 3: Transkafkasya Haritası	s.83
Şekil 4: Gürcistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Ocak - Şubat 2016)	s.98
Şekil 5: Gürcistan'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Ocak - Şubat 2016)	s.99
Şekil 6: BTC Petrol ve BTE Doğalgaz Boru Hatları Güzergâhları	s.100
Şekil 7: BTK Demiryolu Hattı Güzergâhı	s.101
Şekil 8: Rize ve Artvin'de Mülakat Yapılan Noktalar	s.111
Şekil 9: Gürcistan'da Mülakat Yapılan Noktalar	s.113
Şekil 10: Çalışan İnşaat İşçileri	s.121
Şekil 11: “Türk Mahallesi”	s.127
Şekil 12: Dükkân Camı, Kemalpaşa	s.134
Şekil 13: Kemalpaşa	s.135
Şekil 14: Rus Pazarı Sergileri	s.137
Şekil 15: Kaçak Sigara Satışı	s.139
Şekil 16: Çay İşçileri	s.141
Şekil 17: Çay İşçilerinin Barındıkları Ev	s.145
Şekil 18: Çay İşçilerinin Barındıkları Ev-2	s.146
Şekil 19: Çay İşçilerinin Yemek Yedikleri Kapı Önü	s.147
Şekil 20: Yevmiye Usulü Çalışan Çay İşçileri	s.148

EKLER LİSTESİ

EK 1: Görüşmecilere Yöneltilen Soru Cetveli **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

GİRİŞ

Emek kavramı, dünya tarihinin belli dönemlerinde dönüşümler geçirmiştir. Üretim biçimlerini, üretim ilişkilerini, ticaretteki değişimleri, sermaye birikimi için geliştirilen politikaları, dünya ve insanlık tarihini etkilerken aynı zamanda bu gelişmelerden etkilenmiştir. Bu doğrultuda, emek hareketliliğinin gerekçeleri, kölelik sistemi, feodalizm ile farklı devletlerin ya da imparatorlukların ortaya çıkması ve sonlanması ulus devletlerin oluşum aşamaları, ekonomik krizler, savaşlar sonrasında sermayenin yeniden yapılanma isteği, iki kutuplu dünya sisteminin son bulması, küreselleşme ile birlikte gelen serbestlik anlayışı ve siyasal, ekonomik, sosyal çatışma ortamları biçiminde sıralanabilir.

Antik çağda tarım ve hayvancılıkta yaşanan gelişmeler sonucunda işbölümü doğmuştur. Ortak amaçlar adına tarımsal ürün fazlalığı oluşmuştur. İlkel tarımın göçebe hayat tarzını değiştirmesi, üretim tekniklerinin gelişme göstermesi, işbölümünün etkisiyle kentlerin, ticaretin, sanatın gelişimine zemin oluşturulması ilkel toplum yapısını çözmeye başlamıştır. Dolayısıyla, farklı zaman ve mekânlarda köleci ilişkilere dayanan köleci toplum meydana gelmiştir. Ancak köleci toplum teknolojik yetersizlikler, emeğin yeniden üretiminde meydana gelen siyasal, sosyal vb. sorunlarla birlikte feodal toplumun oluşmasına yol açan koşulları hazırlanmıştır. Başka bir ifadeyle, dünyanın farklı yerlerinde birbirine benzemeyen üretim ilişkileri söz konusu olmuştur. Feodalizm, ilkel toplum ve köleci toplumdaki sonra ortaya çıkmamıştır. Bir ölçüde ilkel üretim biçimleri ve köleci toplum ilişkilerinin sentezinden oluşmuştur. Böylece köleci toplumda efendisine bağlı olan köle, feodal dönemde serfe dönüşmüştür ve toprağa bağlanmıştır. İşlenen toprak ve kullanılan araçların mülkiyeti ise senyöre tabi kılınmıştır. Ancak teknolojik araçların olmayışı ve üretimin, değişim değeri yaratmaktan çok kullanım değeri yaratmaya dönük olması gerekçeleriyle feodal üretim tarzında emeğin verimliliği sınırlı kalmıştır.¹

18. yüzyılda İngiltere’de başlayan Endüstri Devrimi, üretimin fabrikalarda yaşanması anlamına gelmiştir. Kırlardan fabrikaların olduğu alanlara göçler gerçekleşmiştir. Zanaatkâr konumunda olan emek tek düze işe koşulmuştur ve

¹ Mehmet Rauf Kesici, **Emek Piyasaları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, ss. 22-29.

homojenleştirilmeye başlanmıştır. Yaygın birikime denk düşen rekabetçi düzenleme döneminde, sermayedarlar arasında fiyata dayanan rekabetin olması nedeniyle emek ücretleri düşürülmüştür. İşgücünün daha az maliyetli olması amacı güdülmüştür. Dolayısıyla ağırlıkla kadın ve çocuk işçiler fabrikalarda yer almıştır. Keza emeğin kendisini yeniden ürettiği yaşama alanlarında da çalışma koşullarında olduğu gibi zorluklar hakim olmuştur.

Tüm bunlarla birlikte, makineleşme ile kullanım değerinin yerini değişim değerinin kesin hâkimiyeti almıştır. Makineleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlar birbirini izlemiştir. Çıkan ilk sonuç, artı değer ile artı değer içinde yer aldığı ürünlerin kitlesinin artışı olmuştur. İkincisi, kapitalistlerin tükettikleri maddeler bollaşmıştır, dolayısıyla bu katman büyümüştür. Üçüncüsü, lüks eşya tüketimi artmıştır. Dördüncüsü, yerli ürünler hızla yabancı lüks eşyaların yerini almıştır. Beşincisi, yabancı hammadde yerli sanayide üretim aracı olarak kullanılmıştır. Altıncısı, dünya pazarının ihtiyacı doğrultusunda ulaştırma ve taşıma işlerinde işgücüne talep artışı yaşanmıştır. Yedincisi ise tüm bu işler sayısız işkoluna bölünmüştür.²

Emek tarafından çalışma koşulları, sendikal ve siyasal faaliyetler ile sosyal sigortalara dair çalışmalar da 1880'li yıllarda Almanya, İngiltere, Fransa'dan gelişmeye başlamıştır. 1900'lü yıllara gelindiğinde sosyal sigortalar zorunlu nitelik almıştır.³

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sermayenin yeniden yapılandırılması doğrultusunda çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. 1945 sonrası gelişmiş ülkelerde refah devleti, gelişmekte olan ülkelerde ise ulusal kalkınmacı, ithal ikameci politikalara yer verilmiştir. Özellikle Batı Avrupa başta olmak üzere işgücü talebinde artış yaşanmıştır. Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda gibi ülkeler misafir işçi programları doğrultusunda ikili anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Türkiye 1960'lı yıllarda Almanya ağırlıklı olmak üzere, görece büyük kentlerindeki işgücünü Avrupa'ya ihraç etmiştir. Bu emek hareketliliğinin gerekçelerini: Yurttaşların yurda

² Karl Marx, **Kapital 1. Cilt**, çev. Alaatin Bilgi, 10. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2011, (Kapital), ss. 425, 426.

³ Norveç, İsveç, İngiltere, Fransa'da hastalık sigortası, yaşlılık sigortası, sakatlık sigortası, çalışan işçiler için işsizlik sigortası için bkz. Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 182, 183.

dönüşlerinde döviz getirecek olması, Avrupa’da kazanılan bilgi ve birikimin Türkiye’nin kalkınmasında kullanılabileceğine dönük düşünceler oluşturmuştur.⁴

1973 yılına gelindiğinde yaşanan Petrol Krizi sonucunda Avrupa, işçi alımlarını durdurmuştur. Geri gönderme yolunda teşvik programları uygulamaya başlanmışsa da aile birleşmesi yolu ile işgücü göçünde kalıcılığa yaşanmıştır. Dolayısıyla söz konusu işçilerin aileleri ile birlikte Avrupa’da kalmaları için düzenlemeler zorunlu hal almıştır. Avrupa işgücü talebini durdurduğu sırada petrol ihraç eden ülkelere, özellikle inşaat sektöründe istihdam edilmek üzere, işgücü göçleri yaşanmıştır.

Ekonomide liberalleşmeyi, üretimde uluslararasılaşmayı, sermayede yabancılaşmayı, ticarette serbestleşmeyi kapsayan küreselleşme ile işgücü de kuralılaştırılmıştır. Keza iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de piyasaların bütünleşmesi yolunda adım olmuştur. Mal, hizmet, mali piyasa hareketlerinin serbestleşmesi dünya ekonomilerinde entegrasyonu ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda, meta konumuna gelen emeğin serbest dolaşımı üzerindeki kısıtlamalar da farklı biçim almıştır.⁵

Küreselleşme ile birlikte istihdamda ortaya çıkan esnekleşme politikaları ve nitelikli/ niteliksiz işgücü arasında giderek derinleşen istihdam ve ücretlerdeki farklılaşma, enformel istihdam biçimlerinin de artmasına yol açmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, merdivenaltı üretim alanları artmış ve buralarda enformel istihdam yaygınlaşmıştır. Aynı süreçte özellikle komşu ülkeler arasında vize politikalarında yaşanan esnekleştirmeler, kayıtdışı üretim ve istihdam içinde kaynak oluşmasının önünü açmıştır. İşsizliğin de özellikle gelişmekte olan ülkelerde artış gösterip yapılaşması, ücret farklılıklarındaki eşitsizliklerin büyüklüğüne gerekece oluşturmaktadır.

1989 yılında Sarp Sınır Kapısı açılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden (SSCB) ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Doğu Bloku ülkelerinden

⁴ R. C. Rist, **Guestworkers in Germany- The Prospects for Pluralism**, Praeger Publications, New York, 1998’den aktaran Nermin Abadan Unat, “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, (Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya) , İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 264.

⁵ Nurcan Özkaplan, “Türkiye’de İşgücü Piyasasının Dönüşümü”, https://www.academia.edu/1206828/T%C3%BCrkiye_i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC_piyasas%C4%B1n%C4%B1n_d%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BC, (19.04.2016), s. 1.

farklı ülkelere geçişler gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Gürcistan da söz konusu ülkeler içerisinde yer almaktadır. Coğrafi açıdan yakın olması itibariyle Türkiye, bu hareketliliğin uğrak noktalarından birisi olmuştur. Dolayısıyla, 1960'larda göç veren Türkiye günümüzde göç alan bir ülke haline gelmiştir. Sınırötesi bu hareketlilik bavul ticareti ile başlamış bir yandan Rus Pazarları şeklinde günümüze kadar devam etmiştir. Öte yandan da kalıcılaşarak kayıtdışı istihdam alanlarında yer bulmuştur.

Türkiye'ye yaşanan bu göçü farklı kılan dünyada 1990'larla görülmeye başlanan düzensiz göç türüne örnek olmasıdır. Doğu Bloku'ndan gelen göçmenler turist konumunda sınırdan geçmektedir. Türkiye'de çalışabilmek için gerekli olan çalışma, oturma vb. izinleri almadıkları için düzensiz göçmen durumuna düşmektedirler. Doğu Bloku göçmenleri bir yandan ucuz işgücü olmaları nedeniyle işveren tarafından tercih edilmekte, diğer yandan turizmden tarıma, inşaat, eğlenceye dek farklı sektörlerde istihdam edildikleri için diğer işçiler tarafından dışlanmaktadır.

Bununla birlikte, Gürcistan'ın SSCB'den ayrılmasıyla düştüğü ekonomik, siyasal, sosyal boşluktan kurtulması ve kapitalistleşmesi yolunda Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) gibi kuruluşlar tarafından hızlı programlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda özelleştirme ve serbestleşme politikalarının hakim olmaya başladığı Gürcistan, Türkiye'den yatırımcıları kendisine çekmektedir.

Günümüzde karşılıklı giriş çıkışların kolaylıkla gerçekleştirilmesi istihdam, işsizlik, sosyal güvenlik uygulamalarında rastladığımız esnekleşmeye dönük vize rejimleri, anlaşmalar ve düzenlemelerle sağlanmıştır. Karşılıklı emek hareketliliğinin 1991'den bu yana giderek arttığını söylemek mümkündür.

Bu süreçte farklı zamanlarda yöreye yapılan ziyaretlerde yöreye gelen göçmenlerin sayısal artışları ve istihdam ediliş biçimlerindeki değişim gözlenmiştir. Bu çerçevede konuyu araştırma gerekçeleri; bavul ticareti ve Rus Pazarları olgusunun zaman içinde istihdam biçimine dönüşmüş olmasıyla, ağırlıklı Türkiye'de çalışan Gürcülerin düşük ücret alacaklarına dönük ön kabuldür. Konuya bütünüyle bakıldığında vize politikasındaki değişimin, sermaye hareketliliğinin önünün açılmasının, istihdamın esnekliğinin süreci etkilediği görülmektedir. Söz konusu

etkilerin çalışma hayatındaki esnekleşmeye bağlı olarak Türkler⁶ ve Gürcüler⁷ üzerinde ve onların toplumsal yapılarında hangi koşullarda, nasıl gerçekleştiğinin görülmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçevenin yanı sıra Türkiye’de kapitalizmin işgücü ve istihdam üzerindeki yansımaları ile çalışma yaşamı, göç tarihindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye Gürcistan arası emek hareketliliği bağlamında Doğu Karadeniz’in Türkiye için ekonomik anlamda önemi ve istihdamı, Gürcistan’ın da Transkafkasya’daki öneminden bahsedilerek istihdam, işsizlik gibi temel işgücü göstergeleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkiye (Doğu Karadeniz Bölgesi) ve Gürcistan’da yapılan alan araştırmasının bulguları da bu bölümde sunulmuştur. Bu kapsamda her iki ülkede derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmış, görüşülenlere yarı yapılandırılmış soru kağıdı çerçevesinde sorular yöneltmiş, kartopu ve rastlantısal yöntem ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde toplam 51 kişiyle görüşülmüş olup, yanıtların birbirini tekrarı noktasında benzer sonuçlara ulaşıncaya araştırma sonlandırılmıştır.

Bu çalışma hem Türkiye hem de Gürcistan’ın 1990 sonrası süreçte sağladığı sınır esnekliği kapsamında ortaya çıkan durumu değerlendirmeyi amaçlamıştır. 1990’larda bireysel eşya, mal getirip oluşan yerel pazarlarda bunları satış biçiminde başlayan süreç giderek, istihdam boyutuna taşınmıştır. Her iki ülkede de, kayıtlı/kayıtdışı bir istihdam biçimi gelişmiş ve işverenler tarafından da tercih edilir hale gelmiştir. Farklı yöntemlerle sınırötesine gerçekleşen bu çalışma biçimlerinin nasıl gerçekleştiği, hangi koşullarda oluştuğu ve etkilerinin incelenmesi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

⁶ Türkiyelilerin Gürcü, Laz, Hemşinli vb. şekillerde kendilerini tanımlamaları mümkündür. Bu bilinç ile birlikte metinde tek düzeligi oluşturmak adına tümü için “Türk” ifadesi kullanılmıştır.

⁷ Gürcistan’dan gelenlerin Abhaz, Oset, Müslüman vb. şekillerde kendilerini tanımlamaları mümkündür. Bu bilinç ile birlikte metinde tek düzeligi oluşturmak adına tümü için “Gürcü” ifadesi kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEK VE İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ

“1985 Haziranında Spring Valley (Illinois) maden ocağında 300 madenci işverenle yaptıkları sözleşme ile bütün ücretlerine karşılık, kendilerine ve ailelerine uygun bir konut, beslenme, giyinme ve ısınma giderlerinin karşılanması garanti edilmesinde anlaştılar. Bu anlaşma serfliğe geri dönüştü. 300 madenci 1982’den beri yaşam için zorunlu şeylerden uzak kalmak yerine serfliğe geri dönüşü tercih etti.”⁸

Günümüzde genel olarak, emek gücünün küreselleşen dünyadaki sınır tanımamazlığı üzerine örnekler, emek piyasasındaki değişiklikler ve beraberinde getirdiği kayıt dışılık, güvencesizlik vb. sıkça duyulan, konuşulan ve üzerinde tartışılması kabul gören konular arasında yer almaktadır.

Emek ve sermaye tarihleri boyunca birbirlerinden ayrı kalmamışlardır. Endüstri Devrimi ile sanayileşmeye geçildiğinde, Marx’ın dediği gibi “köle çalıştıranların ellerindeki kamçı yerini gözcülerin elindeki ceza kitabına”⁹ bırakmıştır. İşçünün karşısına patron, mutlak yasa koyucu olarak geçmiştir.

Küreselleşmenin başlangıcı olarak da kabul edilen 1980’lere yaklaşılması ile serbestleşme temelinde dış pazara dönük sanayileşme programı tercih edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda tarım, madencilik, alt yapı yatırımları ve inşaat sektörü öne çıkarak kalkınma anlayışına egemen olmuştur. Ancak dışa bağımlı ekonomik yapı, kapitalistleşmemiş ya da geç gelişmiş ülkelerde kalıcı şekilde yer etmiştir.¹⁰

Geç gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde tarım sektörünün istihdam oranları, diğer sektörlerle göre daha yüksek seyretmiştir. Alınan dış yardımlar ile dış ticarete bağlı kalınması, ulusötesi şirketlerin küresel tekelleri, sermayenin işgücünü değersizleştirilmesi, artan nüfus vb. sorunlar yaşanmıştır. İşgücüne katılım oranlarının artışının yanı sıra işsizlik oranları da artmıştır. Yapısallaşan boyuta gelen işsizlik, işgücüne katılım oranları artış gösterse de aşılamaz hal almıştır. Bu noktada kadın işgücünün daha az maliyetli kabul edilmesi istihdamdaki görünürlüğünü arttırmıştır.

⁸ F. ve M. Pelloutier, “La vie ouvrière en France”, Paris, 1990, Yeni basım Maspero, 1975, ss. 336-337’den aktaran Suzanne De Brunhoff, **Devlet ve Sermaye**, çev. Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 17.

⁹ Marx, Kapital, ss. 406, 407.

¹⁰ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1980-2007**, 14. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 94.

Bu bağlamda birinci bölümde tarihsel süreçte emeğin yaşadıkları, kapitalizmin gelişmesiyle istihdam, işgücü ve göçte meydana gelen değişiklikler ele alınmış ve Türkiye'deki yansımalarına değinilmiştir.

1.1.TARİHSEL SÜREÇTE EMEK

Emek için, Türk Dil Kurumu üç ayrı tanımlama yapmaktadır. İlki, bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü, zahmet. İkincisi, uzun ve yorucu, özenli çalışma. Üçüncüsü, insanın belirli bir amaca ulaşmak için giriştiği hem doğal ve toplumsal çerçevesini hem de kendisini değiştiren çalışma gücü.¹¹ İktisat biliminde emek, üretim faktörlerinden (emek, sermaye, teknoloji, girişimci) biri olarak, işgücü şeklinde ifadelendirilmiş olup olmazsa olmazlardandır; çünkü diğer üretim faktörlerini üretim sürecine sokan ve onları yönlendiren konumdur.¹² Etimolojik açıdan bakıldığında “Avrupa dillerinde – Latince labor, Almanca erbeit, Yunanca panos, Fransızca travail- kök olarak ‘uğraş’ demektir; fiziksel olarak acı veren ve hoş olmayan bir anlamı içerir. ‘Labare ile ilgili olarak ‘labor’ ‘ağır yük altında yalpalamak’ demektir, doğum sancıları ile de ilgisi vardır.”¹³ Eski Türkçede de ‘emge’ acı çekmek fiilinden türetilmiştir.¹⁴

Emek, köleci üretim tarzından feodal üretim tarzına ve şimdilerde hâkimiyet süren kapitalist üretim tarzına kadar kimi zaman köle olup sahibine bağımlı kılınmıştır. Kimi zaman serf olup feodal bey için toprakta çalışan olmuştur. Kapitalizmde ise kapitaliste (işverenine) iş sözleşmesiyle ‘sözde’ çalışacağı yere kendisi karar verme iradesinde olduğu öne sürülerek bağlanmıştır. Öte yandan herhangi bir sözleşmeye tabi olmayıp kayıt dışı çalışanları, merdiven altında çalışanları, akraba yanında çalış/an-tırılanları ‘görünmez emek’ olarak adlandırabileceğimiz emek gücünün varlığı elbette yadsınamaz.

¹¹ Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53512d18e50e99.91688816, (18.04.2014).

¹² “Üretim ve Üretim Faktörleri”, http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/temel_kavramlar.html, (18.04.2014).

¹³ Oscar Negt, “Ütopya ve Emek”, **21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm**, (Der. M. Nikoğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 1988, aktaran Fuat Ercan ve Şemsa Özar, “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:86, 2000, s.30

¹⁴ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=emek&x=0&y=0>, (18.04.2014).

Emek, tarih içinde tüm üretim tarzlarında yer alan bir gerçekliktir. Ayrıca, kapitalizmin derinleşip yerleşmesi nedeniyle toplumsal ilişkilerde gerçekleşen birtakım dönüşümlere uğramıştır ve çelişkili bir hal almıştır. Bu doğrultuda, burjuva toplumunun çelişkili bir emek kavramı üzerinde çalıştığını söylemek mümkündür. Kavram sömürü, baskı ve kötü koşulları kapsamanın yanı sıra “kendini kurtarmanın aracı” anlamında da kullanılmıştır.¹⁵

Kendini kurtarmanın aracı, işçinin emek gücünü satması karşılığında aldığı ‘ücret’ tir. Başka bir ifade ile “ücret, belirli bir emek zamanı karşılığında ya da belirli bir iş yapılması karşılığında kapitalist tarafından ödenen para tutarıdır.”¹⁶ Yani görünüşte var olan, kapitalistin para karşılığında emek satın alması aynı şekilde çalışanın para karşılığı emeğini satmasıdır. Kısaca, gerçekte para karşılığı satılan emek gücüdür. Kapitalist söz konusu emek gücünü bir günlüğüne alabildiği gibi bir ay ya da bir seneliğine de alabilir.

Emek yalnızca kendi yaşamını idame ettirmekle sorumlu olmamıştır. Kapitalist üretim tarzının hakim olmaya başladığı dönemde, özellikle muhafazakarlığın da yükselişe geçmesiyle beraber, kendisine önem atfedilen aile bireylerinin de yaşamlarını geçindirmektedir. Emek gücü, üretimini devamlı kılabilmek adına kendisinin, ailesinin ihtiyaçlarını -yiyecek, barınak, yakacak vb.- sağlarken; yaşadığı ülkenin fiziksel, iklimsel koşullarına uyum sağlayabilmelidir.¹⁷ Başka bir ifade ile, bir yandan geçimlerini sağlamaktadır. Öte yandan yeniden üretim sürecinde yer almaktadır. Böylece, burjuvadan emeğinin karşılığını ücret olarak alan işçi (emek gücünü fiili eyleme çeviren), kendisini yeniden üretirken -beslenmesi, barınması hatta üremesi- emek gücü, aktardığı nesnede de maddeleşmektedir.

Kendini kurtarmanın aracı olarak görülen emeğin, meta üretmesi ve bu şekilde gerçeklik kazanması için: Yararlılığın nesnesi ve taşıyıcısı olması, insan gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir. Yararlılığın nesnesi ve insan gereksinimlerini karşılaması noktasında Marx, metanın “kullanım değeri” kavramını ortaya koymuştur. “Değişim değeri” ise bir pazarda alıcı ve satıcının karşı karşıya

¹⁵ Oscar Negt, “Ütopya ve Emek”, **21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm**, (Der. M. Nikoliç), Belge Yayınları, İstanbul, 1988’den aktaran Ercan ve Özar, s. 30.

¹⁶ Karl Marx, **Ücretli Emek ve Sermaye- Ücret Fiyat ve Kar**, çev. Sevim Belli, 9. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2012, (Kar), s. 27.

¹⁷ Marx, Kapital, ss. 173-175.

gelmeleri, metasını satan kişinin karşılığında bir miktar para alması ve aldığı o para ile tekrar bir meta satın alması şeklinde ilerleyen zincirde oluşur.¹⁸ Bu noktada paranın sermayeye dönüşümü, dolaşımın içinde olduğu gibi dışındadır da. İçindedir çünkü emek gücünün pazardan satın alınmasıyla koşullanmıştır. Dışındadır çünkü onun içinde yer alan tek şey olan artı değer üretimine, yani tamamen üretim alanına giren sürece, sıçrama tahtası oluşturur. Böylece değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek satılacak metanın oluşmasında asıl olandır. Söz konusu bu değer de “artı değer”in oluşmasında etkin rol oynar. Meta üretmek için, kişinin başkaları için de kullanım değeri, yani toplumsal kullanım değeri üretmesi, elzemdir. Metanın gerçeklik kazanması için ise insan emeği taşıması gerekmektedir.

Emek gücünün metalaşmasından önce emek gücünden anlaşılması gereken, onun insanın kullanım değeri ürettiği sırada harcamış olduğu fiziksel ve zihinsel yetilerin toplamı olduğudur.¹⁹ Emek gücünü alan ve emek gücünü satanın bir pazarda karşı karşıya gelmeleri ile bir değişim değeri oluşur ve böylelikle emek gücünde metalaşma yaşanır. Alıcı ve satıcı yasalar önünde eşit konumdadırlar. Ancak aralarındaki ilişkinin devamlılığı adına emek gücü sahibi toptan ve süresiz bir satış gerçekleştiremez. Başka bir ifade ile, süresiz ve tamamen gerçekleştirilmiş satış demek kendisini özgür insan konumundan köle konumuna, dahası meta sahibi olan konumundan meta konumuna dönüştürmektir.²⁰

Paranın metaya ve sermayeye dönüşümünde Marx’ın deriden çizme yapma örneğini hatırlamak mümkündür. Meta sahibinin kendisi, emeği ile değer oluşturabilir ancak, kendiliğinden büyüyen değer oluşturamaz. Kullandığı bir hammaddeden bir eşya üretebilir. Keza, o hammaddeyi eşyaya dönüştürerek ona daha çok değer katması mümkündür. Ancak baştaki hammaddenin değeri değişmeyecek olsa da nihai ürün elbette değerinde artış yaşayacaktır. Değerin büyümesi için meta üreticisinin diğer meta üreticileri ile temas sağlaması gerekmektedir. Hemen ardından ise para ya da metayı sermayeye dönüştürmesi.²¹ Dolayısıyla kapitalist topluma niteliğini veren, emek gücünün, kendisini ürettiği

¹⁸ Marx, Kapital, ss. 49-57.

¹⁹ Marx, Kapital, s.171.

²⁰ Marx, Kapital, s. 171.

²¹ Marx, Kapital, s. 168.

meta şeklinde bulması ve emeğin ücretli emeğe dönüşmesidir. Ayrıca bu değer kaynağının, kendi değerinden fazla olan değeri yaratabilmek gibi bir niteliği vardır.²²

Ücretli emeğin daha fazla sömürülmesini ise “mutlak artı değer” ve “nispi artı değer” kavramlarıyla açıklamak mümkündür.²³ Mutlak artı değer çalışan işçinin çalışma saatlerini arttırmakla elde edilir. Mesaiye kalmak ya da işçilerin yattıkları yatakların soğumasına fırsat bırakmadan tekrar devir daim yapılarak çalıştırılmaları artık değer sömürüsünü fazlalaştırır. Nispi artık değer ise mutlak artık değer sömürüsü kadar kolay fark edilir türden değildir. Mutlak artık değerden nispi artık değere birim zamanda kazanılan üründe artış yaşanması adına geçilmiştir. Bu durum da teknolojinin gelişip değiştiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, teknolojinin devreye girmesi ile birim zamanda daha fazla ürün elde edilmektedir. Aynı işgünü süresince, gerekli emek zamandan kısılması koşuluyla artı emek zamanının uzatılması şeklinde işlemektedir. Söz konusu gerekli emek zamanının kısaltılması, ücretin eş değerinin daha kısa zamanda üretilmesi ile olanaklı kılınır. Başka bir ifade ile, kapitalistin daha fazla artı değere ulaşması için: İşçilerin yeniden üretimine katkıda bulunan malların, servislerin ucuzlatılması yoluyla emeğin değerinin düşürülmesi ve reel düzeyde maaşların düşürülmesi söz konusu olabilmektedir.

Emek gücünün değerine denk olan ücret için, emeğin kendini yeniden üretmesi adına sağladığı geçimlik ücrettir demek mümkündür. Bu bağlamda, “kar” ise emeğin üretmiş olduğu toplam değerden, kendisini üretmesi için elzem olan geçimlik ücretin çıkarılması sonrasında kapitalistin el koyduğu kısımdır. Emeğin değerinin iki kısmını yarattığı açıktır. Öncelikle, canlı emek üretim sürecinde olduğu müddetçe, değişen sermaye değerini, ücretleri, yeniden yaratır. İkinci olarak, ücretlerden artı değer yaratıp sermayeye dönüştürür. Her ne kadar değişen kısım ücretlere harcansa da toplam para sermayeye aktarılır.²⁴

Marx’a göre “üretken emek”in üretkenlik sıfatını kazanması için sermaye adına kararlılık yaratmanın ötesinde, artı değer yaratıyor ya da yaratmıyor olması önemlidir. Oysa burjuva iktisadi emeğin ücret aldığı sürece üretken olacağını ileri

²² Marx, Kar, s. 23.

²³ Marx, Kapital, ss. 59-81.

²⁴ Yiğit Karahanoğulları, “Marx’ta Üretken Emek Kategorisi ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bulgular”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 2, 2008, s.119.

sürer, zira ‘rasyonel birey’ olan kapitalist, ‘üretken’ ve beraberinde ‘verimli’ işçileri tercih eder. Rasyonel işçi de aynı şekilde emek gücü kadar ücreti tercih etmektedir. Oysa ‘rasyonellik’ yaklaşımının kapitalist üretim tarzında işçiler açısından tutarlı tarafının bulunmadığını söylemek olanaklıdır. Başka bir ifade ile işçi için çalışmak nefes almakla denk bir konuma getirilmiştir. İşçi çalışırken arkasındaki yedek işgücünün varlığından haberdar haldedir. Dolayısıyla, esneyen çalışma ve yaşama koşullarıyla birlikte “marjinal üretime eşit ücret”²⁵ suya yazılan yazı gibidir.

Sermaye ve emek, her ne kadar birbirlerinden bağımsız halde karşıt konumlarda mevzilenmiş olsalar da birbirlerine içseldirler. “Kapitalist, artı değer elde etmek için ücretli emeği satın alabildiği, yani karşıt belirlenimi kendi bünyesinde muhafaza ettiği sürece bağımsızdır. İşçi, ancak emek gücünü satmaya ve böylece artı değer yaratmaya hazır oldukça işçidir.”²⁶ Dolayısıyla, emeğe olan bağımlılıktan kurtulmak sermaye için devamlı göz kırpan bir eğilimdir. Bu nedenle sermaye, işçinin nesneleştirilmesi ve standartlaşması yönünde çalışır. Çünkü standartlaştırılmış olandan daha kolay vazgeçilir.²⁷

Özetle emek (somut, soyut) ve sermayenin (değişen, değişmeyen)²⁸ bir arada olduğu yapısal koşullar içinde, somut emek ve soyut emeği kendisinde birleştiren metanın paraya dönüşmesi, paranın da sermaye olarak karşılık bulması, emekten sermayeye uzanan yolu tanımlamaktadır. Ayrıca, sermaye birikimine katkı sağlanmaktadır.

Sermaye birikimi süresince emeğin, maliyet unsuru olarak görülmesi nedeniyle, en az masraflı hale getirilmesi doğrultusunda sermaye sahipleri kafa yormuşlardır. Esas olan ücretin kısılması yoluyla sermaye birikiminin arttırılmasıdır. Çünkü işgücü emek maliyet unsuru olarak birikimin önündeki engel şeklinde görülmektedir. Tarih boyunca emeğin maliyetinin düşürülmesi tüm üretim ilişkilerinde gözetilen olmuştur. Manüfaktürde uzmanlaşmış ve yarı zanaatçı olan emek niteliği fabrikada rutin, standart iş yapan hale getirilmiştir. Ayrıca, homojenliği

²⁵ Karahanoğulları, s. 119-120.

²⁶ Bernhard Brosius, **Tarihin Yapıları Tarihsel Materyalizme Giriş**, çev. Nejat Ağırnaslı, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 103.

²⁷ Elif Aksu Kara, “Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği”, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Mayıs 2012, “http://www.emo.org.tr/ekler/1f0650046d6ec2e_ek.pdf”, (21.04.2014), s. 31.

²⁸ Değişen sermayeden kasıt emek gücü iken; değişmeyen sermayeden kasıt ise makineler, hammadde vs. ‘dir.

sağlanmıştır. Dolayısıyla emeğin yeniden üretim maliyetlerinin azaltılması, kolay ikame edilebilir olmasına yol açmıştır. Tıpkı fiyat rekabetlerinin oluşturulması ile gözetilen emek ücretlerinin düşürülmesinde olduğu gibi.²⁹

Piyasada talepte yaşanan bir düşme karşısında var olanı istenenle değiştirmek (yeni bir tezgâh yapmak ya da tezgâhları söküp elden çıkarmak) sermayedar açısından emeği işten çıkarmaktan daha maliyetlidir. Bu durumlarda nicel esneklik ile işgücünün maliyetinin tümünden kurtulmak, artık değer oranının yükselmesi anlamına gelmektedir. Emeğin nitel esnekliğinde ise çalışma ve ücret esneklikleri de içerilmektedir. Ücret esnekliği, güncel bir tanım ile, performansa dayalı yapılandırma demektir. Bireyselleşme ve diğer işçilerle rekabet oluşumuyla birlikte performansa göre ücretle, nispi artık değer yükseltilmesine gitmek mümkündür. Post Fordist üretim tekniklerinin yoğunlaştığı günümüzde esnek istihdam hakim kılınmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda, işgücü devir maliyetlerini düşürmek için: Piyasada talepte yaşanan artış karşısında emeğin uzun süre çalıştırılması, talepteki azalış zamanlarında daha az çalıştırılarak az ücret verilmesi yoluyla çekirdek işgücünün devamlılığının sağlanması söz konusu olabilmektedir. O halde, talepteki azalış dönemlerinde işgücünün en az maliyetle tutulması mümkündür.³⁰

Sonuçta, günümüzde Post Fordist üretim sürecinde yaşanan, emeğin niteliksizleşmesidir. Niteliksiz emeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, nitelikli emeği nitelikli kılan sadece nitelikli emeğe talep değildir. Çünkü bu durum sadece çekirdek işgücü için geçerlidir. Kaldı ki nitelikli çekirdek işgücü de, gelişmiş ülkelerde teknoloji üreten işgücüdür. Ayrıca, çekirdek işgücünün kazandığı nitelik, üretime doğrudan katkı boyutunda olmayıp bilgisayar destekli makinelerce gözetleyici hale getirilmesidir. Artan ise çevre işgücü olarak adlandırılabilen niteliksiz işgücünün varlığıdır. Küresel tekelleşme döneminde ücret ilişkilerinin - sermaye ve emek hareketliliği gibi- küresel düzeyde kurulmuş olması sonucunda ücret, talep unsuru olmaktan çok rekabet ve maliyet unsuru olarak görülmektedir. Söz konusu ücret ilişkisi de esneklikle eş zamanlı ilerlemektedir.³¹

²⁹ Onur Ender Aslan, **Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, ss. 61, 66.

³⁰ Aslan, ss. 173-176.

³¹ Aslan, ss. 182- 200.

1.2. KAPİTALİZM, İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM

Endüstri Devrimi ile birlikte üretim fabrikalarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Erken birikim rejimi bütünüyle mutlak artı değer üretimine dayanmıştır. Yaygın birikim rejiminde üretimin, fabrikalarda makine aracılığıyla gerçekleştirilmesi nispi artı değeri fazlaştırmaya gidildiğinin bir göstergesidir. Bu çerçevede, fabrikalarda makinelerin kullanılmasıyla, nispi artı değeri arttırmanın yolu da açılmıştır.³²

Yoğun birikim rejiminin yayıldığı tekelci rekabet dönemi ise 1970-1980'lere dek hakim olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesinin uygulandığı bu dönemde, iç pazara üretim yapan sermaye gruplarını harekete geçiren bölüşüm ilişkileri politik, sosyal, ekonomik ilişkilerle şekillenmiştir. Ekonomide uluslararası kapitalist sistem ile bütünleşme örneği sunan “yabancı sermayeli firmaların montaj sanayindeki ağırlıkları ve dayanıklı tüketim malları üreten sektörün küçük ölçekli, görece yüksek nihai ürün fiyatlı yapısını şekillendiren korumacı dış ticaret rejimi bu dönemi belirleyen belli başlı gelişmelerdi”.³³

Esnek birikim dönemine gelindiğinde, finansal sermayenin üretim ve reel ekonominin önüne geçmesiyle eş zamanlı olarak, örgütlü emeğe dönük ciddi saldırıların yaşanmıştır.³⁴ Yeni kapitalizme göre, “emek örgütsüzleştirilmelidir” düşüncesi yaygınlaşmıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin ticaret açıkları, küresel kuruluşların istikrar ve uyum programları çerçevesinde giderilmesi yoluna gidilmiştir. Açıkların kapatılması sırasında ülkelere istenenler: Yurt içindeki talebi baskılamaları ve ihracata yönelmeleridir. “Yurt içi talebi baskı altına alan politikaların ortak özelliği ise, emek kesiminin sosyal haklar, ücret, kıdem tazminatı vb. kazanımlarının daraltılmasıdır.”³⁵

Sonuç olarak endüstrinin gelişmesiyle kapitalizm yaygınlaşırken, endüstri tanımına sanayi ve imalat dışında tarım, hizmet gibi sektörleri katmak mümkün

³² Aslan, ss.51- 61.

³³ Özkaplan, s. 8.

³⁴ Küresel proletarya sayısı 1975'den 1995'e değin iki kat artış ile 2. 5 milyara erişmiştir. Bkz. Ronald Munck, **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, çev. Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, s.21.

³⁵ Kesici, s. 155.

olmuştur.³⁶ Bu doğrultuda, gelişmiş ülkelerde hizmetler sektöründe ağırlık söz konusu iken gelişmekte olan ülkelerde de hizmet sektörüne kayışlar yaşanmıştır. 2011 yılında istihdama katılma oranları gelişmiş ülkelerde % 60, gelişmekte olan ülkelerde % 68, gelişmekte olan ülkelere biri olarak Türkiye’de % 49 dolaylarındadır. İşsizlik oranı aynı sıralamayla gelişmiş ülkelerde % 7.9, gelişmekte olan ülkelere % 4.9 ve Türkiye’de % 9.8 olmuştur.³⁷

Dünyada istihdam açısından, hizmetler sektörüne kayış yaşanırken Türkiye’de yaşananlardan pay almıştır. İstihdam oranı ise yüksek gelirli ülkelere % 56, orta gelirli ülkelere % 64 ve Türkiye’de % 45 şeklindedir. 2010 yılı için yüksek gelirli ülkelere ilk sırada % 74 ile hizmet yer alırken ikinci sırada % 21 ile sanayi ve son olarak % 2.7 ile tarım vardır. Orta gelirli ülkelere % 42 ile hizmet, % 26 ile sanayi ve % 31 ile tarım bulunmuştur. Türkiye’de ise % 49 ile hizmet, % 26 ile sanayi ve % 24 ile tarım yer almaktadır.³⁸

1.2.1. Kapitalizmin Gelişimi ve Emek

Çalışmak, ilkçağlardan bu yana süreklilik gösteren olgudur. İlkel dönemde toplayıcılık olarak ifade bulan emek kullanım şekli, besin toplama, savunma ve üretme faaliyetleri neticesinde işbirliği ve dayanışmayı örmüştür. Sıkça kullanılan, insan topluluklarını hayvan topluluklarından ayıran temel unsur bu bağlamda, araç üretme ve onları kullanma etkinliği olarak ifade edilmiştir.³⁹ Bu doğrultuda toplayıcılık olarak karşılık bulan emeğin kullanımı tarihsel süreç içinde çeşitli aşamalar geçirerek kapitalizme ulaşmış, kapitalizmin gelişmesiyle beraber esnek emeğe dönüşmüştür. Ayrıca, üretim ilişkilerinin değişmesi ile sermaye birikimine ulaşılmıştır.

³⁶ Mete Çetik ve Yüksel Akkaya, **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s. 28.

³⁷ ÇSGB, “Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023”, <http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf>, (11.04.2016), s. 12.

³⁸ ÇSGB, “Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023”, <http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf>, (11.04.2016), s. 12.

³⁹ Kesici, ss. 20-23. 20. yüzyıla gelindiğinde çalışma üzerine ortaklaşılacak unsurlar şöyledir: Çalışma insanın temel faaliyetidir. Çalışma toplumsal bağ anlamında, toplumsal entegrasyonu sağlar. Çalışmanın serbestleştirilmesi ile yabancılaşma alanı terk edilince çalışmanın gerçek yüzüne kavuşacaktır. Bkz. Dominique Meda, **Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?**, çev. Işık Erdüğü, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, ss. 26-26.

Çalışma antik çağda ve kapitalist çağda aynı anlama gelmemektedir. Antik çağda çalışma büyük oranda aile içinde gerçekleştirildiğinden özel alanda sınırlandırılmıştır. Kapitalist toplumda ise kamusal alanda gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Antik çağda her ne kadar “artık ürün” gözetilerek üretim yapılmasa da ortak amaçlar adına tarımsal ürün fazlalığı oluşmuştur. İlkel komünden kapitalizme kadar geçen sürede doğa insan ilişkisinde insanın üretimi, pasif konumda yer almış ve kendisini tarım şeklinde göstermiştir. Zamanla ihtiyaç fazlası ürünün oluşması dolayısıyla paylaşım noktasında çatışmalar yaşanmıştır. Göçebe hayat tarzı ile üretim güçleri ve ilişkilerinde değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar arasında işbölümü ve mülkiyetin çalışma ve yaşama hayatına yerleşmesi söz konusu olmuştur. Yaşanan işbölümünün yanı sıra kentler, ticaret, sanat gibi gelişen unsurlar ilkel toplumun yapısındaki çözülmeye dönük faktörleri oluşturmuşlardır. Dolayısıyla, farklı yer ve tarihlerde kölecilik ilişkilerin var olduğu kölecilik toplum meydana gelmiştir.⁴¹

İlkel toplumda yaşanan işbölümü ve özel mülkiyetin doğumu ile beraber kölecilik topluma gelindiğinde, köle mülkiyeti kendisini göstermiştir. Köle mülkiyetinin esas olan köle emeği, üretim aracı olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, efendisine kullanım değeri sağlaması ile birlikte alınıp satılmasıyla da değişim değeri oluşturmuştur.

Emek piyasasında kölecilik toplumun ardından feodal toplum ve üretim ilişkileri tarihte yerini almıştır. Ağır sabanın bulunması ile toprakta derine inme ve suyun belli yerlerde toplanmasıyla kuru kalan yerlerde de tarımın yapılmasına başlanmıştır. Yel değirmenleri gibi kas gücü dışında üretken enerji kaynaklarının keşfiyle Batı dünyası gelişmeler kaydetmiştir. Ağır saban, hayvan gücünün kullanımı sonucunda tarım ürünlerinde fazlalık oluşmuştur. Lord, vassal ve toprağa bağlı serfler (köylü) ile feodalizm ortaya çıkmıştır.⁴²

Genel hatları itibari ile feodalizmde kölenin yerini serf almıştır. Görece daha “elverişli” çalışma koşullarına sahip oldukları söylenebilir. İşlenen toprak, kullanılan araç gereç ve hayvanların mülkiyeti senyörlerin elindedir. Serflerin bir bölümü kendi

⁴⁰ Kesici, s. 23.

⁴¹ Kesici, ss. 24, 25.

⁴² Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**, 17. Baskı, İmge Kitabevi, 2008, ss. 29-78.

inisiyatifindeki topraktan senyörlere aynı pay verir iken bir kısmı da senyör toprağında zorla çalıştırılmıştır. Var olan teknolojinin sıradanlığı ile ürünün değişimden çok kullanım amaçlı üretilmesi, feodal üretim tarzında emeğin verimliliğini kısıtlayan nedenlerdendir. Senyör ve serf arasındaki hukuksal ilişki ise toprağa bağlılık temelinde çizilmiştir. Senyörün topraktan elde edeceği kazancın düşeceği düşüncesinden hareketle, serfin toprağı bırakıp gitmesi yasaklanmıştır.⁴³ Lord ve vassal arası karşılıklı hak ve görevler vardır. Kral ile halk ve lord ile vassal bir nevi sözleşme ile birbirlerine bağlanmışlardır. Gelecekteki anayasal hükümet anlayışı bu anlaşma ile doğmuştur.⁴⁴

Emeğin çalışma ve yaşama koşullarında en büyük dönüşümlerden birine sahne olan Endüstri Devrimi ile yeni bir üretim tarzı başlamıştır. Var olan feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçilmiştir. Öncelerde toprağa bağlı olan köylüler kent merkezlerine hayatlarını sürdürebilmek -fabrikalarda iş bulabilmek- amacıyla göç etmiştir. Lonca sistemine özgü olan kalfa ve çıraklıktan ustalığa geçiş bitmiştir. Zanaatkârlar, nitelikli işgücü tanımıyla, fabrikaların “gözde” yerlerinde çalışmıştır. Alanına dair çeşitli becerileri olan ustalar, fabrikaların getirmiş olduğu işbölümüyle tek bir işe koşulmuştur ve yaptıkları iş tek tipleşmiştir. Başka bir ifade ile üretim güçlerinin değişmesiyle toplum düzeni değişmiştir. Emeğin tek tipleştirilmesi kolay ikame edilebilirliğini sağlayarak emeği değersizleştirmiştir; yeniden üretim maliyetlerini aşağıya çekmiştir.

Fabrika üretiminin devamlılığının sağlanabilmesi için toprağa bağlı serfliğin kalkması ve “özgür işçi” nin doğması gerekmiştir. Ayrıca lonca sisteminin son bulması ve nitelikli işgücünün fabrikalarda istihdam edilmesi kapitalizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Söz konusu dönüşümlerin yaşanmasıyla birlikte küçük zanaat ve atölye üretiminin yerini fabrika üretimi almıştır. Kitleselel üretimi gerçekleştirmek adına “özgür işçiler” oluşmuştur. Toprakdan göç eden köylülerin sanayi merkezlerine geçmeleriyle ağır çalışma koşulları da beraberlerinde doğmuştur. İşsizlik, yoksulluk, özellikle kadın ve çocuk işgücü sömürüsü had safhaya ulaşmıştır. Sonuçta burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki toplumsal sınıf

⁴³ Kesici, s. 29.

⁴⁴ Sander, ss. 29- 78.

meydana gelmiştir. Küçük köylü ve zanaatkâr konumunda olanlar proletarya sınıfını oluşturlarken karşılarında da burjuvazi mevzilenmiştir.⁴⁵

Yaygın birikim rejiminde fabrika yöntemi ile üretim gerçekleştirilmiştir. İşçiden bağımsız ön planda ve sistemin deviniminde makinenin sorumluluğunun bulunması ile çalışanların yer değiştirmesi sağlanmıştır. “Sistemin bütünün devinimi, işçiden değil makineden doğduğu için, iş kesintiye uğramaksızın, her an, herhangi bir kimsenin değişmesi olanaklıdır.”⁴⁶ Fabrikada makine kullananların yaptıkları işin aynı seviyeye indirilmesi ve işçilerin emek araçlarını kullanan konumdan emek araçları tarafından kullanılan konuma geçişleri fabrika sistemini manüfaktürden ayırmıştır.⁴⁷

Çalışma koşulları bakımından ücretlerin düşüklüğü, çalışma sürelerinin uzunluğu, kadın ve çocuğun fabrika yaşamına girmeleri sonucunda sınıfsal bilinçlenme özellikle İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde öne çıkmıştır. Liberal öğretiyile birlikte Endüstri Devriminin gerçekleştiği ülkelerde işçilere bireysel sözleşme sağlanması ancak mesleki örgütlerin, sendikaların kurulmasının yasaklanmasına ve işçilerin düşük ücrete razı olmalarına bağlanmıştır.⁴⁸

Yaygın birikim rejiminde ücret ilişkisinin tüm topluma yayılamamasının gerekçeleri: Emegın üretim araçları mülkiyetinden tam anlamıyla koparılamaması, meta ilişkilerinin yaygınlaşmamış olması, emegın yeniden üretiminin yine tamamen meta olan mallara dayanmasıdır. Emegın yeniden üretimi ev ilişkileriyle birlikte sanayi dışında tarıma dayanmıştır. Dolayısıyla üretim ve emegın tüketimi arasında doğrudan bir ilişki oluşturulamamıştır. Üretim daha ziyade ülkedeki orta, üst sınıflara ve ihracata yönelmiştir. Emegın üretimi ile yeniden üretimi arasındaki ilişkinin zayıf olması sonucunda emek ücretleri geçimlik düzeyde seyretmiştir. Ayrıca, yaygın birikim rejiminde meta ilişkisi, piyasa rekabeti ve fiyat esnekliğince düzenlenmiştir. Ulusal sınırlar dâhilinde üretimle tüketim arasındaki dengesizlik ve mal üretimi karşısındaki yetersiz talep az gelişmiş ülkeler ile sömürgelere mal satımı yoluyla giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁹

⁴⁵ Sami Güven, **Sosyal Politikanın Temelleri**, 4. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2009, ss. 40, 41.

⁴⁶ Marx, Kapital, s. 404.

⁴⁷ Marx, Kapital, ss. 403- 405.

⁴⁸ Güven, s. 45.

⁴⁹ Aslan, ss. 62, 63.

Yaygın birikim rejimine denk gelen **rekabetçi düzenleme biçiminde**, sermayedarlar arasında fiyata dayalı rekabet geçerli olmuştur. Fiyata dayalı rekabetin temelinde ise emek ücretlerinin düşürülmesi esası yer almıştır. Bu doğrultuda, sermayedarların ücretleri düşürdükleri boyutta rekabetçi oldukları kabul edilmiştir. Fiyatlar bunalım dönemlerinde düşerken, genişleme dönemlerinde ise yükselmiştir. Üretimde küçük işletmeler ve aile işletmeleri başat olarak karşımıza çıkmaktayken tekeller bütünüyle egemen olamayıp, yüksek hızla artmıştır.⁵⁰

Sermayedarlar olabildiğince fazla kazanç uğruna, düşük ücretin yanı sıra insan gücünü aşan uzun çalışma sürelerini de kullanmıştır. Fransa’da çalışma süresi günlük ortalama 16 saat iken erkek, kadın, çocuk ayrımı gözetmeksizin çalışma süreleri 14-18 saat arasında farklılık göstermiştir. Maden ocaklarında gece çalıştırmaları sürerken sefalet İngiltere, Fransa, Almanya’da oldukça yaygın görülmüştür. Sonuçta meslek hastalıkları, gelişme bozuklukları ile erken ölümler yaşanırken işçi kuşakları hayatlarını kaybetmiştir. O halde, Endüstri Devriminin burjuvaziye getirisi sermaye kazanımı olmuş iken işçi sınıfına yoksulluk olmuştur.⁵¹

İşçilerin çalışma koşullarının yanı sıra emek gücünün yeniden üretim alanlarında da zor şartlar söz konusu olmuştur. “Oturdukları evler rutubetlidir; ya alttan suya karşı yalıtılmamış hayvan ahır bodrumlarda, ya damı akan çatı aralarında otururlar....yedikleri hileli ve hazmı güç yiyeceklerdir. Ruhsal durumlarında çok heyecan yaratıcı değişikliklerle yüzyüzedirler; umut ve korku arasında en şiddetli dalgalanmalarla karşı karşıyadırlar.”⁵²

İngiltere’de zor yaşamı kabullenmiş kesim İrlandalıları olmuştur. Emek gücünün artışıyla yadsınamaz önemi olan göç kendisini göstermiştir. İngiltere’ye göçmen olarak giden ve kira ödeyemeyecek durumda olan İrlandalı göçmenler, imalathane işçisi haline dönüşmüştür. Çocuklarının düzenli bir işe girmesini sağlayacak kadar beslenmesi yönünde asgari ücret kazanılmıştır. Sınır olan asgari ücret göreceli olup ailenin tüm fertlerinin çalışması halinde iyi konum olarak kabul edilirken ailede çalışan sayısının azalması halinde şartlar daha da zorlaşmıştır.⁵³

⁵⁰ Aslan, s. 66.

⁵¹ Güven, ss.46, 47.

⁵² Friedrich Engels, **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, çev. Yurdakul Fincancı, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010, s. 147.

⁵³ Engels, ss. 125, 126.

Günümüzde enformel sektör çalışanlarının formel sektörün besleyicileri oluşları veya düzensiz göçmenlerin yerli işçilere nazaran alternatif oluşturmalarına benzer şekilde, İngiltere'nin İrlandalıları muhtaç halde olduğunu Engels şu sözleriyle ifade etmiştir: “Eğer İngiltere, yoksul ve sayıca çok İrlandalı nüfusa, emrindeki bir yedek güç olarak sahip olmasaydı, İngiliz sanayisinin o hızlı genişleyişi gerçekleşmezdi. İrlandalının kendi ülkesinde yitireceği bir şey yoktu, İngiltere’de ise kazanabileceği çok şey vardı...”⁵⁴

Çalışma şartlarının giderek ağırlaşması neticesinde mesleki (sendika) ve siyasal (parti) hareketler oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda İngiltere’de 1836 yılında Londra Çartizm adı verilen İşçiler Derneği kurulmuştur. 1840’da kurulan Çart İçin Ulusal Dernek, işçilerin çalışma koşulları, emek sömürüleri gibi konulardan söz eden bir imza kampanyası başlatmıştır. Kampanyanın parlamento tarafından reddi sonucunda grevler yaşanmıştır. 1847’de 10 saatlik işgücü yasasının çıkarılması ile kazanım elde edilmiştir.⁵⁵ İngiltere’de sendikalar ve partiler işçi sorunları üzerinde birbirleriyle tutarlı kararlar almak için özenli davranmıştır.

Fransa ve İtalya’da da, sendikal hareket siyasal hareketle gelişmiştir. Genel İş Konfederasyonu, Komünist Partisini destekler⁵⁶ iken sendikal hareket işçi üretim kooperatifçiliğini desteklemiştir. 1876’da ilk işçi kooperatifleri işçi kuruluşları olarak (Assocation Quvriers) oluşturulmuştur. 19. yüzyıl sonunda kooperatife dönüştürülmüştür. İtalya’da sendikalar Hristiyan Demokrat, Sosyal Demokrat ve Sosyalist partilerle işbirliği gerçekleştirirlerken, 1893 tarihli Ulusal Kooperatif ve Yardımlaşma Birliği, 1920 yılında İtalyan Sosyalist Parti ile birleşmiştir.⁵⁷

Almanya sanayileşme sürecini ülkenin siyasi yapısındaki parçalılık nedeniyle uzun soluklu yaşamıştır. Polis sisteminin diğer Avrupa ülkelerine nazaran katılığı Almanya’da işçi örgütlenmesinin İsviçre, İngiltere gibi ülkelerde kurulup oradan

⁵⁴ Engels, s. 139. Ayrıca bir başka örnek olması bakımından Amerika’da 20 yüzyıl başında tabakhanelerde vasıfsız işçi talebini karşılayan Türkiyeli ve Yunanistanlı işçiler için bkz. Işıl Acehan, “Amerika’da “Osmanlı Sokağı”: Peabody, Massachusetts’te Türk Deri İşçileri”, **Emek Tarihi**, (Ed. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 29, 35.

⁵⁵ F. Gretski ve diğerleri, **Kapitalist Toplum**, çev. Sevim Belli, 5. Baskı, Sol Yayıncılık, Ankara, 1978, ss. 84-87. Ayrıca ABD’deki deri sektörü çalışanlarından olan Türkiyeli işçilerin 1.Dünya Savaşı süresince yaptıkları ve 1917’de toplu pazarlık mücadelesine dair kazanımları için bkz. Acehan, ss. 40-45.

⁵⁶ Güven, s. 79.

⁵⁷ Güven, s. 80.

yönetilmesine neden olmuştur.⁵⁸ İkinci Dünya Savaşı ardından sendika kurulmasına izin verilmiştir. Ancak sendikal hareketin siyasete yönelmesi önlenmeye çalışılmıştır ve sendikalar ile siyasi partiler ayrılmıştır. Bu doğrultuda işçi sendikaları konfederasyonu salt işçi partisi üyelerini değil, örgütlü örgütsüz her kesimi kapsamıştır.⁵⁹

Sosyal güvenlik ise kişisel yardımlaşmalardan oluşmuştur. 18. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle kentlerde yığılmaya başlayan işçi sınıfının ihtiyaçlarına yönelik kapsamlı ve örgütlü hareket etme gerekliliği doğmuştur. Fransa, İngiltere, Almanya ve Avrupa ülkelerinin birçoğunda gönüllüğü esas alan dayanışma örgütleri baş göstermiştir. Avrupa’da 1900’lü yıllar itibariyle zorunlu sigorta düzenlenmiştir. “özellikle ücret gelirlilerden başlanarak bedensel, mesleksi ve ekonoisal risklerin karşılanmasında devlet bir görev üstlendi. Böylece, çalışanların hastalık, yaşlılık, sakatlık, ölüm ve işsizlik gibi durumlarda kendi yazgılarına ya da cılız gönüllü yardımlara bırakılması aşaması arkalarda kaldı.”⁶⁰

Almanya’dan yayılmaya başlayan sosyal sigorta hareketi Avrupa ülkelerine örnek olmuştur. 1883’te hastalık sigortası; 1889’da sakatlık ve yaşlılık sigortası oluşturulmuştur. Özellikle sanayi işkolu için bu sigortalar zorunlu koşulmuştur. Sosyal devletlerde ağırlıkla finansmanı işveren ve devlet sağlasa da işçiler ve işverenler belli miktarlarda primler ödemekle yükümlü tutulmuştur. Almanya’yı izleyen Avusturya ve Norveç olmuştur. Norveç’te 1905’te hastalık sigortası; İsveç’te 1913’te yaşlılık ve hastalık sigortası; İsviçre’de 1911’de iş kazalarına yönelik zorunlu sigorta; İngiltere’de 1908’de yaşlılık sigortası, 1911’de hastalık ve sakatlık sigortası ve bazı çalışanların tabi tutulduğu işsizlik sigortası kabul edilmiştir. Fransa’da ise 1929 ekonomik bunalımın ardından sosyal sigorta uygulamalarına geçilmiştir. 1945 sonrasında ise söz konusu sigortalarda devletin sorumluluğunun artışına yönelik sosyal güvenliğe dönüşler yaşanmıştır.⁶¹

1945 sonrasında dünya siyasal, sosyal gelişmelerin yanı sıra ekonomik açıdan da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Endüstri ilişkilerine genel olarak kitlesel üretim ve tüketimi esas alan Fordizm damga vurmuştur. İkinci Dünya Savaşı

⁵⁸ F. Gretski ve diğerleri, ss. 89, 90.

⁵⁹ Güven, s. 81.

⁶⁰ Talas, s. 182.

⁶¹ Talas, ss. 182, 183. Yapılan düzenlemelerin gündelik hayattaki karşılıkları için bkz. Acehan, s. 46.

sonrasında yeniden yapılanma ihtiyacıyla ortaya çıkan **yoğun birikim rejimi** ve **tekelci düzenleme biçimi**, 1945'ten 1970'lerin ilk yarısına değin Batı toplumlarında egemen birikim rejimi olarak yükselmiştir.⁶²

Hobsbawm'a göre, 1950-1973 yılları arası dönem gelişmiş kapitalist ülkeler için "altın çağ"⁶³ olarak nitelendirilmiştir. Kapitalist ülkeler uzun süre dünya üretiminde, yaklaşık dörtte üç paya sahip olarak mamul ihraç ürünlerinin % 80'den fazlasını temsil etmişlerdir. 1950'ler ile 1970'ler arasında mamul mallar dört kat artarken, dünya çapında imal edilmiş ürünlerin ticareti de on kat artmıştır.⁶⁴ Toprakların artmasından ziyade üretkenliğin artması nedeniyle dünyadaki tarımsal çıktı da hemen hemen benzer oranlarda büyümüştür. Bu doğrultuda Hobsbawm, "duman insanları endişelendiriyordu ve bunun nereden kaynaklandığı biliniyordu. Ne var ki, atmosferi ısıtan karbondioksit emisyonları 1950-1973 arasında neredeyse üçe katlandı."⁶⁵ diyerek kirliliği de işaret etmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrası, 1950-1973 yıllarında, gelişmiş ülkelere kişi başına gelirin 130 yıl önceki ortalamaya göre üç kat hızlı artış gösterdiği ve Fordist üretim biçiminin özellikle gelişmiş ülkelere refah götürdüğü bilinmektedir.⁶⁶ Ayrıca, 1950-1952 ve 1980-1982 dönemlerinde hektar başına tahıl üretiminde iki kat büyüme, özellikle Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya'da yaşanmıştır. 1980'lere gelindiğinde, gelişmiş dünyanın sorunu fazla üretmek olmuştur. Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler daha az üretmeye başlamışlardır. Kendi ürünlerinin maliyetlerinin altında satışa gitmeleri ise gelişmemiş ülkelerin üreticilerini güç duruma düşürmüştür.⁶⁷

Yoğun birikim rejiminde ücret ilişkisi yaygınlık göstermeye başlamışken niteliğinde de dönüşüm yaşamıştır. Meta ve ücret ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla, emeğin yeniden üretimi meta ilişkileri içerisinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla emeğin tüketimi, toplumsal tüketimin odağı olmuştur. Fordizmde tüketimin ikna

⁶² Aslan, s. 87.

⁶³ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, ss. 317-321. Ayrıca, Hobsbawm'a göre Altınçağ'a adını veren bir varil Suudi petrolüne biçilen fiyatın 1950'den 1973'e kadar 2 dolardan az olmasıdır.

⁶⁴ Hobsbawm, ss. 317- 321.

⁶⁵ Hobsbawm, s. 321.

⁶⁶ Ronald Munck, **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, çev. Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, 2003, s. 40.

⁶⁷ Hobsbawm, ss. 317-321.

yoluyla toplum ve bireylere aşılması, aslında yeniden üretimin bireysel ve ortak tüketim araçları ile karşılanmasıdır. Ortak tüketim araçları devletin kamu hizmeti olarak sunduğu eğitim, sağlık, konut vb.'ni kapsamakta olup, emeğin yeniden üretiminin güvence altına alınması hedefini de içermektedir. 19. yüzyılda emeğin fabrika sistemine alıştırılması 20. yüzyılda yerini tüketime alıştırılmasına bırakmıştır.⁶⁸

Tekelci düzenlemede şirketler, piyasadaki fiyatları kabul etmeyerek fiyatların oluşturulmasında rol oynamışlardır. Dolayısıyla, tekelci dönemde fiyat rekabeti ikinci plana itilmiştir. Meta satıcıları, fiyatların belirlenmesinde karları en üst düzeye çıkaracak şekilde fiyat saptama yoluna gitmişlerdir.⁶⁹

Tüketim üzerinde yoğunlaşmayla birlikte 1962-1976 dönemine gelindiğinde, dünya ekonomisinde 1970'li yıllara kadar sürecek olan, ekonomiye talep yanlı bakışıyla Keynesçilik damgasını vurmuştur. Makro politikalar kullanılmıştır. İşsizliği gidermek adına talep yanlı müdahalelerle toplam harcamaları yükseltmenin, dolayısıyla ücretlerin artırılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak ekonomik büyüme oranlarında artışın yavaşlaması, stagflasyon, enflasyon ve işsizlik oranlarının eş anlı şekilde artışları Keynesyen yaklaşımı sarsmıştır. Uzlaşmacı durumun kusurları Keynesyen yaklaşım ile sona ererken monetarist ve neoliberal bir devre kapı açılmıştır.⁷⁰

Fordist birikim rejiminin bunalımı 1960'ların ikinci yarısından sonra belirginleşirken 1970'lerin ilk yarısında bütünüyle ortaya çıkmıştır. 1929 bunalımının yaygın birikim rejimi için kırılma noktası olmuştur. 1974 petrol bunalımı da Fordist birikimin bunalımı, genel olarak emeğin yeniden üretim maliyetlerinin artışından kaynaklanmıştır. İki temel nedenden ilki, işlerin fazlaca parçalanışı emek süreçlerindeki zaman kayıplarını arttırmıştır. Dolayısıyla, emek üretkenliğini sınırlamıştır. Yarı otomatik montaj hattının insan doğasına aykırı niteliği, nispi artık değer oranını düşürmeye başlamıştır. İkincisi, makine sistemi katılığının görevleri parçalaması sonucunda, üretkenliği arttırmak için yatırımların genişletilmesi gerekli kılınmıştır. Bu durum sabit sermayenin değersizleşmesini

⁶⁸ Aslan, ss. 99- 107.

⁶⁹ Aslan, ss. 107- 1103.

⁷⁰ Kesici, ss. 167, 168.

getirmiştir. Verimlilikteki düşüşün ücretlere yansıtılamaması ve sermayede verimlilik artışı yaşanmaması hali, ücretlerdeki artışı fiyatlara yansıtmıştır. Böylece bütün Batı ekonomilerinde enflasyonist baskı ortaya çıkmıştır. Baskının ekonomik durgunlukla birleşmesi ise bunalımı yoğunlaştırmıştır.⁷¹

Keynesyen sonrası dönemde kapitalizmin reformdan geçirilmesinde, ekonominin küreselleşmesi ve uluslararasılaşması etkili olmuştur. 1960 ve 1970’lerde görülen ithal ikameci sanayileşme politikaları yerlerini ihracata dayalı sanayileşme politikalarına bırakmıştır.⁷² 1968 ve 1973 aralığında gelişmiş ülkelerde - Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya, Batı Avrupa- istenmeyen şekilde kar oranları düşmüştür. 1968 ve 1970 aralığında Avrupa’da grevler baş göstermiştir. 1970’le gelen büyüme ABD’nin bütçe açıkları ve enflasyon oranındaki artıştan kaynaklanmıştır. Karlardaki azalmanın bir başka açıklaması da işçilerin işverenlere ücret dolayısıyla yaptıkları baskının işe yaramış olmasıdır.⁷³

1970’li yılların ikinci yarısıyla reel ücret düzeyinin verimlilik üzerinde seyretmiştir. Dolayısıyla sermaye, uluslararası rekabet unsurunu göz önünde bulundurarak maliyetleri olabildiğince kısma yoluna girişmiştir: “Emek-gücünün üretim maliyeti, şu halde, işçinin bizzat kendi üretim maliyeti ile çakışmaktadır; iktisatçıların emeğin üretim maliyeti dedikleri şey gerçekte, işçinin ve dolayısıyla da onun emek-gücünün üretim maliyetidir.”⁷⁴ Bu bağlamda teknoloji yenilemeleri, nitelikli işgücü kullanılması, üretim esnasında kalite kontrol uygulamaları ve maliyet düşürme eğilimi uzantısında ucuz emek gücü istemi kendisini göstermiştir. Dolayısıyla esnek çalışma, taşeron devir beraberinde güvencesizleştirmeyle yaygınlaşmıştır.

1970’ler süresince yeniden yapılanma geçirmiş olan kapitalizm, 1980’lere gelindiğinde **esnek birikim rejimine** ve **küresel tekelci düzenlemeye** yani Post Fordizme geçilmiştir. Esnek birikim rejiminde, artık değer oranını yükseltmek için üretimde teknoloji kullanılarak otomasyona geçilmiştir. Amaç, nispi artık değer

⁷¹ Aslan, ss. 157, 158.

⁷² Aksu Kara, s. 40.

⁷³ Munck, ss. 63- 65.

⁷⁴ Marx, Kar, s. 21.

yükseltilmesi için makinelerin yoğunlaştırılması ve emeğin az kullanılıp çalışmanın yoğunlaştırılması olmuştur.⁷⁵ Sermayedarlar bu durumdan iki yönlü yararlanmışır:

-Üretimin örgütlenmesindeki esneklik, işçi sınıfının tek ve büyük işyerlerinde yoğunlaşmasını engelleyerek işçi sınıfı mücadelesini zayıflatmıştır.

-Basit ve standartlaştırılmış üretim yöntemleri ve elektronik endüstrisinin gelişimiyle değişmez sermayenin değeri düşürülmüştür. Emeğin birden fazla iş yapması ilkesi ile kafa gücünü de kullanması gerekliliği belirlemiştir. Bu çerçevede, Fordist emek sürecindeki niteliksiz emek yerine, Post Fordist emek sürecinde, çok işlevli/ nitelikli emeğe ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁶

1980'lerin başında ABD ve İngiltere'de banka faizlerinin hızlı yükselişi ile beraber az gelişmiş ülkelerde DB ve IMF eliyle oturtulmaya çalışılan neoliberal model, gelişmiş ülkelerin sermayelerine yatırım ve ihracat alanları yaratmıştır. Doğal kaynaklara, oluşan rantlara, ucuz işgücüne ve birikmiş sermayeye el koymuştur. Ayrıca sermaye birikiminin devamlılığı adına yeni kaynaklar tedarik etmiştir.⁷⁷

1982'de oluşan dış borç krizi (bankacılık krizi) sonucunda uluslararası bankaların az gelişmiş ülkelere kredi vermekten uzak durmasıyla IMF kendisini göstermiştir. 1986 yılının Mart ayında en az düşük gelirli ülkeler için yapısal uyum hesabı oluşturmuştur. 1987 yılında uzun vadeli dış ödeme sorunları olan ülkelere yönelmiştir. IMF'nin verdiği krediler karşılığında belli kısıtları: Kamu harcamalarının kısılması, sıkı para politikası, kur ayarlamaları, ithalatın liberalizasyonu, özelleştirme vb. olmuştur. Keza DB de 1979 yılına kadar yatırım projelerine ayırdığı krediyi, 1979 sonrası devletin ekonomideki rolünün azaltılması, uluslararası rekabete açılma vb. hedeflere kanalize etmiştir.⁷⁸

Esnek birikim rejiminde iç piyasaya yönelik koruyucu düzenleme yerini, küresel tekellerin hareketlerine ve sermayenin akışkanlığına bırakmıştır. Gelişmiş

⁷⁵ Aslan'a göre, Post Fordist emek süreci, Fordist emek sürecinden iki noktada ayrılmaktadır: 1. Dışsal Farklılaşma: Sermayenin az gelişmiş ülkelere taşınması ile göreceli ve mutlak değer üretimini az gelişmiş ülkelere son sınırına kadar zorlamak. Ulusal sınırların aşılması ile üretimin küreselleşmesi. 2. Kitleli üretim yapan tek işlevli makineler yerine çok işlevselli makineler ve büyük fabrikalarda üretimden ziyade küçük atölyelerde üretimdir. Böylece, sermayenin türlü kullanımına hazır güvencesiz, esnek işgücü oluşmuştur. Bkz. Aslan, s. 161-163.

⁷⁶ Aslan, ss. 164, 168, 169.

⁷⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Ücretli Emek ve Sermaye, Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları**, (Ed. Erinç Yeldan, Ebru Voyvoda), Yordam Kitap, İstanbul, 2011, (Kriz), s. 23.

⁷⁸ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama**, 17. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 526-527.

ülkelere ait tekellerin bulunduğu piyasaların birbirlerine eklemlenmesi ile küresel piyasalar oluşmuştur. Küresel tekeller, üretimden finansmana ve hizmet sektörüne kadar karlı gördükleri bütün alanlarda etkin olmuştur. Küresel şirketler, üretim merkezlerini az gelişmişler ülkeler başta olmak üzere dünyaya yaymıştır. Bu doğrultuda, ABD soğuk savaş sonrasında, dünyada -eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden, Gürcistan'a ve Özbekistan'a kadar- esnek müdahale birliklerini kurmuştur.⁷⁹

Sermayenin olmazsa olmazlarından olan rekabet ve rekabet gücünü arttırmak için üç yol önemsenmiştir:

-Verimlilik artışı, işgücü verimliliği 1980'lerin ortasına kadar statik iken, 1980-1989 döneminde toplam % 50 üstü ilerleme göstermiştir.

-Gelirler politikasıyla ücretlerin aşındırılması, iç pazarın cazip olmaktan çıkması. (İhracat hacminde önemli artışların arkasında düşük ücret politikası ve talebin kısılması önemli rol sahibidir.)

-Gelirler politikası. (Emek gelirleri aleyhine dönüşen bölüşüm değişimleri uzun bir süreyi kapsarken büyük boyutlar kazanmıştır.)⁸⁰

Küresel tekelleri düzenleme ile ücret ilişkisi de küresel düzeyde kurulmuştur. Sermayedar emeği, tüketiminin kaynağı üretici olarak ulusal yapılar içerisinde bir talep unsuru değil şirket için küresel piyasada bir rekabet unsuru olarak görmüştür. Üretim ile tüketim arasındaki ulusal düzeydeki bağın kopması küresel tekelleri Post Fordist tüketim kalıbının esasını oluşturmuştur. Bir diğer esas da emek gücünün ücretini çalışmasına göre yarattığı koşullardır. Ücret düzeni, küresel piyasa hareketlerine bağımlı yerel piyasalarca, talebe göre belirlenme üzerine kurulmuştur. Buna göre, ücretler ekonominin genişleme döneminde nominal olarak artmakta, daralma ve bunalım dönemlerinde ise azalmaktadır. Genel fiyatlar düzeyi ile ücret arasında Fordist aşamada kurulan bağ kopmuştur. Küresel piyasa hareketlerine bağımlı olarak kurulan ücret ilişkisinin diğer tamamlayıcısı ücretlerin bireysel performansa göre belirlenmesi olmuştur. Üretken olana çok, olmayana az ücret

⁷⁹ Aslan, ss. 183- 186.

⁸⁰ Çetik ve Akkaya, ss. 90, 91.

burada temel ilke halinde getirilmiştir. Ücretin bu iki niteliğinin doğrudan sonucu ücretin esnekliği şeklinde ortaya çıkmıştır.⁸¹

Bu bağlamda 1960-1987 arası kriz on yılları yoksul ve zengin ülkeler arası uçurumu derinleştirmiştir. “Alt Sahra Afrika’sında kişi başına gerçek Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), 1960 ile 1987 arasında, sanayileşmiş ülkelerdeki % 14’ine, az gelişmiş ülkelerdeki (hem Afrikalı hem Afrikalı olmayan) % 9’undan % 5’ine düştü.”⁸²

1990’lara nazaran 2005’e gelindiğinde ise finansal karlar sermaye ve emek gelirlerine göre artış göstermiştir; % 25’den % 40’a ulaşmıştır. Finansallaşma, sermaye birikiminde reel ekonomik faaliyetlerden çok, getirisi olan finansal varlıklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Karların finansal ekonomide yaratılması ile sabit sermaye yatırımlarına aktarılması, olası fonların azaltılmasıdır. 1970-2000 arasında sabit sermaye payı Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde % 47’den % 40’a inmiştir. İngiltere’de % 48’den % 42’ye; ABD’de % 44’den % 39’a düşmüştür. Sabit sermaye yatırımlarındaki düşüş işsizliğin temel nedenlerinden biri olarak sayılabilir. Finansal sermayenin serbestleşmesi ile piyasa dostu devlet söylemleri ilgi görmeye başlamıştır. Esnek istihdam ile sendikalar etkisizleştirilmek istenmiştir. Emek, kayıt dışılığa bırakılmıştır. Tüm bunlarla birlikte finansallaşma neticesinde emek, ulusal gelir payından daha az pay alır hale gelmiştir.⁸³

Sonuçta devlet, mali krizin şeklini alarak birinci aşamasını tamamlamıştır. Borçlarını tasfiye etmek üzere mali sermaye hükümetin kemer sıkma politikalarına eğilmesini desteklemiştir. Mali krizin ikinci dönemi olan 2010 sonu, 2011 başında belli başlı kısıtlamalara gidilmiştir. Halkın tüketim kapasitesinin daraltılması hedeflenmiştir. Olası halk tepkilerine karşı, örneğin, ABD’de kamu işçilerinin grev ve toplu iş sözleşmesi haklarının kaldırılması gibi uygulamalara yönelmeler yaşanmıştır.⁸⁴

⁸¹ Aslan, ss. 196- 201.

⁸² Hobsbawm, s. 511.

⁸³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 39-41.

⁸⁴ Büyük güçler arasındaki rekabeti ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, Çin ve Hindistan’da tüketimin karşılanmasına dönük kaynak tedariği sıkıntılarıdır. İkincisi, ABD’nin düzen sağlayıcı ve sorun giderici görüntüsünün silinmeye başlamasıdır. Bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 24-26.

1.2.2. Kapitalizmde İstihdam

Bu başlıkta kapitalizm süresince değişim gösteren istihdam biçimlerinin, sektörlerinin işgücü piyasasında nasıl dönüşümlerden geçtiği ve tarihsel süreç içerisinde dönüşümlerin, gündelik pratikleri ile uygulanan politikalara ne ölçüde denk düştüklerini ele alınmıştır.

Öncelikle, formel istihdamda çalışanların kayda geçme halleri öne çıkmaktadır. Dolayısıyla işveren açısından formel istihdam, işçilerin sigortalarının, maaşlarının, çalışma yaşamına dönük haklarının güvenceli bir şekilde yasalar çerçevesinde kayıt altına alınması ve gerekli yetkili kurumlara bildirilmesi anlamına gelmektedir. İşçi açısından formel istihdam gelir, çalışma, sosyal güvencesinin sağlandığı ağırlıkla belirli iş sözleşmeleri ile pekiştirilen görünür olma halidir.

Formel işgücü piyasası, kentsel alanda olup endüstri, ticaret ve hizmetler sektörünü kapsayan aynı zamanda sürekli veya geçici işlerde istihdam edilenler ile kamu kesimi çalışanlarını içermektedir.⁸⁵

Kapitalizmin şekillendirdiği istihdamda, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sermayenin ve ulusların yeniden yapılanma istekleri neticesinde işgücüne talepler artmıştır. Söz konusu yeni süreçle, 1950-1970 aralığında işçi sayısı dünyada % 30 düzeyinde artış göstermiştir. Gelişmiş ülkelerde istihdam oranları % 30'lara erişmiştir. Bu durumda işçi sınıfına dair: "resmi olarak çalışanlar arasında serbest meslek çalışanlarının sayısının yüzde 30'dan yüzde 15'e düştüğünü göz önüne aldığımızda proleterleşmenin çok daha yüksek boyutlarda olduğunu görebiliriz."⁸⁶

Sanayileşme ile kapitalistleşmenin yaşandığı ülkelerde istihdam sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru kayma ve genişleme özelliği göstermiştir. İstihdam sorunları daha çok konjonktürel özellik gösterirken, emekten tasarruf eden teknolojilerin yol açtığı sorunlar yoğunlaşmıştır.⁸⁷ Az gelişmiş ülkelerde sanayi endüstrisinin kalkınmada önemli rol oynayacağı dolayısıyla büyüme ve gelişmeye

⁸⁵ Kuvvet Lordoğlu ve Nurcan Özkaplan, **Çalışma İktisadı**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 79, 80.

⁸⁶ Munck, s. 45.

⁸⁷ İşgücünün sektörler bazında dağılımı tarım ve sanayi lehine gelişme göstermezken hizmet sektörü ilerleme sağlamıştır. 1973-1982 aralığında OECD ülkeleri arasında tarımda istihdam % 15, sanayide % 4.1 gerilemiştir; hizmette % 21 dolaylarında artış yaşanmıştır. İstihdamda yaşanan bu değişiklikte istihdam hacminde daralma yanı sıra kadın ve genç işçilerde yoğunlaşma söz konusu olmuştur. Kayıtdışı, kısmi süreli çalışma ekonomide ağırlık kazanmıştır. Bkz. Çetik ve Akkaya, s. 43.

dönük çabaların bu doğrultuda harcanması gerektiği savunulmuştur. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki uluslararası ticari ilişkilerin temel özelliği, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere gıda ve hammadde ihraç ederek onlardan da işlenmiş sanayi ürünleri ithal etmeleridir. Bu bağlamda, az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabaları adına hedefleri: Özellikle tarıma dayalı ekonomik yapıdan sanayiye dayalı sermaye yoğun mallara ve bu malların ihracına geçmek olmuştur.⁸⁸

1950-1970 aralığında yaşanan işçi sayısı artışı karşılığında işsizlik rakamları 1961-1973 aralığında ABD’de % 4.34, Kanada’da % 4.77, Almanya’da % 0.84, Fransa’da % 2.27, İngiltere’de % 3.16 olmuştur. 1983-1988 aralığında artış yaşanarak aynı ülkeler sırasıyla % 7.17, % 9.97, % 8.07, % 9.92, % 10.82 oranlarına erişmiştir.⁸⁹

İşsizlik oranlarına dahil edilen **açık işsizlik**, şu şekillerde görülebilmektedir: Teknik, ekonomik nedenlerle işin yavaşlatılması veya durdurulması, iş olmaması, tam günlük iş bulunamaması, bulunan haftanın sonunda sona eren işler nedeniyle 40 saatten daha az çalışanlar. Ayrıca, mevcut işte ya da başka bir işte daha fazla çalışmaya müsait olan kişiler ile işinden az kazandığını söyleyip kendi mesleğinde istihdam edilmek isteyenler de açık işsiz sayılmaktadır. Keza, ikinci bir iş aradığını söyleyenlerde kapsam içerisindedir. İş aramayanlar olarak kabul edilen ve sadece çalıştığı sezonu bekleyen kişiler **mevsimlik çalışma** içinde yer alıp, **çalışma umudunu kaybeden**ler gibi işsiz olarak kabul edilmemektedirler.⁹⁰ Dolayısıyla bu rakam esasında daha fazla işsizlik oranlarının açığa çıkmasını engellemektedir. Ayrıca hızla artarak kemikleşen işsizlik sorunu, üretim süreçlerinin yeni istihdam alanları yaratmaması ile ilişkilidir. Liberal serbest piyasanın esnek kurgusu da işsizlik sürecine katkı sunarken kısa ve geçici istihdam ile göçmen işçilere de fırsat oluşturulmuştur.⁹¹

DB verilerine göre, 1965 yılındaki işçi sayısının iki katına 1995 yılında ulaşılmıştır. 2.5 milyar küresel işgücü oluşmuştur.⁹² Başka bir ifade ile, dünya

⁸⁸ Seyidoğlu, s. 512.

⁸⁹ OECD, Perspectives de l’Emploi Juillet 1997, Paris, 1997, s. 78’den aktaran Çetik ve Akkaya, s. 37.

⁹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi 1”, file:///C:/Users/user/Downloads/-3420097751245906331..pdf, (24.04.2016).

⁹¹ Ahmet İçduygu, **Türkiye’de Kaçak Göç**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2004, (Kaçak), s. 63.

⁹² Munck, s. 136.

ölçeğinde, 1975-2000 yılları arasında, gelişmekte olan ülkeler işgücü sayısında iki kat artış yaşamıştır. Gelişmiş ülkelerde işgücü artışı, üçte bir oranında gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, eski sanayi kapitalizmi mantığına sahip olmayan, yeni bilgiyle kapitalizme kolay cevap verir halde olmuştur. Ayrıca, gelişmiş ülkelere göre daha genç işgücüne sahiptirler. 2000 yılında 34 yaş altı işgücü gelişmiş ülkelerde % 40, gelişmekte olan ülkelere % 55 civarlarında seyretmiştir.⁹³ 1995-2015 aralığı için ise dünya ekonomisi planında 1 milyarlık işgücü artışının % 99'unun düşük ve orta gelirli ekonomilerde ya da gelişmekte olan ülkelere gerçekleşeceğine yönelik tahmin bulunmaktadır.⁹⁴

Tarım 1960'lar öncesinde en çok işveren konumunda iken üst orta gelir düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelere 1960'daki % 50'lik seviyesini 1980'de % 30'a, orta gelir düzeyine sahip ülkelere % 62'den % 46'ya düşürmüştür. Üretimde çalışan işgücü ise üst orta gelir düzeyine sahip ülkelere %20'den %28'e, orta gelir düzeyine sahip ülkelere % 15'ten % 21'e yükselmiştir.⁹⁵ O halde, tarım gücünü kaybederken işgücü ve hizmet sektörünün büyüdüğü söylenebilir.

Hizmet sektöründe 1985-1990 döneminde istihdam içinde payını arttıran alanlar şunlardır: Petrol, kimya ve lastik, dokuma, deri, basın yayın, banka ve sigorta, inşaat, ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar, kara taşımacılığı, hava taşımacılığı, haberleşme, sağlık, konaklama ve eğlence yerleri ile genel işler. 1985 yılında en çok işçi çalıştıran sektörler ise sıra bazlı olarak inşaat (429.264), metal (374.585), dokuma (308.869), gıda (248.678), ticaret (230.959), madencilik (136.581), genel işler (132.998) iken; 1998 yılında sıralama inşaat (658.928), metal (512.809), dokuma (481.903), ticaret (417.409), genel işler (309.203), gıda (308.482), konaklama ve eğlence yerleridir (203.126). Genel olarak 1980'li yılların üretken sektörlerden ziyade üretken olmayan sektörlerle ağırlık verildiği yıllar olduğu söylenebilir. Ücretli emeğin reel gelirlerinde yaşanan düşüş ve tarım sektöründen elde edilen gelirin az olması, sanayi ve hizmet sektörüne geçişte etken olmuştur.⁹⁶

⁹³ Munck, s.23.

⁹⁴ Munck, s. 136.

⁹⁵ Munck, s. 46.

⁹⁶ Çetik ve Akkaya, ss. 68-71.

Kadın işgücünün tarımdaki istihdamı da bu husus doğrultusunda: 1970, 1980 ve 1996 yıllarında sırasıyla % 89. 4, % 87. 4 ve % 74. 8 civarlarında seyretmiştir.⁹⁷ 1970’lerde yaşanan toplam işsizliğin aksine 1970 ve 1980’ler kadın istihdamında artışın yaşandığı yıllardır. Özellikle Güney Asya, Meksika ve diğer bölgelerde elektronik sanayisindeki ucuz kadın işgücü sayısının artışı dikkat çekicidir. Bu durum 1990’lara gelindiğinde Guy Standing’in “esnek emek” ile “emeğin feminizasyonu”⁹⁸ şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁹

Sonuçta, yeni uluslararası işbölümüne ve finansallaşmaya dayanan birikim ertesinde reel üretim krizi istihdam krizine evrilmiştir. 2008-2010 küresel kriziyle de işsizlik artışı baş göstermiştir. Göç alan kentlerde formel işgücü piyasasında iş bulamadığı için geçici işlerde çalışan niteliksiz işgücü ile hizmetler sektöründe sermaye ile bağımsız çalışanların oluşturduğu enformel ekonomi büyümüştür.¹⁰⁰

AB içerisinde **enformel istihdam**¹⁰¹ bildirilmemiş istihdam olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla konusu, niteliği ve doğası yasal çerçevelerce çizilmiş faaliyetlerin kayıt altına alınmaması ya da resmi makamlara bildirilmemesi halinde enformel ekonomiden bahsetmek mümkündür. Suç oluşturan ve bildirilmesi gerekli olmayan faaliyetler kapsamamıştır. OECD ise enformel istihdamı, saklanmış istihdam olarak görüp yine yasal nitelikte ancak kamu yetkililerine bildirilmemiş istihdam olarak tanımlanmaktadır.¹⁰² 2000 tarihli bir rapora göre bu doğrultuda enformel ekonomide meydana gelen ana işler: Ev bakım ve onarımı % 43, rutin ev işleri % 28, bahçe hizmetleri % 3, bakım % 11 olmak üzere toplamda % 85’tir.¹⁰³

⁹⁷ Çetik ve Akkaya, ss. 68-71. Ayrıca, 1980’ler ortaları ile toplam işgücünün üçte birinden fazlasını oluşturan kadınlardır. Özellikle Güney’de çalışan kadınlar, Kuzey’deki kadın oranlarına göre daha yüksektir. Yani kadın işçiler arasında yaşanan bu dönüşüm toplumda yer alan cinsiyete göre çalışma kalıbının değiştiğini gösterir niteliktedir. Bkz. Munck, s.23.

⁹⁸ Feminizasyon kayıtdışılık ve yeniden yapılanma ile bağlantılı ele alınabilir. Standing, kadınlarla özdeşleşen işlerin geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı işlere dönüşümüyle feminizasyonu anlatmıştır. Bkz. Munck, s. 97.

⁹⁹ Munck, s. 96.

¹⁰⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 35-41.

¹⁰¹ Enformel istihdamın anlamına dair çeşitli nitelermeler: “kara ekonomi”, “gizli ekonomi”, “nakit çalışma”, “el altından ödeme”, “kayıt dışı”, “gölge ekonomi” şeklindedir. Bkz. Colin Williams, “Small Business in the Informal Economy: Making the Transition to the Formal Economy”, file:///C:/Users/user/Downloads/Small_Businesses_in_the_informal_Economy.pdf, (23.04.2016), s. 3.

¹⁰² Isabella Biletta-Marie Meixner, EIRO thematic feature: Industrial relations and undeclared work, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005, s. 1’den aktaran Recep Kapar, “Gelişmiş Ülkelerde Enformel İstihdamın Boyutları”, <http://www.sosyalkoruma.net/pdf/Enformelistihdam.pdf>, (19.04.2016), ss. 46, 47.

¹⁰³ Williams, s. 9.

Enformel istihdam az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi sosyal politikaların ve çalışanlara yönelik korumaların yüksek olduğu Avrupa ülkelerinde; sosyal politikaların tam anlamıyla kurumsallaşma gösteremediği ABD' de de yaygınlaşma eğilimi sergilemektedir.¹⁰⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre enformel istihdamın temel GSYİH'ya oranı % 29-30 düzeylerinde olan Yunanistan'da (Güney Avrupa) enformel istihdam özellikle yasal ve yasadışı göçmenler ile öne çıkmaktadır. Temel sektörleri tekstil, turizm, taşıma ve ev hizmetlerinden oluşurken emekliler, öğrenciler, ev eksenli kadınlar işgücünü oluşturmaktadır. Enformel istihdamın GSYİH'ya oranı % 4 olan Finlandiya'da (Kuzey Avrupa) gayrimenkul komisyonculuğu, parakendecilik, otel, inşaat sektörlerinde çalışan genç nitelikli işgücü enformel istihdam içerisinde yer almaktadır. ABD'de enformel istihdam yeni işlerin oluşması ile ortaya çıkmamakta var olan formel ekonomideki işlerin enformel ekonomiye kaydırılması neticesinde oluşmaktadır. İnşaat, giyim, elektronik gibi sektörlerde göçmen işçilerin az ücretle ve saatlerce çalıştırılması söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁵

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enformel istihdamdaki artışı¹⁰⁶ : İşgücü fazlalığına, denetimin azlığına, nüfus miktarındaki artışa, nüfusun eğitim düzeyine, işgücü piyasasına girenlerin niteliğine, kente olan göçlere, kentleşme hızına, teknolojiye yaşanan gelişmelere, bilgi ve iletişim alanındaki değişimlere, neoliberal politikalarla tek merkezli ekonomik yapılanmayı esas alan yeni küresel düzene, vergi, sigorta primi ve bürokratik işlemlerden kurtulmak isteğine, gelir dağılımındaki farklılıklar ve düşük gelir sahiplerinin niteliksiz kabul edilmeleri nedeniyle iş taleplerini enformel sektörde arıyor olmalarına bağlamak mümkündür.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Kapar, s. 48.

¹⁰⁵ ILO, "Decent Work and the Informal Economy, Report VI", International Labour Conference, 90th Session 2002, International Labour Office, Geneva, 2002, s. 24'den aktaran Kapar, ss. 48-49.

¹⁰⁶ Gelişmiş ülkelerde kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye nazaran fazla olduğu ilk üç ülke şöyledir: ABD, Almanya, İtalya. Bkz. Yılmaz Ilgın, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları**, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2492, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1999, s. 79.

¹⁰⁷ Zeki Erdut, "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal, Siyasal Etkileri", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:1, Sayı:10, 2007, s. 64. Ayrıca konu için bkz. Melek İpek, "Kayıtdışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 40, 2014, ss. 167, 168. Ve bkz. Ilgın, ss. 24-27. Ve bkz., Cilt: 10, Yücel Uyanık, Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, 2008, s. 219.

Enformel istihdamın küreselleşme ile birlikte sermaye birikiminin yeniden yapılanması tercihi doğrultusunda yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Geçmişte standartlaştırılmış kitlesel üretimin büyük işletmeler içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, çalışanlar iş hukuku ve sosyal koruma politikaları çerçevesinde yer almışlardır. Ancak standart istihdam ilişkisinin ve sermaye birikim rejiminin esnekleşmesiyle birlikte gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de enformelleşme yapılaşmaya doğru evrilmiştir.¹⁰⁸

Esneklik üretimde tek amaçlı makinelerden ziyade genel amaçlı, işgücü ve sermayeden tasarrufu gözeterek, otomasyon teknikleri ile gerçekleştirilmektedir. Formel işletmelerde rekabet edebilirliği arttırmak için işgücünün esnekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, enformel istihdamın güncel biçimleri olarak: Kısmi süreli çalışma, geçici veya belirli süreli çalışma, taşeron aracılığıyla çalışma biçimleri sayılabilir. Bu nedenle, esnekliğin işgücü piyasasındaki heterojenleşme unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Enformel işgücü piyasası esnektir ve esnek işletme için potansiyel olarak görülmesi nedeniyle önem arz etmektedir.¹⁰⁹

Esnek istihdamda çalışma düzeni, işyerinin gereklerine işin ve işverenin ihtiyaçlarına uyum gösterecek niteliktedir. Ayrıca, sürekli olarak yeniden düzenlenmektedir. Gerekçelendirilmesi dünya piyasasındaki artan rekabet ve buna uyum gösterme zorunluluğudur. Ayrıca esneklik uygulamaları ile hedeflenenler: Mal ve hizmet üretimine talep arttığında emeği daha ucuz maliyetle tedarik etmek, fazla saatler çalışan işçilere yüksek ücret verilmemesi, işlerin yavaşladığı dönemlerde de işçileri kısa süreli çalıştırma yoluyla ek maliyet oluşturulmaması, işçinin işten çıkarılması şeklinde kendisini göstermektedir.¹¹⁰

İşlevsel esneklikte tek bir işçi birçok işi yapabilecek haldedir. Diğer bir ifade ile işgücü, üretimin çeşitli alanlarında iş görebilir. İşlevsel esneklik, işgücünün zihinsel faaliyetlerinin de işverence çok amaçlı şekilde kullanılmasıdır. **Sayısal esneklik**, işverenin işgücünü işe alım ve işten çıkarma gibi uygulamalarındaki

¹⁰⁸ Kapar, s. 7.

¹⁰⁹ Tijen Erdut, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:3, Sayı:6, 2005, s. 8.

¹¹⁰ İrfan Kaygısız, **Kamuda Güvencesiz Çalışma**, PSI, TÜM BEL-SEN Aylık Yayın Organı, Ankara, 2012, s.25.

rahatlığı ifade eder. **Çalışma sürelerinde esneklik** işverenin inisiyatifindedir. İşçi istihdamının süreksizleştirilmesi, sayısal esneklik doğrultusunda yarı zamanlı çalıştırma vb. sıkça görülen durumlardır. **Ücrette esneklik** bireylerin, kurumların performanslarına göre belirlenen tavidir ve sendikal mücadelenin sıkı olduğu alanlarda uygulanması kolay değildir.¹¹¹

İşgücü talebindeki esneklikle birlikte geleneksel olan belirsiz süreli hizmet sözleşmelerinden belirli süreli ya da geçici nitelikli hizmet sözleşmelerine doğru kayış söz konusudur. Kısmi zamanlı çalışma, taşeron çalışma, geçici çalışma, mevsimlik çalışma, tele-çalışma şeklindeki istihdam biçimleri sayesinde sermaye işgücünün sosyal maliyetlerinden kurtulmaktadır. Ayrıca kar oranlarını arttırmaktadır. Esnek işgücü piyasaları tartışmaları, **çekirdek işgücü** ve, gerekli hallerde istihdam ettirilmesi düşünülen, **çevre işgücü** kavramlarını doğurmuştur. Ayrıca, esnek işgücü piyasa tartışmaları süreç boyunca ikili işgücü piyasası oluşmasına neden olmuştur. Teknolojiye ve üretim teknikleri becerisine sahip sürekli çalışanlar çekirdek işgücünü oluştururken çevre işgücü firmanın rekabet gücüne göre sürekli istihdam etmediklerinde meydana gelmektedir. Nitelik düzeyine göre ise emek-yoğun kısım çevre işgücüne tabi kılınırken nitelik isteyen sermaye-yoğun üretimde çekirdek işgücü tercih edilmektedir. Sermayenin esneklik stratejisi, işçi sınıfı içerisinde değişiklikler ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkelerde önceleri imalat sanayi işçileri çekirdek işgücünü oluşturmuştur. 2000 sonrası görece daha iyi koşul ve ücretlerde, teknolojik ve bilgi yoğun sektörler yer almaktadır. Çevre işgücü ise hizmet sektöründe yoğunluk göstermektedir.¹¹²

Çevre işgücünün örgütlenmesi önündeki engeller de esneklik uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Yerli sermayenin karlılığının düşmemesi ve yabancı sermaye ile işbirliği yapabilmesi adına, işçilerin sosyal hakları bastırılırken sermaye aynı hızla yükseltilmektedir.¹¹³ Dolayısıyla, işlevsel ve fonksiyonel esnekliğin bir arada oluşu tercih edilen olmaktadır. “Piyasanın gerekleri” olarak ifade edilen bu bağlayıcı koşullar, işçiler için “işsizlik”, “ücretlerin her yerde düşük olması”, “başka yerlerde daha ağır çalışma koşullarının var olduğunu” gibi emek

¹¹¹ Yasin Durak, **Emeğin Tevekkülü, Konya’da İşçi İşveren İlişkileri ve Dindarlık**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, 2013, ss. 64, 65.

¹¹² Uyanık, ss. 215, 216.

¹¹³ Uyanık, s. 216.

pazarının zorlayıcı koşulları anlamına gelirken işverenler ise “piyasanın gerekleri” olarak genellikle rekabetin zorlayıcılığını işaret etmekteydi.”¹¹⁴

İşgücü açısından esneklik, işçiler arasındaki dayanışma duygusunun kaldırılması ve işçilerin birbirlerine rakip hale getirilmesi anlamına gelmektedir. İşçilerin bölünmesi ile kazanılmış olan hakların talebi bastırılmaktadır. İşçinin kendisinden daha zor koşullarda çalışanları görüp kendi durumunu iyi addetmesi sonucu sermayeye teslimiyet artmaktadır ve işçi sermayenin ihtiyaçlarına öncelik vermesi gerektiğini içselleştirmektedir. İşsizlik, ücret azlığı, ağır çalışma koşulları ise emek pazarının işgücü açısından durumunu ortaya koymaktadır.¹¹⁵

Güvencesizlik, kapitalist üretimde üretimin parçası olup işgücü temininde maliyeti düşürmektedir. Ayrıca “ideolojik formasyon ve baskı araçları olarak işgücünün devletçe şekillendirilmesinde önemli bir rol”¹¹⁶ oynamıştır. Bu doğrultuda, sermaye birikimi adına devlet müdahalesi için de gerekçe oluşturmaktadır.

Güvencede dört türden bahsetmek mümkündür. **İş güvencesi**: Aynı işverenle, aynı işte çalışmanın devam etmesidir. **İstihdam güvencesi**: Ücretli çalışmanın devamlılığının sağlanmasıdır. **Gelir güvencesi**: İşsiz kalındığında belli bir gelir seviyesinde kalma halidir. **İş-yaşam dengesi**: İş ve diğer sorumlulukları birlikte idare edebilmektir.¹¹⁷

İş güvencesizliği en çok kısmi süreli çalışanlar, geçici çalışanlar, mevsimlik işçiler gibi sürekli iş sözleşmesine sahip olmayanlarca yaşanmaktadır. Güvencesizlikle bu kesimlerin ucuz emek güçlerinden yararlanarak kar marjlarının düşük olduğu zamanlarda işten çıkarılmaları, fazla çalıştırılmaya rağmen düşük ücret verilmesi gözetilmektedir. Böylece sermaye birikimini kolaylaştırırken, devlet nezdinde güvenceli esneklikle işsizlik oranlarında düşüş sağlanmış olacaktır. İşsiz kalmamak güvenceye bağlanırken her an işsiz kalınabilme ihtimali de esnekliğe bağlanmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁴ Durak, s. 67.

¹¹⁵ Kaygısız, s. 28.

¹¹⁶ De Brunhoff, s. 14.

¹¹⁷ Umut Ulukan, “Avrupa İstihdam Biçiminin Peri Masalı: Güvenceli İstihdam”, **DİSKAR Bülteni**, İlkbahar-Yaz 2014, http://www.disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DiSKAR_07.pdf, (06.07.2015), s. 54.

¹¹⁸ Kaygısız, s. 12.

Gelir güvencesizliği, işten atılıp gelirsiz kalmak anlamına gelmektedir. 1980 sonrası ücretleri bastırmadaki temel amaç yurt dışı için üretim yapılması ve yurt içi için gerek duyulmaması sonucunda uluslararası ticarete düşük maliyetlerle rekabet ortamı yaratmaktır.¹¹⁹

Sonuçta, tüm bunlarla birlikte güvencesizlik aynı zamanda mekânsızlık anlamına gelmektedir. Özel hayatları bulacakları işe bağlı olan çalışanların sadece üretim alanları değil iş dışındaki alanları olarak tanımlanabilecek yeniden üretim alanları da sermaye tarafından denetim altına alınmaktadır. Yaşanan “çifte güvencesizleştirme” iken bireysel ve toplumsal üretim süreci de sağlık, barınma, ulaşım gibi alanlarda güvencesizleştirilmektedir.¹²⁰

1.2.3. Kapitalizm, Göç ve İşgücü

Tarihsel süreçte kapitalizmin geçirdiği değişim ile ortaya çıkan işgücü gereksinimi, farklı boyutlarda ve farklı niteliklerde göçler ile sorun çözülmeye çalışılmıştır. Göç alan ülkeler ve göç eden kişiler açısından ekonomik boyutu ön plana çıkan göçlerle kapitalizm tarihi boyunca karşılaşmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde ağırlıklı “esnekleşme” yaklaşımı yarattığı sınır politikası ile işgücü ve istihdama zemin hazırlayan göç türlerinin önünü açmıştır. Araştırma konusunu oluşturan sınırötesi emek hareketliliği bu yeni süreç ile ortaya çıkan bir göç türünün ürünüdür. Bu nedenle, özellikle uluslararası göç ve ortaya çıkan değişim çalışma açısından önem sunmaktadır.

1.2.3.1. Göç Kavramları ve Düzensiz Göçe Geçiş

Göç açısından iki konu önem sunmaktadır; göç etme biçimi (bireysel, kitlesel, zorunlu, zincirleme), göç akım yönü (kırdan kente, kentten kente, kırdan kıra¹²¹, kentten kıra, ülkeden ülkeye).¹²²

¹¹⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **AKP’li Yıllarda Emegın Durumu**, (Ed. Korkut Boratav, Fikret Şenses, Oktay Türel, Ebru Voyvoda), Yordam Kitap, 2015, (Emek), İstanbul, s. 75.

¹²⁰ Kaygısız, s. 12.

¹²¹ Kırdan kıra göç için bkz. Sultan Kavili Arap ve Atilla Göktürk, “Kırdan Kıra Bir Göç Öyküsü”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt:24, Sayı: 3, 2015.

¹²² Atilla Göktürk, “Göç”, **Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü**, (Ed. Erhan Nalçacı, Onur Hamzaoglu, Erkin Özalp), Nazım Kitaplığı, İstanbul, 2006, (Sözlük), s. 3.

Bu doğrultuda, bireysel göçte göçün neden ve sonuçlarına ilişkin akılcı aktör olarak hareket eden bireyler esastır. Kitlesel göçler toplumsal, ekonomik, politik nedenlerle gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda zorunlu göç ile kesişebilir. Zincirleme göç ise bağlı olunan ailenin vb. düşünülerek karar alınmasıyla gerçekleştirilir. Dolayısıyla önceden göç etmiş kişilerle kurulan bağ sayesinde alınabilecek riskler en aza çekilir. Ayrıca maliyetler de indirilmiş olur.¹²³

Sanayileşme ile kırsal ve kent arasında gelişmişlik farklılıkları göçler üzerinde etkili olmuş iken küreselleşme sürecinde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ülkeler arası gelişmişlik farklılıkları belirginleşmiştir. Aynı süreçte, "Bir ülke içinde yerleşmek üzere yer değiştirme hareketi iç göç ve bir ülkeyi terk ederek bir başka ülkeye yerleşme süreci dış göç ile birlikte, kaynak ülke ile hedef ülkeyi birbirine bağlayarak küresel göç örüntüleri"¹²⁴ oluşmaktadır.

Bu doğrultuda, uluslararası göçte ivme kazandırangerekçeler olarak; Küreselleşmenin derinleştirdiği eşitsizlik, kitlesel haberleşme ile görsel, işitsel engellerin kalkması sonucu göçmenlerin değişme ve gelişmelerden bilgilendirme fırsatı edinmesi, ülkeler arasında demokrasi ve insan hakları açısından oluşan farklılıklar, ülkelerin göçe ilişkin tutumları, ulaşım olanaklarının gelişmesi sayılabilir. Ayrıca, gelişmekte olan birçok ülke, göçmen vatandaşlarının ülkelerine para göndereceklerine dolayısıyla ekonomilerinin büyümesi noktasında uluslararası göçün stratejik öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Bu durum göç kültürünün de oluşmasında etkili olmaktadır.¹²⁵

1945 sonrası göç hareketlerini ifade etmek için dört göç modeli tanımlanmıştır. Bunlar:

-Klasik göç modeli: Kanada, ABD, Avustralya gibi göçmenlerden oluşan uluslar için kullanılmaktadır. Bu ülkeler için göç teşvik edilmiştir. Göçmen alımları yıllık kotalar, getirilmiş olan sınırlamalar ile saptanmış olsa da her yeni gelen için vatandaşlık olanağı sunulmuştur.

¹²³ Göktürk, Sözlük, s. 3.

¹²⁴ Anthony Giddens, "İrk, Etniklik ve Göç", **Sosyoloji**, çev. Şebnem Pala Güzel, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 569.

¹²⁵ Ayhan Gençler, "Emeğin Enformel Küreselleşmesi: Yasadışı Emek Göçünde Türkiye Ayağı", **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?**, SAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 29.

-Sömürgeci göç modeli: Fransa ve Birleşik Krallık gibi kendi eski sömürgelerinden gelen göçmenleri tercih etmiş ülkeler için kullanılmaktadır.

-Misafir işçi modeli: Almanya, Belçika, İsviçre gibi ülkelerde işgücüne ihtiyaç duyulması halinde izlenmiş olan modeldir.

-Yasa dışı göç modeli: Gelişmiş ülkelerin vize ve sınır politikalarında katı uygulamaları sonucunda yaygınlaşmıştır.¹²⁶

Uluslararası göçlerin siyasal, ekonomik, toplumsal nedenlerden kaynaklandığı belirtilebilir. Söz konusu göçler, düzenli ve düzensiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Düzenli göçmen olabilmek için ikamet, çalışma, öğrencilik gibi geçici izinlerinin olması ve bu izinlerde belirtilen yasal sürelerle uyulması gerekmektedir. Bununla birlikte, daimi ikamet izni almak da aynı amaca hizmet etmektedir. Düzenli göç akımları çalışmak, eğitim ve yaşamak biçiminde sınıflandırılan ve birbirini dışlamayan üç temel amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir.¹²⁷

Düzenli göçte, göçün gerçekleştiği ülke giriş, oturma ve çalışma izinleri aracılığıyla gelenlerin yasal konumlarını belirlemektedir. Gerekli yasal izinlere sahip olmayanlar ise düzensiz göçmen olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, düzensiz göçler yasadışı yollarla ülkeye giriş yapılması şeklinde görülebilmektedir. Ayrıca ülkeye girilmesi itibariyle belirli süre zarfında alınan geçici izinlerin uzatılmaması halinde de söz konusu olmaktadır. Düzensiz göçü yaratan sorunlar genel itibari ile ülkeye giriş, oturma ya da çalışma izinlerinden kaynaklanmaktadır.¹²⁸ Ayrıca, eski SSCB coğrafyasından yaşanan göçlerde özellikle “turist” konumunda ülkelere giriş söz konusu olmakta; ancak izinlerin alınmaması ve gereken sürede ülkeden çıkılmaması veya izinsiz çalışma yürütülmesi halinde düzensiz, “kâğıtsız” işçilere dönüşme gerçekleşmektedir.¹²⁹ Kağıtsız göçmenler belirli enformel sektörlere

¹²⁶ Giddens, s. 258.

¹²⁷ Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, “Göç Özel İhtisas Raporu”, <http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20Ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar%C4%B1/g%C3%B6c.pdf>, (11.06.2016), s. 11.

¹²⁸ Reyhan Atasü Topçuoğlu, “Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği”, **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 503.

¹²⁹ Akpınar Azerbaycan’dan gelen inşaat işçilerin turist konumunda Türkiye’ye geldiklerini ifade etmektedir. Bkz. Taner Akpınar, Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, ss. 11, 12.

yerleşmektedirler. Nitekim, en çok bakım, temizlik işleri, tekstil, inşaat, turizm, eğlence ve seks ticareti, bavul ticareti vb. çalışma alanlarıyla karşılaşmaktadır.¹³⁰

Transit göç, hedef ülkeye ulaşmak için hedef ülke öncesinde başka bir ülkenin durak olarak kullanılmasıdır. Daha ziyade Orta Doğu ya da Uzak Doğu ülkelerinden Türkiye'ye özellikle Avrupa'ya ulaşmak için gelen ve Türkiye'yi bir durak olarak gören göçmenlerin yer değiştirmeleri bu göç türüne örnek gösterilebilir.

131

Mekik göç, (döngüsel, dairesel göç)¹³² ise göçülen ülkeye tekrar geri dönülmesi ve ihtiyaç duyulması halinde tekrarlanarak yapılan göç türüdür. Mekik göçte çalışma amacı öne çıkmaktadır. Mekik göç, ülke içerisinde olduğu gibi uluslararası, sınırötesi komşu ülkeler arasında gerçekleştirilebilmektedir. Yasal yollardan ülkeye giriş yapılmasına karşın kalış süresinin aşılması halinde ülkede kalmaya devam etmek yoluyla düzensiz göç içerisine girilmektedir.¹³³

Son olarak **mevsimlik göç**, mekik göç içinde olup yılın belli aylarında, belli işleri yapmak için aynı yerlere tekrarlarca yapılan mekik hareketi ile oluşmaktadır. Özellikle büyük kentlerde lokanta ve gıda sektöründe işletmelerin genç ve küçük olması, enformel yapının ağırlık kazanmasında rol sahibi olup görece emek yoğun ve kirli olan bu iş için yabancı göçmen işçiler ucuz emek olarak kullanılmaktadır. Turizmin yoğun olduğu zamanlarda göçmenleri mevsimlik işçi olarak görmek mümkündür.¹³⁴ Mevsimlik işgücü işçiliği içerisindeki tarım işçiliği yurt içinde gerçekleşebilirken sınırötesi hareketliliği de bu duruma örnek olmaktadır.

¹³⁰ Gülay Toksöz, Seyhan Erdoğan, Selmin Kaşka, "Türkiye'de Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları", 2012, http://www.turkey.iom.int/documents/Labour/IOM_irregular_labour_migration_tr_06062013.pdf, (24.06.2015), s. 84.

¹³¹ 19. yüzyılda İstanbul'a Orta ve Batı Afrika'dan gelip yaşayanlar hakkında bkz. Clapperton, H., Journal of e Second Expedition into the Interior of Africa, John Murray, Londra, 1829, s. 206'dan aktaran Mahir Şaul, "Geçmişten Bugüne Siyah Afrika'dan Türkiye'ye Göçler: Kölelikten Küresel Girişimcilığe", **Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, (Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78.

¹³² Toksöz, Erder ve Kaşka, s. 88. Ve Ahmet İçduygu, "Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde "Transit Göç" ", **Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, (Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, (Transit), ss. 279-294.

¹³³ İçduygu, A. ve D. Yüksek, "Rethinking transit migrationin Turkey: reality and re-presentataion in the creation of a migratory phenomenon", Population, Space and Place 18 (4), 2012, s. 441-456'dan aktaran İçduygu, Transit, s. 284.

¹³⁴ İçduygu, Kaçak, s. 66.

1.2.3.2. Göçün Tarihsel Süreci

Göç tarihi köle ticareti, sömürgecilik akınları, ulus devletlerin kuruluşu, nüfus düzenlemeleri, mübadelelerin yaşanması, işgücü talepleri doğrultusunda misafir işçi programları ile sürmüştür.¹³⁵ “Sovyetler Birliği’nin çözülmesiyle hem bağımsız devletler arasında hem de bu devletlerden komşu devletlere ve özellikle Avrupa’ya göçler“¹³⁶ ile devletlerin ve sermayenin isteği doğrultusunda şekillenmiştir.

Yani kapitalizm çağındaki göç hareketlerinin seyri beş dalga halinde özetlenebilir. Bunların ilki, 17. ve 18. yüzyılda Kuzey Afrika’dan Avrupa ve Güney Amerika’ya satılan köleler, 19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı sonuna dek Avrupalıların sömürge göçleri (1821-1824 aralığında toplam 55 milyon sömürge) birinci ve ikinci göç dalgasını oluşturmuştur. 1960’lara dek sömürgeciliğin çözülmesi dönemi, İngiliz sömürgeciliğinin kalkışı ile Hindistan’dan Pakistan’a yaşanan Müslüman göçleri ve sömürgelerdeki Avrupalıların geri dönüşleri üçüncü ve dördüncü göç dalgasıdır. Avrupa’nın işgücü talebini karşılamak üzere Türkiye gibi ülkelerden alınan göçler ve aile göçleriyle 1970’lerde aile birleşimiyle göçün kalıcılığı ve sonrasında 1989 Sovyetlerin dağılışıyla komşu devletler ile Avrupa’ya göçlerin yaşanması beşinci göç dalgasını oluşturmuştur.¹³⁷

Ekonomik, siyasal ve sosyal göçler ile insanların yer değiştirdikleri ülkelerde, her ne koşulda ve nedenle gitmiş olursa olsun, emeğini satar konuma gelmesi emek göçü anlamına gelmektedir. Yer değiştirilen ülke (menşei/kaynak ülke) ile göçülen ülkelerin (hedef ülke) ekonomik, sosyal yapılarında göç etme sonucunda önemli değişimler ortaya çıkabilmektedir.¹³⁸

Günümüzde işgücü göçüne damgasını vuran, dinamiklerin ilki, derinleşen kriz eğilimleri ile sermayenin yeniden yapılandırılması hedefinin gözetilmesi olmuştur. Artan rekabet sonucu sermaye hareketliliğinin artışıyla uluslararası taşeronluk doğmuştur. Üretim farklı ülke ve bölgelere yönlendirilmiştir. Özellikle imalat

¹³⁵ Atasü Topçuoğlu, ss. 501-506.

¹³⁶ Atasü Topçuoğlu, ss. 505.

¹³⁷ Atasü Topçuoğlu, ss. 501-506.

¹³⁸ Ayşe Akalın, “Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Eksenin Emek Göçünün Seyri”, **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 89, 91.

faaliyetlerinde Güneydoğu Asya, Çin, Latin Amerika, Doğu Avrupa öne çıkan ülkeler olmuştur. İkincisi, politika koşullarında değişimdir. Ortadoğu'daki savaşlar ve politika değişiklikleri, Doğu Bloku'nun çözülmesi ile dünya pazarına angaje olma isteği söz konusu ülkelerin üretim ilişkilerinde değişikliklerle birlikte ucuz emek gücüne dayandırılmıştır. Üçüncüsü, teknolojideki ilerlemelerle beraber üretim süreci aşamalarının farklı mekânlara parçalanması ve yönlendirilmesidir. Dördüncüsü, emek piyasalarının 2. Dünya Savaşı ardından dağıtılması ile hak kazanımlarının (iş güvencesi, sosyal güvenlik vs.) yitirilmesi neticesinde taşeronlaşma, enformel istihdam artmıştır. Dolayısıyla işgücü maliyetleri düşürülmesi hedefiyle yedek sanayi orduları oluşturulmuştur. Ucuz emek rezervleri kabartılmıştır. Beşincisi ise kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, sosyal güvenlik harcamalarının kısılması, deregülasyon uygulamalarının vb. piyasaya açılmasıdır.¹³⁹

Avrupa'da göç, kıta içi bölgesel hareketler ile başlamıştır.¹⁴⁰ Batı endüstri devrimleri ile üçüncü dünya emeği baskılanmıştır. Ayrıca, İngiltere pamuk sanayisini Kuzey Amerika'daki pamuk bölgelerindeki kölelikle sağlamışken, sermayenin her alana yayılışı kendine has üretim aracı olan emeğin kitlesel göçleri ile dengelenmiştir.¹⁴¹ Modern anlamda emek göçü ise, sermaye birikimini gerçekleştirmek için tarımla geçinen grupları proleterleştirmiştir. Siyasi yapıda ise göç ulus devletlerin şekillenmesini de etkilemiştir. Bu doğrultuda, ulus devlet ile yerli ve yabancı ayrımı da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴²

Ulus devletlerin kurulması ve millileşmesi için nüfus düzenlemeleri yapılmıştır. ABD ve Britanya'da 1900'lü yıllar itibariyle belli göçmen kotaları saptanması yoluyla göçmen işçilerin yurttaşlığa alınmaları söz konusu olmuştur. Yurttaşlık kavramı ABD'de Çinlilerden,¹⁴³ Hindistanlı ve Filipinlilere kadar büyütülmüştür. Madencilik, yol yapımı gibi işlerde Çinli Amerikalılar, Amerikalılara

¹³⁹ Kurtar Tanyılmaz ve M. Meryem Kurtulmuş Kıroğlu, "Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri", **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?**, SAV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 55, 56.

¹⁴⁰ Akalın, ss. 93-104.

¹⁴¹ Munck, ss. 55-56.

¹⁴² Akalın, ss. 93-104.

¹⁴³ ABD'de İkinci Dünya Savaşında 15.000 Çinli, yurttaşlığa alınmıştır. 1965'e gelindiğinde sayı 460.000'e erişmiştir. Bkz. Ulaş Sunata, "Diasporik Kimliğiniz Lütfen! : ABD'deki Çin Diasporası", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 463- 468.

nazaran üçte bir maaş ile çalıştırılmıştır. Britanya’da 1945 ve 1962 aralığı liberal ve açık göç politikalarının uygulandığı dönem olmuştur. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar beyaz olan nüfus, savaşın ardından 30.000 civarı beyaz olmayan nüfusa erişmiştir.¹⁴⁴ Kısacası göçmeler, hem ucuz işgücü olarak çalıştırılmışlar hem de ulus devletlerin millileştirilmesinde rol oynamışlardır. Bu doğrultuda, 1929 ekonomik krizi sonrasında yaşanan, emek göçleri zorunlu göç kapsamına alınabilir. Çünkü toprak, üretim araçları ve sermayenin millileşmesi ile birlikte etnik arındırma neticesinde belli başlı gruplar yoksullaşmıştır.¹⁴⁵

1945 sonrası İkinci Dünya Savaşı ardından ülkeler, yeniden yapılanma yoluna gitmişlerdir. Savaşın enkazlarından kurtulmak adına doğan işgücü ihtiyacını karşılayan misafir işçi programları (Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Fransa, Belçika, Hollanda) uygulamışlardır. Dolayısıyla farklı ülkelerde çeşitli programlar oluşturulmuştur ya da kurumlar geliştirilmiştir. Almanya, “konuk işçi” (Gastarbeiter) programı ile ikili işgücü anlaşmalarına gitmiştir.¹⁴⁶ Amerika’da 1942 tarihli Bracero Programı, 1962’de Meksika’dan işçi alımlarına kadar sürmüştür. Fransa’da da Ulusal Göç Bürosu üzerinden Kuzey Afrika’dan işçi alımları gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁷

Ekonominin genişleme döneminde göçmen emeği kullanımı artış gösterirken, kriz dönemlerinde güvencesiz marjinal grup olarak adlandırılan göçmenleri işten çıkarmalar yaşanmıştır. Bu şekilde krizin kötü sonuçlarının aşılabacağı düşünülmüştür. Keza yaratılan işsizlik ile göçmenlerin geri dönüş yapması şeklinde beklenti oluşmuştur. Göçmen emeğinin bu “konjonktürel düzenleyici rolü” yok olmamakla beraber kriz ülkelerin ekonomilerindeki yapısal yerlerini de belirginleştirmiştir.

¹⁴⁴ K. Onur Kurtulmaz, “Gündemdeki Kavram: “Göçmen Entegrasyonu”-Avrupa’daki Gelişimi ve Britanya Örneği”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss.147-153.

¹⁴⁵ Nurcan Özgür, “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, “Tekne Mültecileri” ”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 199-201.

¹⁴⁶ Kurtulmaz, ss.143- 147.

¹⁴⁷ Akalın, ss. 93-104. Ve İbrahim Soysüren,”AB’nin Ortak Bir Emek Göçü Politikası Olabilir mi?”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?** , SAV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 263, 264.

Göçmenleri ülkelerine gönderme ve yerlerine yurttaş emeğin getirilmeye çalışılması olumsuz şekilde sonuçlanmıştır.¹⁴⁸

Emek göçü yasal yollarla bir yandan özendirilirken, öte yandan arka kapıdan giren piyasa mekanizması için gerekenler görmezden gelinmiştir. ABD'deki geçici istihdam için oluşturulmuş Bracero uygulaması, İsviçre'ye kotayla giriş şeklinde yansımıştır. 1950-1970 aralığında Almanya'da dönüşümlü göç politikası uygulanmak istense de gerçek yaşama aktarılamamıştır. İsveç ise sadece sığınma talebinde bulunanları ülkeye almıştır.¹⁴⁹ Niteliksiz işgücüne gelişmiş ülkelerde ihtiyaç azalırken, maliyetin düşük gerçekleştiği gelişmemiş ülkelerde ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda 1960'larla birlikte çok uluslu şirketler özellikle niteliksiz ya da yarı nitelikli işçiler ile yürütebileceği üretimi gelişmemiş ülkelere kaydırmıştır.¹⁵⁰ Ayrıca, "Suudi Arabistan, Libya, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bir kısım Arap ülkeleri ise, tercihen erkeklerden oluşan yabancı işgücünü ancak müteahhitlerin önerdikleri projeler çerçevesinde"¹⁵¹ kabul etmişlerdir.

1973 Petrol krizi ile Avrupa'da işgücüne talep düşerken Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) üyesi ülkelerde işgücüne talep artmıştır. Körfez ülkelerinde Kefala Sistemi (çok daha sıkı kurallar içeren) gibi misafir işçi programları kullanılmıştır. 1970 sonrası ekonomik daralmayı kaldırmak için Batı'da yaşanan yeni göç dalgasına Sassen, 1970 sonrası değişen unsura göçün ayak uydurması demiştir. Söz konusu ayak uydurma kendisini istihdam biçimlerindeki değişikliklerle ve göçle beslenen ülkelerin (ABD, Kanada ve Avustralya gibi) Avrupa dışı yerlerden (Latin Amerika, Doğu Asya, Karayipler) göç alması şeklinde göstermiştir.¹⁵² Bu doğrultuda, gelişmiş ülkelerde enformel ekonomide çalışanların büyük kısmını göçmenler oluşturmaktadır. Ayrıca, enformel istihdam salt göçmenlere özgü olmayıp ABD'de

¹⁴⁸ Soysüren, s. 265.

¹⁴⁹ Nermin Abadan Unat, "Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü", **Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, (Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 261.

¹⁵⁰ Mark&Spencer, GAP vb. markaların Endonezya, Hindistan gibi ülkelerde üretimleri gerçekleştirilmektedir. "Son Kontrol" adı altında asıl sahip olan ülkeye geri gönderilmeleri "Made in Italy" etiketleri basılmaktadır. Üretim sürecinde çalışan işçilerin çalışma koşulları ise hiç iç açıcı değildir. Bkz. Tansy Hoskins, "Giyindiğimiz Kıyafetlerin Bedelini Kim Ödüyor? ", çev. Onur Erem, 25.11.2013, <http://dunyalilar.org/giydigimiz-kiyafetlerin-bedelini-kim-oduyor.html>, (23.04.2016).

¹⁵¹ Abadan Unat, s. 261.

¹⁵² Akalın, ss. 93-104.

evsizler, Hollanda’da ev hizmetlerinde çalışan yurttaşlar, İtalya’da bildirilmemiş çalışanlar tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca göçmen olup gerekli bildirimlerde bulunmuş ve izinleri almış olan formel çalışanlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla enformelleşmenin yapılaşması ve gelişmesi doğrudan göçmen işçilerin varlığına bağlanmamalıdır. Ancak gelişmiş ülkelerde göçmenlerin enformel ekonomide ağırlıkla yer bulması yadsınamaz.¹⁵³

Tüm bunlarla birlikte, yaşanan kriz sonrası göçmen emeği iki açıdan yeniden yapılandırma da kolaylık sağlamıştır. Birincisi, krizin ağır etkileri işsiz kalma vb. süreçler ilk onları etkilemiştir ve olası sınıf mücadeleleri bir bakıma yumuşatılmıştır. Yaşanan sorunların odağına göçmenler konularak birikim sürecinde gelişebilecek karşıt mücadelelere engel olunması planlanmıştır. İkinci kolaylaştırıcılığı ise üretim sürecine ilişkindir.¹⁵⁴ Bu doğrultuda üretimde, istihdam biçimlerinde, ücretlerde esnekleşmenin yaygınlık kazanmasında göçmen emeği etkili işlev görmüştür.¹⁵⁵

Ayrıca, göçte, mekansal ve zamansal kısıtlamalar aşılmaya başlanmıştır. Çünkü, söz konusu kısıtlamaların aşılması ile ortaya çıkan düzensiz göç, küreselleşen piyasaya ile şekillenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde nitelsiz ucuz emeğe göç yaşanmadan ulaşmak kolaylaşmıştır. Üretim merkezlerinin bazıları tek bir devlete bağımlı olmaktan kurtulmak adına ucuz olan kadın emeğinin bulunduğu yoksul ülkelerde yayılmıştır. “Nitekim, bunların en erkenlerinden biri, Amazon cangılının derinliklerindeki Manaus, ABD, Hollanda ve Japon firmaları için tekstil, oyuncak, kâğıttan yapılmış mallar, elektronik aletler ve dijital saatler” üretmiştir.¹⁵⁶

Küreselleşme ile son dönem göç hareketlerine damgasını vuranlar Castels ve Miller’a göre göçün “küresel” hale gelip “hız”lanması yanı sıra “niteliğinin değişmesi” ve “kadınsılaşma”sıdır. Küresel hale gelişle birlikte hedef ve kaynak ülke

¹⁵³ Saskia Sassen, “Informalization in Advanced Market Economies”, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_123590.pdf, (23.04.2016), s. 3.

¹⁵⁴ Soysüren, s. 266.

¹⁵⁵ Ayrıca Fransa’da en düşük ücretin ödenmesi hem dengede bir istihdam yaşanması hem de toplumsal paylaşım risklerinin de bölüşülmesi anlamına gelmektedir. Yabancı işçilerin ücretlerinden yapılan kesinti toplam ücretlerden yapılan aynı kesintiye göre daha fazladır. Aylık ücretleri Fransız işçilere göre daha alt düzeydedir. Aradaki net ücret farkının yönü yabancı işçilerden faal olmayan yerli işçilere doğrudur. Yeniden üretimin kapitalist ölçüleri içinde yabancı işçilerin işgücü tarafından yaratılan toplam değer içinde yatırdıkları kesintiler aldıklarından daha fazladır. Bkz. De Brunhoff, s. 43.

¹⁵⁶ Hobsbawm, s. 343.

ayrımı silikleşmektedir. Çünkü bir ülke göç veren iken göç alan konumuna gelebilmektedir. Göçte sayısal anlamda artış karşısında devletler göç politikalarını kısıtlamaktadırlar. Ancak bu durum göçmenleri farklı seçenekler geliştirmeye teşvik etmektedir. Göçün niteliğinde ise nitelikli, niteliksiz, öğrenci, profesyonel, mülteci, kağıtsızlar, geçici ya da kalıcı göçmenler yer alır hale gelmiştir. Kadınsılaştıran göçte 1945 sonrası yaşanan dalgada erkek işgücü göçü fazlalığı söz konusu iken, 1960 sonrasında değişen refah politikaları vb. etkilerle kadınlar etkin rol oynamışlardır. Çoğunlukla güvencesiz ucuz işlerde çalışan kadınlar ucuz maliyetli olmaları ve devletlerin politikalarında uyguladıkları dönüşümler neticesinde tek başlarına göç eder olmuşlardır.¹⁵⁷

Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından dünyanın daha güvenli, yaşanabilir olabileceğine dönük inanç farklı bölgelerde yaşanan iç savaşlar, politik etnik temelli ayrışmalar, kuzey güney arasındaki farkın keskinleşmesi ve işsizlikle yoksulluğun artışı neticesinde kaybolmuştur. Ekonomik ve siyasi anlamda çatışma içindeki kitleler ise daha iyi yaşam için Batı Avrupa ve Amerika gibi hedef ülkelere sığınmacı ve mülteci olma taleplerinde bulunmuşlardır.¹⁵⁸

1980'lerde düzensiz göçmenler statüsüne sokulabilecek olan mültecilerin daha kolay kabulleri, 1990'larda daha az kabul şeklinde ilerleme yaşamıştır. 1990'lar itibariyle mülteci sayılarında azalış söz konusu olurken gelişmekte olan Bosna, Ruanda gibi ülkelerde çatışmalar ve 1. ve 2. Körfez Savaşları ile mülteci akınları yaşanmıştır. 2000'lerde çevreden merkeze yaşanan göçlerde giderek yükselen kale duvarları ile örülü Avrupa'ya yasal statüsüzlükten çarpan göçmen grupların artışı düzensiz göç tartışmalarının önünü açmıştır.¹⁵⁹

Gelişmiş ülkelere Güney Asya ve daha uzaktan göçler de yaşanmıştır. Göçen kadın, erkek, çocuk göçmenler genellikle açlık, siyasal vb. olaylar nedeniyle köklerinden kopmuşlardır. Gelişmiş ülkeler, teoride mültecilere yardım edip kucak açmıştır. Fakat uygulamada yoksul göçleri istememelerinin gerekçelerini siyasal ve

¹⁵⁷ Stephen Castels ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, 2008, ss. 12-14.

¹⁵⁸ Nihan Cigerci Ulukan, "Göçmenler İçin Kaçış Yok: Göç Politikaları ve Göçmen Emeği", **Eğitim Toplum Bilim Dergisi**, Cilt:11, Sayı:44, 2013, (Kaçış), s. 38.

¹⁵⁹ AB, düzensiz göç hareketlerine sınır güvenliği olarak yaklaşmış Frontex'i kurarak farklı ülkelerle işbirliğine geçmiştir. Bu şekilde deniz güvenlik anlaşmasına dönüşmüştür. Bkz. Atasü Topçuoğlu, ss. 501-506.

hukuksal açıdan ağır yükler altında kalacaklarını düşünmeleri oluşturmuştur. Bu doğrultuda 1970-1980 yıllarında ABD, Kanada ve Avustralya dışındaki ülkeler kendi halkları arasında yabancı düşmanlığının artmasından çekindikleri için göçmenleri ülkelerine sokmamayı tercih etmişlerdir.¹⁶⁰

Emek göçünün, istihdamın refah unsuru olmaktan çok piyasa girdisi olarak görülmeye başlamasıyla ekonomik anlamda kabul edilmeyen göç, siyasal olarak da kabul görmemiştir. Bu nedenle sınırların kapatılması gibi engellemelere başvurulmuştur. Talep edilmekten vazgeçilemeyen ucuz emeğin değersiz kılınması için de çaba harcanmıştır. Bu doğrultuda, özellikle AB'nin duvarları yükseltmesi söz konusu olmuştur.¹⁶¹

Ancak, 1990'larla artan düzensiz göç hareketleri ile geçici çalışma ilişkisine vurgu da artmıştır. 2000'li yıllarla devletler, göç alan ülkelerin resmi olarak göçmen işçi çalıştırmalarına yer vermiştir. 2004 yılında oluşturulan uygulamayla AB'ye yeni katılmış veya katılacak ülke vatandaşlarına geçici çalışma izni verilmesi yolu ile AB yedek işgücünü ucuza yaratmıştır.¹⁶² OECD raporlarına göre, 2008'de 2.3 milyon geçici işçinin OECD ülkesine gitmesi ve sürekli işlerde çalışan göçmen işçi sayısında azalış dikkat çekmiştir. Ayrıca, Avrupa Politika Merkezine göre, Avrupa'da geçici işler bulunmasına yardımcı olan geçici istihdam büroları döngüsel göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırmıştır.¹⁶³

Son olarak 20. yüzyıl göçlerini öne çıkaranlar, insanların kimlikleri ile ötekileştirilmeleri ve şiddete maruz bırakılmalarıdır. 21. yüzyılda öne çıkanlar ise, sınırın göç egemenliğinde metalaştırılması ve güvensizlikleştirmenin meşrulaştırılmasıdır.¹⁶⁴

1.3. TÜRKİYE

Sermaye birikiminin devamlılığı adına sermaye, işçi sınıfı üzerinde politik kontrol ve emek sürecinin kontrolünü sağlamaktadır. 1945 sonrası işçi sınıfı ve

¹⁶⁰ Hobsbawm, s. 442.

¹⁶¹ Akalın, ss. 93-104.

¹⁶² Atilla Göktürk, "AB ve Göç", **SAV Almanak 2003**, (Der. S. Kurt ve D. Mete) , SAV Yayınları, İstanbul, 2003, (Almanak), ss. 7, 8.

¹⁶³ Cığerci Ulukan, Kaçış, s. 42

¹⁶⁴ Özgür, ss. 199-201.

sermaye sınıfının korporatist uzlaşmasıyla işçi hareketi politik olarak kontrol altında tutulmuştur. Refah devleti hizmetleri uygulamalarıyla işçi sınıfı kapitalist toplumsal düzene uyum göstermiştir. Refah devleti hizmeti kazanımları kaybolmaya ve neoliberalizm politikaları yükselmeye başlayınca işçi sınıfının kontrolü, artık değerin arttırılması anlamına gelmiştir.¹⁶⁵

Türkiye, 1946-1953 yıllarıyla beraber dünya ekonomisine eklemlenme çabası içine girmiştir. Bu dönemde reel gelirlerde artış söz konusu olmuştur. Ancak ücretli maaşlı gruplar düşmüştür. Mülk gelirleri ile ticaret sermayesinin milli hasıla paylarından aldığı oranda artış gerçekleşmiştir. Köylü kitlelerde ise bozulmuş olan bölüşüm ilişkilerinde telafilerin yaşandığı dönem yaşanmıştır.¹⁶⁶ 1946 yılını, öncesinden farklı kılan, kapalı, içe dönük ve dış dengeyi öne çıkaran korumacı politikaların gevşetilmiş oluşudur. Yavaşça ithalatta serbestleşme, dış açıkların sürekli alışılmış hal alması durumu, dış yardımlar, kredi ve yabancı yatırımlarda yaşanan artış ile birlikte ekonomik yapının düzeltilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁶⁷

1954-1961 yıllarında ise savaş sonucu genişleme konjonktürü ve liberal dış ticaret politikaları sona erince ekonomik durgunluk içinde dalgalanmalar yaşamıştır. İhraç mallarına olan talepte düşüş yaşanırken dış kaynakta aşılacak fazlalıkların oluşması sonucunda ithalatta sınırlamalar getirilmiştir. Devlet işletmelerinin özel sektöre devri mantığıyla yola çıkan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi kamu yatırımlarının genişlemesiyle kendini göstermiştir. Enerji, kömür, çimento, şeker vb. üretim kolları kamu kesiminin gelişmelerinden olmuştur. Böylece, milli hasılda kamu yatırımları payı büyümüştür. Diğer taraftan göç, gecekondulaşma ve düzensiz kentleşmenin yaşandığı bu dönemde düzensiz, marjinal faaliyetlerde çalışanların oranında artış, ücretli-maaşlıların oranında ise düşme görülmüştür. Tarım dışındaki özel sektör işçileri hızla kamu sektörü işçilerinden fazla sayıya ulaşmıştır.¹⁶⁸

1964-1980 aralığında içe dönük büyüme ile iç pazarın genişletilmesi hedeflenmiştir. Sanayi burjuvazisi öne çıkarılmıştır. Sanayi burjuvazisi ve kalkıncı bürokrasi arasında dillendirilmese de ittifak yaşanmıştır. Bu birliktelik

¹⁶⁵ Taner Akpınar ve Şener Akpınar, "Emek Sürecinde Yeni Arayışlar", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 47, 2015, ss. 81, 82.

¹⁶⁶ Boratav, s. 106.

¹⁶⁷ Birgül Ayman Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarlanma Politikaları 1980-1995**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, 2005, ss. 65-81.

¹⁶⁸ Boratav, s. 108.

ticaret, inşaat, müteahhitlik, finans gibi alanları da kapsamıştır. Kalkınmacı bürokrasinin sanayiye kaynak transferinde bulunması sırasınca sanayi burjuvazisi dış rekabetten korunan pazarda tüketime dönük mallar üretmiştir. Dış rekabetten korunan ve iç rekabetin olmadığı koşullarda karlar yükseltilmiştir. Dağıtım araçları olan büyük sanayiciler de kar marjlarını arttırmışlardır.¹⁶⁹

Emek mücadelesi tarafından ise bu dönemin sendikacılığın en itibarlı dönemi olması yüksek istihdam ve yüksek ücretle bağdaştırılmıştır.¹⁷⁰ 1963-1969 yıllarında sermaye birikimi genişleme yaşamış, ortalama % 56 büyümüştür. Ücretlerdeki artış işçi verimliliğinin altında seyretmiştir.¹⁷¹ Bu yansıma sermaye birikiminin durgunluk ve kriz dönemine girmesinden kaynaklanmıştır.

Kapitalizmin üretim krizi kendisini yüksek enflasyon oranları, işsizlik artışı sonunda stagflasyon, kar oranlarının düşüşü olarak göstermiştir. Bu işaretler ile birlikte emek sermaye ilişkisinde makro düzeyde kurumsal ilişkiler yerine mikro düzey düzenlemelere geçmiştir. Sipariş doğrultusunda üretime, özel amaçlı makinelerden ziyade geniş amaçlı makinelere, büyük ölçekli kitlesel üretimden küçük ölçekli zanaat üretimine geçiş yaşanmıştır.¹⁷²

Bununla beraber 1980-1987 yıllarında istihdam güvencesi az çok gerçekleşmiştir. Reel ücretler geriletilmiştir. Söz konusu aşınmada 1984 yılına kadar olan grev yasağı rol oynamıştır. Ayrıca, dışa açılma programı hedefi ve maliyet unsurunun ağır basması gerekçeleri ücretlerin aşağı çekilmesinde etkili olmuştur. 1980'lerin sonu 1990'ların başına gelindiğinde verimliliğin ücretlerin gerisindeki artışı nedeniyle sendikalı işçileri işten çıkarmak, kısmi zamanlı çalışmayı teşvik, işin bir kısmını alt işverene verme uygulamaları görülmüştür.¹⁷³

1980 yılına 12 Eylül askeri darbesinden önce 24 Ocak kararları damgasını vurmuştur. Yüksek enflasyonun, yoğun bir döviz darboğazının yaşandığı dönemde 24 Ocak kararlarının amacı kısa dönemde enflasyonu önlemek ve IMF ile öteki uluslararası mali kuruluşların güvenini sağlayarak yeni krediler elde etmek olmuştur. Hem iç hem de dış piyasada serbest piyasa işlerliği sağlanmıştır. Ayrıca, dış ticarete

¹⁶⁹ Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası**, 15. Baskı, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı Yayını, Ankara, 2010, s. 321.

¹⁷⁰ Çetik ve Akkaya, s. 56.

¹⁷¹ Çetik ve Akkaya, ss. 56, 57.

¹⁷² Durak, ss. 60-61.

¹⁷³ Çetik ve Akkaya, ss. 57-58.

kotaların kaldırılması, gümrük tarife oranlarının düşürülmesi, esnek kur sistemine geçiş, yabancı sermayeye destek, faizlerin serbest bırakılması, yabancı sermayeye teşvik sağlanması vb. üzerinde durulmuştur.¹⁷⁴

24 Ocak kararlarının kolaylıkla uygulanmasını sağlayacak olan IMF, DB gibi kuruluşlara rahat hareket imkânı özelleştirmeler sayesinde verilmiştir. Özelleştirilmesi istenen kamu iktisadi teşebbüs ve kuruluşlarının hisseleri Kamu Ortaklığı İdaresine bırakılmıştır. Söz konusu hisse senetlerinin halka ve yabancı şirketlere satışı ile özelleştirmeler ve yabancı sermaye gelmiştir. Bu bağlamda, 2001 Şubat Krizi ardından özellikle bankacılık başta olmak üzere, ulaştırma, haberleşme ve imalat sanayi alanlarında kamu ya da özel kesime ait olan yerli işletmeler yabancı sermaye tarafından satın alınmıştır.¹⁷⁵

Son olarak, 2000'lere gelindiğinde 58. , 59. ve 60. Cumhuriyet Hükümetleri programlarında özelleştirme konusu yer almıştır. 59. Hükümet Programında, 58. Hükümete ilişkin uygulanan yanlış politikalar nedeniyle bölgeler arası farklılıkların, yolsuzlukların, aşırı merkeziyetçiliğin olduğu ve adaletin sağlanamadığı belirtilmiş; çözümün ise özelleşmelerde yattığı ifade edilmiştir. Buna (2003-2007) ek olarak "kamu piyasa ekonomisinin" iyi işletilmesi için gerekli, düzenleyici-denetleyici mekanizmalar ve serbestleşme, özelleştirmeyi vurgulayan mevduatların oluşturulacağı da yer almıştır. 2007 tarihli 60. hükümet programında ise kamuya gelir getirmenin yanı sıra üretimde verimlilik, istihdamı sağlayacak katalizör görevi yüklenmiştir. Toplamda 1985-2002 arası on sekiz yıllık özelleştirme 8 milyar dolar iken 2003 yılından itibaren 33 milyara çıkmıştır.¹⁷⁶

Sonuçta işsizlik, birikimin kapitalist temelinde oluşan zenginlik neticesinde zorunlu olarak var olmaktadır. Çalışan sayısında yaşanan artışlar ise geçimini

¹⁷⁴ Seyidoğlu, ss. 525-529. 1980 yılı 24 Ocak kararları ile ihracata dönük ekonomi politikaları bölüşüm kategorisinden olan ücrette farklılıklar göstermiştir. Sanayileşmeye dönük iktisat politikalarında ücret talep unsuru olarak kabul görürken ihracata dönük iktisat politikalarında maliyet unsuru olarak ele alınmıştır. Ücret üretim maliyeti unsuru olarak sermaye tarafından kabul edildiğinden üretim maliyetlerini düşürmek için de temel önemde olmuştur. Ancak önemli bir talep unsurudur da. Bu durumda iç piyasaya dönük çalışan sektörlerin satın alma gücündeki artış reel ücretlerde artışı da peşinden getirmektedir. İç piyasaya dönük çalışan sektörlerin ilerlediği zamanlarda, talebin canlı tutulabilmesi için ücret artırımına gidilmek; ihracata dönük sektörlerin ilerlemelerinde ise dış fiyatlarla rekabet edebilmek adına üretim maliyetlerinde azalmaya gitmek önem kazanmaktadır. Bkz. Çetik ve Akkaya, ss. 200, 201.

¹⁷⁵ Seyidoğlu, s. 530.

¹⁷⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 130, 131.

yalnızca emeğiyle sağlayan kişileri işsizleştirmekte ve yoksullaştırmaktadır. Bu doğrultuda küreselleşme gelişmiş ülkelerde nitelikli işçilere, gelişmekte olan ülkelerde niteliksiz işçilere talep göstermektedir.¹⁷⁷ İşgücünün üretimde daha az yer alıyor olması üretimin alt basamaklarının kaybolmasına da neden olmaktadır. Diğer bir ifade ile teknolojik yapıların artması ve rağbet görmesi, işgücüne talebi düşürmektedir. İşgücünün üretimde daha az yer alması sonrası işsizlik oranında artış, işsizliğin kronikleşmesi ve işsizlik sürelerinde hızlı yükseliş birbirini izlemektedir.¹⁷⁸

1.3.1. Türkiye’de İstihdam

Kapitalizm Türkiye’de yansıma bulurken, neoliberal politikaların yerleşmeye başlaması ile kalkınmanın sanayileşmeden geçeceğine inanılmıştır. Bu durum, tarıma dönük destek politikalarının kısılmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye’de işgücü piyasasında istihdam ele alınmıştır. Türkiye’nin çalışma yaşamı ve gelişimi üzerinde durulmuştur.

Formel işgücü piyasası bağlamında TÜİK verilerine göre 2005 yılında kurumsal olmayan nüfus içerisinde istihdam oranı % 40.6 düzeyinde iken 2014 yılına gelindiğinde oran % 45.5 olmaktadır. İşgücü ise verilen yıllar sırasıyla 21.691’den 28.786’ya çıkmıştır.¹⁷⁹

Tablo 1’e göre, işgücüne katılma oranı devamlı bir artış gösterirken, işgücü ve işgücüne dâhil olmayan nüfus da yükselmiştir. 1990’lı yıllarda Türkiye’de işsizlik oranlarının düştüğü görünüyor olsa da işsizlik konusunda sorunlar devam etmiştir. Ayrıca eksik istihdam, mevsimlik çalışma ve çalışma umudunu kaybedenlerle birlikte söz konusu oranlar artmaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde tarımdan sanayi toplumuna geçiş sonucu işsizliğin daha belirgin hal aldığı keza gelişmiş ülkelerde niteliksiz işgücüne olan talebin düşmesiyle işsizliğin kısa süreli kalmadığı, kronik bir hal alarak yapılaşştığı söylenebilir. Bkz. Uyanık, s. 217

¹⁷⁸ Uyanık, ss. 217, 218.

¹⁷⁹ Yüceol, s. 500.

¹⁸⁰ Yüceol, s. 500.

Tablo 1: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (Bin)

	15 Yaş ve Üstü Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	İşgücüne Katılma Oranı %	İşsizlik Oranı %	Tarım Dışı İşsizlik Oranı%	İstihdam Oranı %
2005	48356	21.691	19.633	2058	26.665	44.9	9.5	12	40.6
2006	49275	21.913	19.933	1980	27.362	44.5	9	11.1	40.5
2007	50177	22.253	20.209	2044	27.925	44.3	9.2	11.2	40.3
2008	50982	22.899	20.604	2295	28.083	44.9	10	12.3	40.4
2009	51833	23.710	20.615	3095	28.124	45.7	13.1	16	39.8
2010	52904	24.594	21.858	2737	28.310	46.5	11.1	13.7	41.3
2011	53985	25.594	23.266	2328	28.391	47.4	9.1	11.3	43.1
2012	54961	26.141	23.937	2204	28.820	47.6	8.4	10.3	43.6
2013	55982	27.046	24.601	2445	28.936	48.3	9	10.9	43.9
2014	56986	28.786	25.933	2853	28.200	50.05	9.9	12.0	45.5

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarından derlenmiştir. (15+ yaş) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istgosterge>, 17.06.2013, 2014 verileri 07.04.2016'da eklenmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere 2005'den 2014'e gelindiğinde izlenen yıllar itibariyle işsizlik oranı 9.5'den 9.9'a ulaşmıştır. 2001 sonrası yeni işler kurulması noktasında yetersiz kalınmıştır. Bu dönemde yüksek büyüme hızlarına yüksek işsizlik ile işgücüne düşük katılım oranları eşlik etmiştir. 2001 krizinin sonrası işsizlik oranı % 10'a ulaşmıştır.¹⁸¹ TÜİK'in 2014 Temmuz verilerine göre, açık işsiz % 9.3 civarında iken, umudu kırıldığından iş aramayı bırakanların eklenmesiyle oran

¹⁸¹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, ss. 47- 53.

% 17.1'e ve eksik istihdamın da dâhil edilmesi ile % 20.7 rakamına erişilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de % 20 civarı işsizlik olduğu söylenebilir.¹⁸²

Tablo 2: Temel İşgücü Verileri (%)

%	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşgücüne Katılım Oranı	46.3	46.4	46.3	46.2	46.9	47.9	48.8	49.9	50	48	50
Erkek	70.3	70.6	69.9	69.8	70.1	70.5	70.8	71.7	71		
Kadın	23.3	23.3	23.6	23.6	24.5	26	27.6	28.8	29.5		
İstihdam Oranı	41.3	41.5	41.5	41.5	41.7	41.2	43	45	45.4	43.9	45.5
Erkek	62.7	63.2	62.9	62.7	62.6	60.7	62.7	65.1	65		
Kadın	20.8	20.7	21	21	21.6	22.3	24	25.6	26.3		
İşsizlik Oranı	10.8	10.6	10.2	10.3	11	14	11.9	9.8	9.2	9	9.9
Erkek	10.8	10.5	9.9	10	10.7	13.9	11.4	9.2	8.5		
Kadın	11	11.2	11.1	11	11.6	14.3	13	11.3	10		
Kayıtdışı İstihdam Oranı	50.1	48.2	47	45.4	43.5	43.8	43.3	42	39		
Tarım	89.9	88.2	87.8	88.1	87.8	85.7	85	83.8	83.6		
Tarımdışı	33.8	34.3	34.1	32.3	29.8	30.1	29	27.8	24.5		
Ücretlilerde	32.1	32	31.5	29.4	26.4	26.2	25.7	25.1	22		

Kaynak: ÇSGB, “Ulusal İstihdam Stratejileri 2014-2023”, 2013-2014 verileri TÜİK'den eklenmiştir, 07.04.2016.

¹⁸² Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 74.

Temel işgücü verilerinin toplamı ve cinsiyet bağlamı ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) ve TÜİK verilerinden derlenmiş olan, 2004-2014 yılları aralığı kapsayan biçimde Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2’de de görüldüğü gibi 2009, 2010 temel işgücü göstergeleri kıyaslandığında artış görülmektedir. Sıcak para dönüşü ile kriz sonrası işgücü ve istihdamda toparlanmalar yaşanmıştır. Ancak toparlanma mili gelirin % 6.5’ini aşan ve sorunlu bir büyüme olup ağırlıkla iç tüketime dayanmıştır. Otomotiv, dayanıklı tüketim mallarındaki kapasite kullanımlarının artışı ile işini kaybetmiş olanlar hali hazırda işe alınanlar olmuştur.¹⁸³ Tablo 3’te de gördüğümüz istihdam oranlarının iktisadi faaliyetlere göre incelenmesindeki rakamlar şöyledir: 2005’den 2014’e toplamda 19.633’den 25.933’e yükseliş yaşanmıştır. En fazla ilerleme yaşanan sektörler sırasında, ilk sırada hizmet sektörü olup söz konusu yıllarda 9.281’den 13.235’e erişmiştir. İkincisi tarım sektörü 5.014’den 5.470’e, üçüncü sırada yer alan sanayi sektörü 4.241’den 5.316’e ulaşmıştır. Son sırada yer alan inşaat sektöründe 1.097’den 1.912’e erişim söz konusudur. Bu durumda, 2005-2014 yılları arasında en fazla artış hizmetlerde yaşanmıştır.

Eskinin imalat merkezleri yüksek işsizlikle yüz yüze rekabet baskıları şirketlerin küçülmesine, kaynakların dışarıda aranmasına, üretim yerlerinin bağımsız kar merkezleri olarak yeniden yapılanmasına yol açmıştır. 1980’lerden 2000’lere uzanan yıllarda ekonomide istihdam açısından yaşanan değişimi gösteren iki önemli noktadan ilki, imalat sanayisindeki istihdam düşmesi ve rekabetin az olduğu üretim merkezlerinde sanayisizleşme yaşanmasıdır. İkincisi, hizmet sektörünün payının artışıdır. Öte yandan, geçici ya da yarı zamanlı işçilere ihtiyaç artmaktadır. Başka bir ifade ile, işgücünün “marjinalleşmesi” ve “kaçak” hale gelmesi kaçınılmazlaşmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 45-53.

¹⁸⁴ Yüceol, s. 501.

Tablo 3: İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İş Kolları, Sektörler Bazında Dağılımı (Bin)

	Hizmet	Tarım	Sanayi	İnşaat	Toplam
2005	9.281	5.014	4.241	1.097	19.633
2006	9.726	4.653	4.362	1.192	19.933
2007	10.029	4.546	4.403	1.231	20.209
2008	10.208	4.621	4.537	1.238	20.604
2009	10.380	4.752	4.179	1.305	20.615
2010	10.725	5.084	4.615	1.434	21.858
2011	11.332	5.412	4.842	1.680	23.266
2012	12.016	5.301	4.903	1.717	23.927
2013	12.528	5.204	5.101	1.768	24.601
2014	13.235	5.470	5.316	1.912	25.933

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarından derlenmiştir. (15+yaş) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istgosterge>, 17.06.2013, 2014 verileri TÜİK’ ten eklenmiştir, 07.04.2016.

Türkiye’de istihdam sorunu yapısal niteliklidir. Hızlı nüfus artışı baskısı, nüfusun niteliğindeki, meslek-iş bileşimindeki olumsuzluklar, ileri teknoloji-otomasyona dayalı işgücü fazlası ve istihdam yaratmanın olası olduğu sektörler için yatırım kaynağı oluşturulamaması, sorunu yapısal kılan nedenlerdir.¹⁸⁵

2009-2013 aralığında istihdam 21 milyondan 25 milyona yükselmiştir. Artışın 2 milyonu hizmetlerden, 775 bini tarımdan, 476 bini de inşaat sektöründendir. Sanayinin etkisinin ise 876 bin ile sınırlı olduğu görülmektedir. Ocak 2014 sonrasında Mayıs 2015’e kadar sanayi sektöründeki istihdam büyümesi 172 bindir. Bu süreçte hizmetler sektöründe ağırlıklı olarak yer alan çalışma alanları perakende ticaret, otel, lokantacılık, idari hizmetler olmuştur. Mayıs 2015’e gelindiğinde işgücü 57 milyon 747, istihdam sayısı 27 milyon olmuştur.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Çetik ve Akkaya, s. 60.

¹⁸⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, ss. 47- 53.

Hizmetleri takip eden tarım sektöründe ise tarımsal istihdam 9 milyondan 5.6 milyona düşmüştür. 1998-2007 aralığında olmak üzere dokuz yıldaki bu düşüş ekonomide geç yaşanan sektörel olgunlaşma yansıması olmayıp tarımsal fiyatlardaki çarpıklıktan kaynaklanmıştır. 2001 krizi sonrasındaki büyüme istihdam yaratmayan büyüme olarak kabul edilmiştir. Zira 2000 ve 2007 karşılaştırıldığında işsizlik oranlarının artışına rağmen işgücüne katılma oranındaki düşüş bunu saptamayı doğrulamaktadır. Bu bağlamda genel itibari ile 1998-2015 yılları arasında işsizlik oranlarında sektörel bazda ilk sırayı tarım alırken onu hizmet, sanayi izlemiştir.¹⁸⁷

Son olarak, 2008 krizi sonrası esas olarak sermayeyi destekleme yönünde Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ve ÇSGB'nin oluşumunda rol oynadığı 5763 sayılı Kanun ile İşsizlik Sigortası Kanununda değişiklikler¹⁸⁸ yapılmıştır. Bu doğrultuda istihdam paketleri işgücü maliyetini düşürmeyi ve işverenlerin işgücü talebini arttırmaya olanak sağlamayı gözetmiştir. Destekler ek istihdam ve yeni istihdamlar için prim indirimi şeklinde olmuştur. Öncelikle bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınmaya (Güney Doğu Anadolu Projesi gibi) dönük yatırımlarla gerekli kurumlara İşsizlik Sigorta Fonu'ndan kaynak aktarılması suretiyle yeni istihdam alanları açılacağı savunulmuştur. Ancak işçi ve işveren sendikaları konfederasyonu Fon'un gerçek amaç dışında kullanılmasını, istihdam vergilerinin düşürülmesi ya da İŞKUR tarafından gerçekleştirilecek kısa süreli merkezi eğitimleri, staj programlarını, geçici istihdamlarla istihdam krizinin çözülemeyeceğini belirterek eleştirmiştir.¹⁸⁹

1.3.2. Türkiye'de Çalışma Yaşamı ve Emegın Sorunları

Yukarıda ele alınan gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de çalışma yaşamı, nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan işgücü arzı, düşük istihdam oranları, azalan işgücüne katılım, yüksek işsizlik oranları ve farklı ücret düzeyleri ile ifade

¹⁸⁷ Bağimsız Sosyal Bilimciler, Kriz, s. 48.

¹⁸⁸ Söz konusu kanun işgücü piyasalarına yönelik olarak 2008'in Mayıs'ında benimsenmiş bir paket olup 2009'da genişletilerek devamı sağlanmıştır. Hedeflerini ise işgücü maliyetlerini düşürmek ve İŞKUR vasıtasıyla yürütülecek olan mesleki eğitim programlarıyla işgücü niteliği arttırılarak işgücüne talebin artması vesilesiyle işsizliği düşürmek olarak ortaya koymaktadır.

¹⁸⁹ Bağimsız Sosyal Bilimciler, Kriz, s. 64.

edilmektedir.¹⁹⁰ Geçmişten günümüze var olan sorunları çözümleme ve sistemi tanımlama adına Türkiye'nin çalışma yaşamı 1936 (3008 sayılı İş Kanunu), 1971 (1475 sayılı İş Kanunu) ve 2003 (4857 sayılı İş Kanunu) tarihli İş Kanunlarıyla biçimlendirilmiştir.

Çıkarılan ilk iş kanunu 1930'larda uygulanan devletçi iktisat politikaları ile kamuda çalışan işçi sayısında yaşanan artış sonucu 1936 tarihlidir.¹⁹¹ 3008 sayılı İş Kanunu ile işçi-işveren ilişkilerine geniş hukuki bir çerçeve çizilmiştir. Bireysel-toplu iş ilişkileri, kavram ve kurumlar yasada yer almıştır. İş ilişkisi bağlamında, işçinin daha çok korunması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, çalışma sürelerinde sınırlandırma, fazla çalışmalara kural getirilmesi, ücretlerin güvenceye bağlanması, asgari ücret, işçi sağlığı ve iş güvenliği, çocuk ve kadın işçileri koruyucu önlemler, bütün olarak, ilk kez 3008 sayılı İş Kanununda yer almıştır. Tüm bunlarla birlikte işçinin grev hakkının yasaklanması, işçi tanımının geniş kapsamlı olmayışı¹⁹², sendika ve toplu sözleşme kurumlarının bulunmaması eksiklikleri oluşturmuştur.¹⁹³ Bireysel iş ilişkileri açısından koruyucu, toplu iş ilişkileri açısından otoriter olarak görülen Kanun'da işçinin yaşam hakkı devlet güvencesi altına alınmıştır.¹⁹⁴

1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunun kabul edilmesiyle kapsam, tek işçi çalıştıran işyerlerini ve fikir işçilerini içerecek biçimde genişlemiştir. 1951 yılından itibaren bazı il ve işkolları itibarıyla yapılmasına başlanan asgari ücret uygulamaları da, bu dönemde tüm illere yaygınlaştırılmıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Çözüm Önerileri" <http://www.maliye.gov.tr/EADD%20alma%20Platformu/Ara%C5%9F%C4%B1rma%20Raporlar%C4%B1/T%C3%BCrkiye'de%20%C4%B0%C5%9F%C3%BCc%C3%BC%20Piyasas%C4%B1%20Sorunlar%C4%B1%20ve%20%C3%87%C3%B6z%C3%BCm%20%C3%96nerileri.pdf>, (23.06.2016), s.4

¹⁹¹ Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, 1999, (Tek), ss. 315-317.

¹⁹² 3008 sayılı İş Kanunu iş tanımını eksik bırakmıştır. Ayrıca, tarım ve bazı ekonomik kesimler uygulama alanı dışında bırakılırken on kişiden az işçi çalıştıran işyerleri de kapsam dışında bırakılmıştır. "Düşün/kafa işçileri" işçi kapsamına alınmamıştır. Kol emek gücü kafa emek gücü ayrımından yola çıkılarak zihinsel faaliyetlerde çalışan işçiler kastedilmektedir: Gazeteciler, Akademisyenler, Metin yazarları, Edebiyatçılar vb.

¹⁹³ Ali Güzel, "3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri", <file:///C:/Users/user/Downloads/13381-30063-1-SM.pdf>, (23.06.2016), ss. 176-178.

¹⁹⁴ Makal, Tek, ss. 387, 390.

¹⁹⁵ Ahmet Makal, "Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Çalışma İlişkileri", <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusskd/article/viewFile/1023012255/1023011503>, (23.06.2016), (İlişkiler), s. 135.

2000’li yıllara kadar iş güvencesi eksikliği tartışma konusu olmuştur. İş sözleşmesini geçerli bir nedene dayandırarak sonlandırma olarak tanımlanabilecek iş güvencesi üzerine Türkiye, 1994 yılında 158 sayılı Hizmet İlişkisine Son Verilmesi Sözleşmesi’ni onaylayarak yükümlülük almıştır.¹⁹⁶ 1475 sayılı Kanun’da yer almayan iş güvencesine ilişkin düzenleme, 4773 sayılı İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalıştırılanlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2003 yılında yürürlüğe girmek üzere 2002 tarihinde kabul edilmiştir. Böylece, işçi açısından önemli bir sorun olan iş güvencesine, İş Kanununda yer verilmiş,¹⁹⁷ 2003 yılında çıkarılan 4857 sayılı İş Kanunu’nda da varlığını korumuştur.

Bütün bu düzenlemelere ek olarak günümüzde de eksiklikler ve bazı kavramlar sorun olmaktadır. Taşeron işçilik 4857 sayılı Kanunda yer almaktadır. Taşeron işçilik hızlıca temel istihdam biçimini almış iken Kanunda geçici işçilik¹⁹⁸, uzaktan çalışma vb. kavramlar çalışma yaşamına girmiştir. Çalışma yaşamını esneklik ve güvencesizlik zeminine oturtma çabaları sürmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşme ile sermayenin baskısı ve hareketliliğin artışı, esnekleşmeyi ve güvencesizleştirmeyi birleştirir hale getirmiştir. Ayrıca esnek çalışma doğrultusunda kayıtdışı çalışma oranı artış göstermiştir. Esnek çalışma biçimi işverenler tarafından tercih edilebilir bulunurken işçiler bu durumdan ve güvencesizlikten memnun değildir.

Tüm bunlarla birlikte, güncel gelişmelere koşut olarak yapılan düzenlemeler: İş güvencesinin tanımlaması ve iş kanuna girmesi, alt işverenlik uygulaması ile taşeron işçiliğin yaygınlaştırılması, esnek çalışma, geçici işçiliğin yanı sıra çağrı

¹⁹⁶ Bu yasa ile 10 veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerine iş güvencesi sağlanmışken 2003 tarihli İş Kanunu’yla sınır 30 işçiye çıkarılmıştır. Dolayısıyla iş güvencesinin etkinliği azaltılmıştır. Ayrıca, Sosyal Sigortalar Kurumu kapsamındaki işçilerin yaklaşık yarısı kapsam dışında bırakılmıştır. Makal, İlişkiler, ss. 145, 146.

¹⁹⁷ Bekir Baykara, “İş Güvencesi Yasası ve Getirdikleri”, www.baykaraymm.com/makaleler/makale/isguvencesi_Yasasinin_Getirdikleri.doc (23.06.2016), ss.1-2.

¹⁹⁸ Özel istihdam büroları aracılığıyla kurulan iş ilişkisindeki geçici işçilik, kamuoyunda kiralık işçilik olarak da ifade edilmektedir. İş sözleşmeleri işveren ve işçi arasında gerçekleştirilirken özel istihdam büroları ile iş sözleşmeleri üçlü yapıya dönüştürülmüştür. Dolayısıyla işçiyi çalışacağı işverene kiralayan özel istihdam büroları işverene dönüşmüş olmaktadır. Bkz. “Kiralık İşçilik: Güvencesizliğin Dibi”, Birgün Gazetesi, 11.02.2016, <http://www.birgun.net/haber-detay/kiralik-iscilik-guvencesizligin-dibi-103420.html>, (20.06.2016).

üzerine çalışma ve uzaktan çalışma kavramlarının getirilmesi şeklindedir. Bu uygulamalar ile enformel istihdama kapı açılmaktadır.

1.3.2.1. Enformel İstihdam

Enformel istihdamı formel istihdamdan ayıranlar kayıtsız olma hali, üretimin saklı gerçekleştirilmesi, ölçüm güçlüğü, ücretlerin yasalar çerçevesinde verilmesi yerine el altından ödenmesi, iş süresinin net olmaması, korumanın eksikliği gibi unsurlardır.¹⁹⁹

Küreselleşmeyle piyasada rekabeti arttırmak adına işgücü maliyetlerini düşük tutmak ya da maliyetlerin düşük tutulduğu ülkelere doğru kaymak enformel istihdamı arttırmaktadır. Türkiye’de ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesi ile uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek istenmiştir. Bu doğrultuda, fason ilişkiler aracılığı ile emek maliyetini düşürme, ücret esnekliği getirme yoluna gidilmiştir. Büyük işletmelerin kayıtdışı çalışmaları mümkün olmadığından üretim süreci bölünmüştür. Küçük-orta boy işletmelere fason üretim yaptırılmıştır.²⁰⁰

Güney Avrupa’da sanayileşmeden çok tarım, turizm, küçük ölçekli aile işletmelerine yaslanmış enformel ekonomi ile kapitalizm gelişmektedir. Türkiye’de de aynı durum söz konusudur. Üretim ve istihdam içinde en yüksek payı olan sektör tarım iken hizmet sektörü de artmıştır. Erkekler için hizmet sektörü ön planda iken tarım ve sanayi izleyen sektörler halindedir. Kadınlarda ise tarım ağırlıklı olmakla birlikte belirgin bir kısmı ücretsiz aile işçisi sıfatıyla küçük aile işletmelerinde çalışmaktadır.²⁰¹

Kayıtdışılık ağırlıklı tarım sektörü, küçük çaplı işletmeler, küçük ölçekli aile işletmeleri, inşaat sektörü, hizmetler sektörü, geçici ve mevsimlik işlerde görülmektedir. Üretim, tüketim, istihdam ilişkilerinin kayıtdışılığa elverişli olması yoğunluğa neden olmaktadır. Ayrıca ev, otomobil eşyalarının bakımı, evde gıda

¹⁹⁹ Z. Erdut, ss. 56, 57.

²⁰⁰ Gülay Toksöz ve Şerife Türcan Özşuca, “Enformel Sektörde İşgücünün ve İstihdamın Özellikleri”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 430, Ekim 2002, file:///C:/Users/user/Downloads/339%20(1).htm, (26.03.2014).

²⁰¹ Gülay Toksöz, “Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’nin Durumu”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?**, SAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95.

maddesi üretim ve satımı, ücret karşılığı özel ders vermek, çocuk bakıcılığı vb. gibi faaliyetler de kayıtdışı ekonomi içinde yer almaktadır.²⁰²

Bu doğrultuda kayıtdışılığın en fazla var olduğu gruplar işsizler, eğitim düzeyi düşük olan niteliksiz işçiler, çocuk işçiler, yabancı göçmen işçiler, emekliler ve serbest çalışanlardır. Yoksulluk, yeni kent yoksulluğu, göçmenlik, çocuk ve kadın işçiler, yabancı kağıtsız işçilik kayıtdışı istihdamın sonucudur.²⁰³ Dolayısıyla, Türkiye'ye kağıtsız göçmenlerin 1990'larla girişi enformel ekonomiyi de önemli kılmıştır. 1990'larla başlayan süreç uluslararası ticaret ağı şeklinde örülen bavul ticaretidir. Bavul ticaretinin yaşanması ile birlikte kayıtdışı sektöre etnik köken, milliyet ve cinsiyet tabanlı bir işbölümü ayrımı getirilmiştir. Avrupa'ya gitmek isteyen Afgan, Nijeryalı, İranlı vb. göçmeler için durak olan Türkiye'de yabancı çalışanlar emek piyasasında bir araya gelmiştir.²⁰⁴

Türkiye'de 2010 itibariyle kayıtdışı istihdam toplam istihdamın % 43'ünü kapsamıştır.²⁰⁵ Tablo 4'te de görüldüğü üzere, 2000 yılına gelindiğinde SGK'ya kayıtlılığa göre istihdam edilenler 10.531.000 kayıtlı ve 11.050.000 kayıtlı olmayanlarla birlikte toplamda 21.581.000 rakamına ulaşılmaktadır. 2013'te ise kayıtlı sayısı 16.145.000, kayıtlı olmayan 9.379.000 ile toplamda 25.524.000'tür. TÜİK Haziran 2013 verilerine göre, kayıtdışı çalışan kadınlar % 53. 5, erkekler % 31 civarlarındadır.²⁰⁶

²⁰² Ilgın, s. 16.

²⁰³ Ayrıca, çalışanların %54'ünün işlerini hemşeri, akraba ve komşuluk ilişkileri aracılığıyla buldukları ifade edilmektedir. Bkz. İpek, ss. 168, 171, 177. İzmir'de yaşayan Suriyeli Mülteciler ya da Doğu Karadeniz'de çalışan Gürcü göçmen işçiler için de ağırlıkla aynı durum geçerlidir. Benzer şekilde, Konya Organize Sanayi'sinde işçilerin enformel ilişki ağları iş hayatında etkili iken işletmeciler de enformel ilişki bağlarından haberdar olmakla birlikte akraba bile olsa çalışmayan işçileri çalıştırmayacaklarını belirtmişlerdir. Bkz. Durak, s. 74.

²⁰⁴ İpek, s. 179.

²⁰⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 45- 53.

²⁰⁶ İpek, s. 179.

Tablo 4: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilenler

Yıllar	Kayıtlı Değil	%	Kayıtlı	%	Toplam	%
2000	11.050.000	51	10.531.000	49	21.581.000	100
2001	11.439.000	53	10.086.000	47	21.524.000	100
2002	11.133.000	52	10.221.000	48	21.354.000	100
2003	10.943.000	51	10.204.000	49	21.147.000	100
2004	9.844.000	50	9.788.000	50	19.632.000	100
2005	9.666.000	48	10.401.000	52	20.066.000	100
2006	9.593.000	47	10.830.000	53	20.423.000	100
2007	9.423.000	45	11.315.000	55	20.738.000	100
2008	9.220.000	44	11.974.000	56	21.194.000	100
2009	9.328.000	44	11.949.000	56	21.277.000	100
2010	9.772.000	43	12.822.000	57	22.594.000	100
2011	10.139.000	42	13.971.000	58	24.110.000	100
2012	9.686.000	39	15.134.000	61	24.821.000	100
2013	9.379.000	37	16.145.000	63	25.524.000	100
2014	9.565.000	27	26.313.000	73	35.978.000	100
2015	9.538.000	26	27.150.000	74	36.688.000	100

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarından (15+ yaş) derlenmiştir.

2000-2010 aralığında SGK'ya göre istihdam edilenler içinde kayıtlı ve kayıtlı olmayanlar arasındaki oran, büyük değişiklik göstermemektedir. 2000 yılında % 51 kayıtlı değildir. 2015'e gelindiğinde kayıtlı olmayan oran % 26'dır. Kayıtlı olanlar 2000 yılında % 49 oranında iken 2015 yılında oran % 74'e çıkmıştır. Bu doğrultuda, ILO 2010 verilerine göre sosyal güvenlik hizmetinden fayda gören işgücünün toplamda yer bulduğu paylar bağlamında, Brezilya % 71.5, Meksika ve Arjantin % 62.5, Türkiye'de % 49 seviyesindedir.²⁰⁷

Sigortalıların sayısı 1950-1960 dönemi sonunda % 112 oranında artış göstermiştir. İşçi Sigortaları Kurumları altında işçiler sosyal sigorta kapsamına girmiştir. Sigortalı işçi sayısındaki artış, İş Kanunu kapsamına giren işçi sayısındaki

²⁰⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Kriz, ss. 35, 36.

artıştan daha az olmuştur. Bu durum yasal olmayan sigortasız işçinin “kayıtdışı” istihdam edildiğine kanıt oluşturmaktadır. Toplam ücretli sayısı, toplam sigortalı işçi sayısından daha fazla artış göstermiştir. 1951 yılında sigortalı işçi sayısı 348.440 iken 1963 yılında 650.432 sayısına ulaşmıştır. İş Kanununa giren işçi sayısı, 1951 yılında 427.364 iken 1963 yılına gelindiğinde 975.570’e erişmiştir.²⁰⁸

Tablo 5: Sosyal Güvenlik Kapsamına Dâhil Aktif Çalışanlar

Yıllar	Sosyal Güvenlik Kapsamında Çalışanlar	İşkollarına Göre Toplam İşçi Sayıları (Ocak)
2007	14.124.935	-
2008	15.041.268	-
2009	15.096.728	-
2010	16.196.304	-
2011	17.374.631	-
2012	18.352.419	-
2013	18.886.989	10.881.618
2014	19.821.822	11.600.554

Kaynak: SGK, İstatistik Yıllıkları ve ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistiklerinden, derlenmiştir. (09.06.2016)

Tablo 5’de görüldüğü gibi, 2014’e gelindiğinde ise sosyal güvenlik kapsamında çalışanların sayısı, iki kattan fazla bir artış ile, 19.821.822 olmuştur. Ulaşılabilen verilere göre 2014 yılındaki işçi sayısı 11.600.554’tür.

Enformel istihdamın sosyal etkileri bağlamında Türkiye’de vergi ve sigorta prim kayıplarının kamu finansmanını olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. 2007 yılındaki bir çalışmaya göre gelirlerin düşmesi ile devletin gerçekleştirdiği hizmetlerde gerilemeler yaşanmıştır. Türkiye’de tarım dışı enformel istihdamda yer bulan ücretli ve yevmiyelilerin 2.027.120.64 dolar vergi ve 5.543.117.000 dolar yıllık sigorta primi kayıpları ile kendi hesabına çalışanların 1.947.660.000 dolar yıllık sigorta primi kayıpları bulunmuştur. Ayrıca enformel istihdamın artışıyla işletmelerde taşeron örgütlenmeleri, yoksunluğun yaygınlaşması, işgücü

²⁰⁸ Ahmet Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963**, İmge Kitabevi, 2002, (Çok), ss. 394, 395.

piyasalarında esneklik, rekabet ortamı oluşmuştur. Emek uyum değişkeni halini almıştır. İşletmelerin yerleşmeyi seçmeleri ise iş ve sosyal güvence noktalarında kayıplara neden olmuştur.²⁰⁹

Sonuçta, günümüz çalışma ilişkilerinde emeğin kontrolü ve denetimi günlük hayatta kültürel hegemonya ile ilişki içinde olup eşitsiz sosyal ilişkilere meşruiyet sağlamaktadır. Böylelikle eşitsiz sosyal ilişkiler çalışma ilişkilerinde de uygulanabilir olmaktadır. Başka bir deyişle, emekçiler işverenlere bağlanmaktadır ve itaatleri gerçekleştirilmektedir. Yeni esnek birikim rejiminin gerekliliği olan küçük işletmeciliklerin yaygınlaştırılmasıyla üretim ilişkilerinde istikrarı sağlayacak olan enformel ilişkiler oluşturulmuştur.²¹⁰ Böylece formel istihdam küçülmüştür. İlişkiler ve çalışma enformelleşmeye doğru eğilmiştir. Çalışanlar daha çok yoksullaşmış ve dışlanmıştır.²¹¹

1.3.2.2. Esneklik

Gelişen yeni iş süreçleri ile tam zamanlı ve sürekli istihdama gerek duyulmamaktadır. Dolayısıyla yeni iş ve meslek alanlarına standart dışı istihdam biçimleri getirilmekte, işgücü piyasalarının esnekleşmesine dönük uygulamalar tercih edilmektedir.

Türkiye’de tüm sektörlerde çalışma saatleri fazladır. Sosyal-İş’e göre 2012 yılında emekçilerin % 44, 8’i haftada 50 saatin üstünde çalışmaktadır.²¹² İşletmeciler için bir işçinin birden fazla işi birlikte yapabilme yetisi tercih nedeni olarak gösterilebilmektedir. Dolayısıyla niteliği sınırlamaktan ziyade emeğin türdeşliği söz konusu olmaktadır. Ustalığın ya da niteliğin çok da önemli olmadığını Konya Organize sanayisindeki işveren şu sözlerle ifade etmiştir: “Evladım ne edeyim ben senin ustalığını? Bana usta lazım değil ki helva karacak adam lazım... Söylediğimi ikiletmeyecek adam lazım bana”.²¹³

²⁰⁹ Z. Erdut, ss. 80-82.

²¹⁰ Durak, ss. 28, 30.

²¹¹ Uyanık, s. 221.

²¹² Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 74.

²¹³ Durak, s. 66. “Söylediğimi ikiletmeyecek olan adam” noktasında Gürcü işçilerde aynı muamele ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Bu doğrultuda, çalışma hayatının esnekleşmesi dört sacayağı çevresinde toparlanabilir:

-Kıdem tazminatını ortadan kaldırmaya yönelik, tazminatın fona devredilmesi hedefi.

-Asıl işlerin taşeron verilmesi yoluyla taşeronun önünün açılması.

-Özel istihdam bürolarını geçici iş ilişkisi kurma yolu ile yetkilendirmek.

-Güvencesiz istihdam biçimlerini olabildiğince çoğaltmak (evden çalışma, yarı zamanlı, geçici çalışma, süreli çalışma, iş paylaşımı, kiralık işçi büroları, mevsimlik işçilik vb.).²¹⁴

Kayıtdışı çalışmanın önünün açılması noktasında uygulamalardan biri alt işverenliktir. Alt işverenlik, “bir işverene işyerindeki mal veya hizmet üretimini başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla gerçekleştirme imkanı veren, istihdamın dışsallaştırılması yoluyla esneklik sağlayan uygulamalardan”²¹⁵ biridir.

Alt işverenlik uygulaması ile taşeron işçinin, esneklik²¹⁶ kapsamında, fazla çalışmasının karşılığını almasının önünde engeller de oluşabilmektedir. Fazla çalışma kavramı 2003 tarihli İş Kanunu’nda, haftalık 45 saati aşan çalışma olarak kabul edilmiştir. Fazla çalışmada aşılacak her saat için, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının % 50 arttırılması hükme bağlanmıştır. 1971 tarihli İş Kanunu’na göre farklılık, 2003 tarihli İş Kanunu’nun 63. maddesinde yer alan denkleştirme süresi ile görülmektedir. “Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, iş yerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık çalışma süresi, normal çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar arttırılabilir.”²¹⁷ denilmiştir.

2016 tarihli 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile fazla çalışmaya ilişkin 63. maddeye ek cümle getirilmiştir. “Turizm sektöründe dört aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama

²¹⁴ Onur Bakır, “Yeni İstihdam Rejiminin Kurucu Bir Unsuru Olarak Kiralık İşçilik: Kapıyı Aralatmak Ya Da Aralatmamak, İşte Bütün Mesele Bu !”, **DİSKAR Bülteni**, İlkbahar-Yaz 2014, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DiSKAR_08.pdf, (13.01.2016), s. 66.

²¹⁵ ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023, s. 28.

²¹⁶ İş Kanunundaki esnek sözleşme türleri için bkz. Kaygısız, s. 27.

²¹⁷ Şakar, s. 66.

çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz; denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile altı aya kadar artırılabilir.²¹⁸

Taşeronlaşmayı destekler nitelikteki bir diğer uygulama da özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisinin kurulmasıdır. 2007 tarihli 5620 sayılı Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması Hakkında Kanunla kamu kesiminde geçici istihdamda çalışanlar konusunda çözüm getirilmek yerine, belirli bir dönemde geçici işçi olarak çalışanlar sürekli işçi kadrosuna alınmıştır. Böylelikle geçici bir önlem getirme yoluna gidilmiştir.²¹⁹

Söz konusu geçici önlem ardından, 4857 sayılı İş Kanunu'nda 2016 tarihli 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile, geçici iş ilişkisinin “ özel istihdam bürosu aracılığıyla ya da holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde görevlendirme yapılmak suretiyle”²²⁰ kurulabileceği belirtilmiştir. Başka bir ifade ile geçici çalışma, işçi, işçiyi istihdam eden ve işveren konumundaki özel istihdam bürosu ve işçiyi çalıştıran işletme arasında “üçlü iş ilişkisi” olarak tanımlanmıştır.²²¹

6715 sayılı Kanunun 2. maddesi ile esnek çalışma biçimlerinden olan çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma da İş Kanununda yer almıştır. 4857 sayılı Kanunun 14. maddesinde düzenlenen çağrı üzerine çalışma ağırlıkla hizmet sektörü alanlarında, hastane, otel, lokanta, gazetecilik vb. işletmelerde görülebilmektedir.²²²

Tüm bunlarla birlikte, 4857 sayılı Kanun'da esnekliğin arttırılmasına dönük düzenlemeler getirilmiştir. Ancak ÇSGB Ulusal İstihdam Stratejisine göre uygulamada esnekliğin yaygınlaşmaması önündeki engeller şöyledir: Kayıtdışı istihdamın fazlalığı, yasal sürenin üzerinde çalışmanın gerçekleştirilmesi, 5510 ve 6111 sayılı Kanunlarla bazı düzenlemeler yapılmış olsa da sosyal güvenlik mevzuatında yeterli düzenlemelerin olmaması. Ayrıca, belirli süreli iş

²¹⁸ “2016 tarihli 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160520-24.htm>, (11.06.2016).

²¹⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, ss.63, 64.

²²⁰ “2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, (11.06.2016)

²²¹ ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023, s. 28.

²²² ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023, s. 29.

sözleşmelerinde geçerli bir neden olmaksızın üst üste yapılamayacağı şartı ve esnek çalışma uygulamalarına dönük yeterli verinin bulunmaması da yer almaktadır.²²³ Sonuçta, esnek çalışma getirilerinden “ödünç iş ilişkisi” ulusal ya da uluslararası düzeyde rekabetin arttırılacağı yönündeki gerekçelerden birisidir.²²⁴

1.3.2.3. Güvencesizlik

Metalaştırma başka bir ifade ile piyasalaştırma, 2000’li yıllarda Türkiye emek politikalarında iki önemli durumu oluşturmaktadır. Güvencesizlik, emek politikalarının üretimlerinde çok boyutlu ve birbirlerini etkileyen alandır. İş güvencesizliği, istihdam biçimlerindeki güvencesizlik, sosyal güvencesizlik ve gelir güvencesizliği şeklinde ayrılmaktadır.²²⁵

İş güvencesi, geçerli neden olmaksızın işçinin iş sözleşmesine son verilmemesi demektir. 1475 sayılı İş Kanunun’da değişikliğe gidilerek 4773 sayılı Kanun ile iş güvencesinin sağlanması amaçlanmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu da iş güvencesine ilişkin bazı hükümleri içermiştir. Ancak, hükümlerin sınırlı oluşu nedeniyle işçilerin iş güvencesi tam anlamıyla sağlanamamıştır. 4857 sayılı İş Kanunun 18. maddesine göre iş güvencesinden yararlanmanın koşulları şöyledir: “Otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerinde çalışmak, en az altı aylık kıdeme sahip olmak, belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışmak, işletmenin bütününe sevk ve idare eden işveren vekili veya yardımcısı ile işyerinin bütününe sevk ve idare eden işçiyi işe alma ve işten çıkarma yetkisi bulunan işveren vekili konumunda bulunmamak gerekir.”²²⁶ Bu bağlamda, 4857 sayılı İş Kanunun 18. maddesine girmeyen işçilerin neden gösterilmeden işten çıkarılabilmeleri olasılığı, iş güvencesinin tam anlamıyla yerleşmediğine örnek oluşturmaktadır.

Türkiye’de esneklik kavramının çokça kullanılması nedeniyle meşruiyetinin kaybedileceğine dönük düşünce doğrultusunda, güvence kavramı ile desteklenmesiyle güvenceli esneklik algısı oluşturulmuştur. Güvenceli esneklik ile çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesi gözetilirken istihdam güvencesi ve sosyal

²²³ ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023, s. 30.

²²⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, ss. 59, 60.

²²⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 73.

²²⁶ Şakar, s. 113.

güvenliğin genişletilmesini içeren işgücü piyasası politikası ifade edilmektedir.²²⁷ Güvenceli esnekliğe ulaşılırken AB uygulamaları izlenmiştir.²²⁸

Güvencesizlik boyutu olan istihdam biçimlerinde ÇSGB'nin hazırladığı 2012-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi taslak metninde “istihdam güvencesi” “iş güvencesi” kavramı yerine kullanılmıştır. İş güvencesi, aynı işte devamlılığı ifade ederken, istihdam güvencesi tek bir işverene bağlı olmaksızın çalışmanın sürdürülebilmesinin güvence altına alınması anlamında kullanılmıştır. İstihdam güvencesinin sağlanması ile iş arayanların istihdam edilebilirliğini arttırmak hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, güvenceli esneklik yaklaşımının yansımalarındandır. Ayrıca işgücünün işsiz kalmaması için nitelikli olması gerektiği kabul edilmiştir.²²⁹ Genel olarak Türkiye işgücü piyasasında kayıtdışı çalışmanın, genç işsizliğin yüksek seyretmesinin ve işletmelerin rekabeti ile verimliliklerin önündeki engel olarak esnekliğin sağlanamaması gösterilmiştir.

Son olarak, Türkiye’ye dair işsizlik ve güvencesizliğe ilişkin: 2014 toplamı itibariyle kayıtlı işsizlerin sayısı 3 milyon 145 bin ile % 10.9’dur. 15-24 yaş grubunu içeren genç işsizlik oranı ise % 20.2 dolayında seyretmiştir. Ayrıca, yaklaşık 9 milyon kişi sosyal güvenlik kapsamı dışında kalarak kayıt dışı ya da güvencesiz çalışmıştır. Erkeklerin % 29.29’unun, kadınların % 48.43’ünün kayıt dışı istihdamı ile birlikte kayıtdışı istihdam oranı toplamda % 35 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2014’e kadar üç ay süreyle iş arayanları işsiz sayan TÜİK, hesaplamasında değişikliğe giderek bir ay süreyle iş arayanları da işsiz kabul etmiştir. Ancak son bir ay içinde iş başvurusu yapmış olup işe yerleştirilmeyenler işsiz kabul edilmektedir. Hiç iş aramayanlar ise işsiz sayılmayıp, doğrudan iş gücüne dâhil edilmeyenler

²²⁷ Güvenceli esnekliğin tarihsel kökeni 1990’lar ortalarındaki işgücü politikaları düzenlemeleriyle Danimarka ve Hollanda’ya dek uzanmaktadır. Hollanda atipik ve esnek istihdam biçimlerinin kullanılması üzerine yoğunlaşmıştır. Danimarka’da, esnekleştirilmiş standart istihdamdan taraf olup işsizlik yardımı ve aktif işgücü politikalarından da destek almaktadır. Bkz. U. Ulukan, ss. 52-54.

²²⁸ 1993 Haziran’ında Avrupa Konseyi büyümeyi, yüksek rekabet gücünü ve istihdama yönelik orta vadeli stratejileri içeren politikalarında işsizlik sorununu işgücü piyasalarının esnek olmamasına bağlamıştır. Dolayısıyla, yaşam boyu eğitim, esnekliğin artırılması, bireysel girişimin teşviki gibi yöntemler önerilmiştir. Dolayısıyla AB esneklik kavramına yeni bir boyutu güvenceli esneklik politikasıyla katmıştır. Ayrıca, 2007’de oluşturulan raporlarda 4 ayak öne çıkmıştır: 1. Aktif işgücü politikaları, 2. Esnek ve güvenilir sözleşmeler, 3. Yaşam boyu öğrenme, 4. Yeterli sosyal koruma. Yine yeniden bu kavramların kullanılması ile pekiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bkz. U. Ulukan, ss. 55-58

²²⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 74 ve konu için bkz. ÇSGB, “Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023”, <http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf>, (11.04.2016).

kapsamında ele alınmaktadır. Bu şekilde işsiz sayısında 250 bin azalış söz konusu olmuştur. Dolayısıyla iş arayanın güvenceden vazgeçmesi, güvence arayanın da işten vazgeçmesi gibi durumlar yaşanır hale gelmiştir.²³⁰

1.3.3. Göç ve Türkiye

Türkiye'nin kuruluşu itibariyle Türkiye'ye yönelen göçlerde devlet, homojenleştirme amacı gütmüştür. Homojenleştirme bağlamında Türk kökenlilere kapı açılması ve mübadelerle gerçekleştirilen göçler etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde artan işgücü talebi karşısında, 1980'lere kadar Türkiye'den işgücü göçleri yaşanmıştır. Göçün değişen niteliği ile birlikte göç veren ülke konumundaki Türkiye 1990'lar itibariyle göç alan ülke konumuna gelerek düzensiz göçlerle karşılaşmıştır. Türkiye'nin tarihi boyunca karşı karşıya kaldığı göçler ve izlediği tutum, küreselleşme ile birlikte uluslararasılaşan göçün Türkiye'ye etkisi ve Türkiye'nin konumu değişmiştir.

1934 yılında, Türk Soylu Göçmenlerle ilgili, çıkarılan İskân Kanunu ulus inşa etme sürecinde rol oynamıştır. Yurtdışında yaşayan Türk kökenliler, Türkiye Cumhuriyeti için önemli sayılmıştır. Ahıska Türkleri 1944 yılında Stalin iktidarı zamanında, sınır güvenliğini tehdit ettikleri gerekçesiyle, yaşadıkları Gürcistan'dan Kırgızistan ve Özbekistan bölgelerine sürülmüşlerdir. Bu bağlamda, Kırım Tatarlarıyla benzer koşulları yaşamaları söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, Ahıska Türkleri Türkiye'nin Kafkasya politikasına eğilmesi üzerindeki unsurlardan birini oluşturmaktadır.²³¹

²³⁰ Erkan Aydoğanoglu, "İşsiz ve Güvencesiz", Evrensel Gazetesi, 19.03.2015, <http://www.evrensel.net/yazi/73631/issiz-ve-guvencesiz>, (13.01.2016). Güvencesiz istihdamın en yüksek olduğu Avrupa ülkesi Portekiz'de 20 yılda artış söz konusudur. Çoğunluğu 15-24 yaş grubu gençlerden oluşmakla birlikte 5.5 milyon çalışanın 2.1 milyonu güvencesiz şartlarda istihdam edilmektedir. Toplam istihdamın % 40'ı bu durumdadır. Toplu pazarlık sistemi dışında kalma halleri sonucunda sosyal şartlar daha da kötüleşmektedir. Bkz. U. Ulukan, s. 60.

²³¹ O. Can Ünver, "Azerbaycan Türkleri Örneğinde Avrasya Coğrafyasından Türkiye'ye Yönelik Yüksek Nitelikli İnsan Göçü", **Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, (Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 246-255. Ayrıca Ahıska Türkleri sürgünü için bkz. Burhan Ekinci, "Ahıska Türklerinin 70 Yıllık Sürgünü", 14.11.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ahiska-turklerinin-70-yillik-surgunu>, (12.06.2016).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'den dışarıya göçün kısa süreli gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Planda, Avrupa'ya giden işçilerin bilgi birikimlerini ve yurt dışında kazandıkları döviz gelirleri ile Türkiye'ye dönüş yapacakları yer almıştır. Ayrıca, yurt dışında kazanılan birikimlerin Türkiye'nin endüstrileşmesinde kullanılacağına yönelik düşünce ağır basmıştır. Türkiye'den dış göç, 1961 Anayasasının temel hedeflerinden biri olan ulusal kalkınma için rol oynamıştır ve ilk kez hükümet politikası olarak anayasada yerini almıştır. Modernleşme çerçevesinde dengeli kalkınma için gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda Almanya ile ikili iş gücü anlaşmaları yapılmıştır. Misafir işçi ücretlerinin, sendikal anlaşmalar düzeyinde belirlenmesi şeklinde karar alınmıştır.²³²

Kırsal ve kentsel alandan birçok kişi çalışmak ve daha kaliteli yaşam standartlarına ulaşmak için Avrupa'ya gitmeye talip olmuştur. İkili işgücü anlaşmaları Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa ve İsviçre ile de gerçekleştirilmiştir.²³³

1960'lı yıllarda yurtdışına gerçekleştirilen işgücü göçü, sadece Avrupa'nın işgücü talep etmesine bağlı olmamıştır. Türkiye'nin 1960'larla kentleşme sürecine girmesi ve kırdan kente göç ile uluslararası işgücü piyasasına girme isteği şeklinde kendisini göstermiştir. 1950'lerde dışa dönük politikalar, Marshall Planı uygulamaları, tarımda makineleşme, ithal girdilerin kullanımı, nüfus yoğunluğunun artışı ile Avrupa'ya gidecek olan işgücü hazırlanmıştır. 1950'lerin sonunda yaşanan işsizlik artışlarının ve döviz darlığının işgücü göçüyle aşılabileceğine dönük düşünce, kalkınma politikaları ile oluşmuştur.²³⁴

1950'li yıllarda Avrupa'ya göç edenler, yakınlarının gönderdikleri davet mektubu ile gitmişlerdir. Bu doğrultuda Almanya'da tercüme büroları olarak adlandırılan işçi bulma ve yerleştirme kurumları oluşturulmuştur. Avrupa'ya giden işçilerin daha düşük ücretlerle çalışmaları, bulundukları ülkedeki asgari ücreti tehlikeye düşüren dampingin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Ekim 1961'de işgücünü geri gönderme anlaşması Almanya ve Türkiye arasında imzalanmıştır.

²³² Abadan Unat, ss. 262, 263. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki vurgu için ayrıca bkz. Ayşem Biriz Karaçay, "Türkiye-Avrupa Göç Sistemi: Misafir İşçilikten Ulus-Ötesi Kimliklere", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, 2. Baskı 2015, İstanbul, s. 403.

²³³ Göktürk, Almanak, s. 6.

²³⁴ Biriz Karaçay, ss. 401, 402.

Çoğunlukla erkek işgücüyle yapılmış olan ve bir yıl sonra geri dönme temelleri üzerinde yükselen anlaşma uygulanmamıştır. 1960'lı yıllarda Türkler, Batı Avrupa'da kalmak istemişlerdir. Yurt dışında yabancı döviz kazanabilme düşüncesi göçmen adayların sayısının artmasına neden olmuştur. 1961-1973 dönemlerinde İtalya, Yunanistan, İspanya gibi ülkelerden Almanya'ya gidenlere, aile birleşmesi için izin verilirken Türk işçilere aynı koşullar sağlanmamıştır.²³⁵

Kişilerin çalışma yaşamındaki ekonomik faaliyetleri, yer aldıkları toplumlarda sınıfsal konumlarına denk düşmektedir. Göç edilen dönemde, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, göçmen işçiler yerli nüfusa nazaran çok daha ağır, kötü koşullarda işgücü piyasasında yer almaktadır. Niteliksiz işlerde çalışabilmektedir.²³⁶

1973'te enerji krizi ile fabrikalar üretimlerini kısınca işçi alımlarını durdurmuşlardır. Ancak insan hakkı olduğu düşünülen aile birleşmeleri süreci başlamıştır. Avrupa'dan geri dönmek istemeyip orada kalmaya karar veren işçilerin bir kısmı, 1973 yılında duran işçi göçü talepleri karşısında 1980 ve 1990'larda aile birleşmesi yoluyla ailelerini yanlarına alarak Avrupa'da kalmaya devam etmiştir.²³⁷ Aile birleşimleri sonucu oluşan zincirleme göç ile kan bağına dayanan sosyal ilişki ağları kurulmuştur. Dolayısıyla Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasındaki göç sistemi kendi enformel ilişkilerini ve sosyal ağlarını da geliştirmeye başlamıştır.²³⁸

1980 yılında, Türkiye'de yaşanan askeri darbe ile ülke dışına çıkmak zorunda olanlar Doğu ve Güneydoğu'dan Avrupa'ya sığınmacı talebiyle başvurular yapmıştır. İzleyen süreçte Kürtlerin bir bölümü yasal, bir bölümü yasal olmayan yollardan Avrupa'ya geçmiştir ve sığınmacı talebinde bulunmuştur.²³⁹

Önceki dönemlerde özellikle Müslüman ve Türklerin, Türkiye'ye göçü yönünde politikalara karşın 1980 sonrasında Türkiye'ye komşu ülkelerdeki ekonomik, sosyal, siyasal karışıklıklar sonucunda Avrupa'ya ulaşmak için Türk ve Müslüman olmayanlar Türkiye'ye göç etmişlerdir. Söz konusu göçlerin büyük kısmı düzensiz

²³⁵ Abadan Unat, s. 264.

²³⁶ Nihan Çiğerci Ulukan, "Bursa- Kırcaali Hattı: 1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenleri Örneği", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, (Bulgaristan), s. 110.

²³⁷ Abadan Unat, s. 265.

²³⁸ Biriz Karaçay, s. 407.

²³⁹ Göktürk, Almanak, s. 7.

göç kapsamında yaşanmıştır.²⁴⁰ Dolayısıyla küreselleşme ile birlikte Türkiye de düzensiz göçten nasibini almıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle Asya, Orta Doğu, Avrupa, Kafkasya geçiş yolları üzerinde olması ve 8 ülkeye sınır bulunması uluslararası düzensiz göç biçimleri ile karşılaşması yönünde etken olmuştur.²⁴¹

Tablo 6: Türkiye'ye Göç

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Belgesiz Göçmenler	92.400	82.800	56.200	61.200	57.428	51.983	64.290	65.737	34.345	32.667
Yasadışı Girenler	57.300	44.200	30.348	34.745	26.046	18.876	30.120	45.462	22.975	25.637
Vizesi Dolanlar	35.100	38.600	25.455	26.455	31.382	33.107	34.170	20.275	11.370	7.030
Sığınma Başvuruları	5.200	3.794	3.966	3.908	3.914	4.548	7.640	12.981	7.834	9.226
İkamet İzinleri	161.254	157.670	152.203	155.203	131.594	186.586	183.757	174.926	163.376	176.944
Çalışma İzinleri	22.414	22.556	21.650	27.500	22.130	22.805	22.475	18.900	17.483	19.351
Eğitim İzinleri	23.946	21.548	21.810	15.000	25.240	24.258	22.197	28.597	27.063	29.266

Kaynak: Ahmet İçduygu, Damla B. Aksel, "Türkiye'de Düzensiz Göç", http://www.turkey.iom.int/documents/IrregularMigration/irregular_migration_turkce.pdf, (07.04.2016), s.11.

Türkiye, transit ve hedef ülke konumu ile düzensiz göçle karşılaşmaktadır. Türkiye'de "kayıtdışı ekonominin ve istihdamın büyüklüğü ile yetersiz sınır güvenliği uygulamaları ve esnek vize politikası, düzensiz göçmen akımlarının meydana gelmesinde belirleyici olan unsurların başında gelmektedir."²⁴²

Üretimin esnekleşmesi ve istihdamın esnekleşmesiyle ortaya çıkan düzensiz göç ayrıştırmalarını 4 şekilde ele almak mümkündür:

-Birinci dönem, 1979- 1987 aralığında ortaya çıkmıştır. Çıkış dönemi, 1979 İran Devrimi ile İranlı akınından etkilenmiştir.

²⁴⁰ İçduygu, Transit, ss. 279, 278.

²⁴¹ Göktürk, Almanak, s. 7.

²⁴² Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, "Göç Özel İhtisas Raporu", <http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20İhtisas%20Komisyonu%20Raporlar%C4%B1/g%C3%B6c.pdf>, (11.06.2016), s. 16.

-İkinci dönem, 1988-1993 aralığıdır. Bu aralık olgunlaşma dönemi olup Irak ve Bulgaristan'dan gelen sığınmacı ve SSCB'den ekonomik nedenle gelen göçü içermektedir. Böylelikle ülkeye sığınma, transit göç, döngüsel göç gibi kavramlar girmiştir. 1989'da Bulgaristan'dan gelen Türk kökenlilerin ülkeye yerleşmesi için kolaylıklar sağlanmıştır.

-Üçüncü dönem, 1994-2000/2001 doygunluk döneminde transit göçmenlerin sayıları artmıştır. Yasadışı kalmaya ve çalışmaya devam etmeleri ile düzensiz hale gelmişlerdir.

-Dördüncü dönem, 2001 ve sonrası Türkiye'de kurumsallaşma²⁴³ dönemi olarak adlandırılabilir.²⁴⁴

Tablo 7: Türkiye'ye Düzensiz Göç Gönderen İlk Beş Ülke

Düzensiz Göçmenler		Transit Göçmenler		Döngüsel, Çalışma Amaçlı Göçmenler	
Ülke	Toplam	Ülke	Toplam	Ülke	Toplam
Irak	93.862	Irak	93.862	Moldova	50.288
Pakistan	65.604	Pakistan	65.604	Gürcistan	25.310
Afganistan	58.436	Afganistan	58.436	Romanya	20.814
Moldova	50.288	İran	22.132	Rusya Federasyonu	19.943
Gürcistan	25.310	Bangladeş	17.409	Ukrayna	19.487
Diğerleri	404.868	Diğerleri	2115.393	Diğerleri	87.953

Kaynak: Ahmet İçduygu, Damla B. Aksel, "Türkiye'de Düzensiz Göç", http://www.turkey.iom.int/documents/IrregularMigration/irregular_migration_turkce.pdf, (07.04.2016), s. 23.

Düzensiz göç beraberinde transit göçü, mekik göçü getirmektedir. Türkiye'ye yönelik döngüsel göçlerin çoğu eski Sovyetler Birliği ve Bulgaristan, Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Yabancılar Hudut İltica Dairesi 2000-2010 verilerine göre, Moldova 50.000, Gürcistan 25.000, Romanya 21.000, Ukrayna 20.000, Rusya Federasyonu 20.000 ile döngüsel göçmenler

²⁴³ Kurumsallaşma ile kastedilen Türkiye'de hukuki ve idari yapıların yanı sıra teknik altyapıların AB müksebatına uyumlaştırılması çabalarıdır. Bu doğrultuda Türkiye AB ülkeleri ile göç ve sınır projelerinde işbirliği içinde çalışmışlardır. Bkz. İçduygu, Transit, s. 282.

²⁴⁴ İçduygu, Transit, ss. 281, 282.

sıralanmaktadır.²⁴⁵ 2000'ler başında 30.000 civarı rakam 2010 yılında 10.000 altına inmiştir. Bu düşüşün nedenleri: AB kuralları ile göç yönetimine uymaları ve Doğu Avrupalı göçmenlerin AB'ye seyahat hakları olduğunu öğrenmeleri sonucunda doğrudan AB'ye geçmeleridir.²⁴⁶

1992 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu'nda (RF) Fergana olaylarının gerçekleşmesi sonucunda Ahıska Türkleri, barınma sıkıntısı yaşamışlardır. Türkiye'nin yanı sıra ABD, Kazakistan ve Gürcistan gibi ülkelere geçmişlerdir. Kendi ülkelerindeki siyasal, çevresel koşulların kötüleşmesi potansiyel göçmenler için itici unsurlar olmuştur. Ayrıca, Sovyetlerin çöküşüyle bağımsızlıklarını kazanan Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yurttaşları, seyahat özgürlüklerini kazanmalarıyla birlikte çalışma ve sürekli ikamet etme haklarına sahip olmuşlardır. Bu durumdan en çok Azerbaycan yararlanmıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'de kendi dillerine yakın dil konuşuluyor olması Azerbaycan'daki nitelikli işgücünü, göç etme yönünde etkilemiştir. Bu doğrultuda örneğin, Azerbaycan'dan Türkiye'ye akademik çevre için gelenlerin sayısı azımsanmayacak boyutlara erişmiştir.²⁴⁷

Ayrıca 1989'da Bulgaristan'dan gelen göçmenler de düzenli göçmenler olarak "ayrıcalıklı" hale getirilmiştir. Türkiye, özellikle Balkanlar'dan gelen Türk ve Müslümanlar için açık kapı politikasını her dönem uygulamıştır. Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'nin açık kapı politikasının yasalardaki karşılığı olan iskânlı göçmen şeklinde kabul edilmişlerdir. Bu doğrultuda yerleşim, çalışma izinleri ve vatandaşlık kazanımlarını elde etmiştir. Göçmenlerin, Bulgaristan'da sahip oldukları nitelikli işgücü konumu onları Türkiye'de tercih edilen işgücü yapmıştır. Tekniker ve ara kademelerde Türkiye için işgücü kaynağı olmuşlardır. Dolayısıyla, Bulgaristan göçmenleri beşeri sermaye ile Türkiye'ye katkı sağlamıştır. Yerli nüfusla Bulgaristan göçmenleri arasında yer bulan etnik, dinsel ve kültürel bağlar da yakınlık kurmayı kolaylaştırmıştır.²⁴⁸

Son olarak, 2004 yılına gelindiğinde AB Katılım Ortaklığı Belgesi göç kapsamında mülteci konusunu ele almıştır. AB, Türkiye'den yasadışı göçü önlemesi

²⁴⁵ İçduygu, Transit, s. 285.

²⁴⁶ İçduygu, A. ve D. Yüksek, "Rethinking transit migration in Turkey: reality and re-presentataion in the creation of a migratory phenomenon", Population, Space and Place, 18 (4), 2012, s. 441-456'dan aktaran İçduygu, Transit, s. 285.

²⁴⁷ Ünver, s. 249.

²⁴⁸ Cigerci Ulukan, Bulgaristan, s. 131, 132.

ile birlikte göçe coğrafi sınırlama getirmesini istemiştir. Türkiye 2004 yılında bu isteği kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Organize Suç konvansiyonu kapsamındaki göçmen ve insan kaçakçılığını önlemek amacıyla hazırlanan protokolü onaylamıştır. Mart 2003'te, kendi yasal düzenlemelerini hazırlayarak bu suçun yaptırımlarını ağırlaştırmıştır. Dışişleri Bakanlığının tanımlamaları ile 2002-2003 aralığında insan kaçakçılığını engellemek amaçlı eğitim programları oluşturulmuştur. 22 ülke ile ikili anlaşmalar yapma girişimleri ile 2003 Temmuz'unda yurttaşlık yasası düzenlemesiyle Türk vatandaşlığına geçişte evliliğin 3 yıl sürmesi şartı getirilmiştir. 2003 Eylül'ünde yabancıların çalışma izinlerinden ÇSGB'nin sorumlu kılınmıştır. AB vize uygulamasına uyum için 6 körfez ülkesine vizenin zorunlu tutulması ve bu durumun 13 ülkeyi de kapsayabilme olasılığı gündeme gelmiştir. AB İlerleme Raporu çizgisinde insan ticareti ve sahil güvenliği adına Sınır Güvenlik Birimi ve yasadışı göçmenlerin geri dönüşlerine kadar tutulacakları 12 kampın yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, yasadışı göçmenlerin dönüşleri için fon oluşturulmuştur. Türk sahil güvenlik botlarının gece görüşleri adına ekipmanların edinilmesi yanı sıra 5 adet aircraft alımı izlenen politikalardandır.²⁴⁹

AB'nin genel sığınmacı politikası ve Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Türkiye, sığınmacıları kabul edecek ilk ülke pozisyonundadır. Özellikle Orta Doğu'dan gelenler için Türkiye'nin tampon görevi görmesi beklenirken AB üyesi ülkeler arasında sorumluluğu paylaşma çabası söz konusudur. Benzer talepler birlik üyesi Bulgaristan'a da getirilmiştir. Bulgaristan, birliğe uygun politikaları oluşturarak AB'ye sığınmacı akışı önünde duran ülkelerden birisi konumuna gelmiştir.²⁵⁰

Çalışma, sınırötesi emek hareketliliğine ilişkin gelişmeleri irdeleyen boyutu ikinci bölümde Türkiye-Gürcistan ilişkileri çerçevesinde detaylı olarak ele almaktadır.

²⁴⁹ Göktürk, 2, ss. 7, 8.

²⁵⁰ Göktürk, 2, s. 8. Ayrıca, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Geri Kabul Anlaşmasının Onaylandığına Dair Kanun Resmi Gazete'de Yayımlandı", http://www.goc.gov.tr/icerik6/geri-kabul-anlasmasi%E2%80%99nin-onaylandigina-dair-kanun-resmi-gazetede-yayimlandi_350_359_1177_icerik, (11.06.2016).

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ VE GÜRCİSTAN ARASI İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ

Daha önceki bölümde de incelendiği gibi Türkiye geç kapitalistleşen bir ülkedir. Gürcistan ise Doğu Bloku ülkeleri arasında yer alması nedeniyle kapitalistleşmeye geç başlamış bir ülkedir. Dolayısıyla, her iki ülkenin gelişmekte olan ülkeler arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Doğu Blokun'un yıkılmasının ardından eski Doğu Bloku ülkelerinden özellikle Doğu Karadeniz'e bavul ticareti yapmak için gelen insanların yanı sıra halk arasında Rus Pazarı olarak bilinen pazarların oluşması zaman alırken yaygınlaşmıştır. Keza hemen hemen her ilçede -Rize Pazar'dan Artvin'i de kapsayacak şekilde- kurulmaya başlanmıştır. Söz konusu ticaret sadece Doğu Karadeniz değil İstanbul ve Trakya başta olmak üzere başlatılmıştır. Farklı zaman dilimleri içerisinde Türkiye'ye gidiş gelişlerin pazarlarla sınırlanmaması zamanla istihdam yaratmıştır. Yaratılan istihdam kalıcılaşmıştır. Dolayısıyla hizmet, eğlence, tarım sektörleri başta olmak üzere karşılıklı iki ülkede istihdam edilen işgücünün varlığı söz konusu olmuştur.

2010 yılından sonra istihdamın yerine oturmaya başladığını söylemek mümkündür. Araştırma için gerekçe oluşturan işgücü hareketliliği önce Türkiye'de gözlenmiştir. Doğu Karadeniz'de var olan Gürcülerin nitelikleri, çalışma ve yaşama koşulları dikkat çekmiştir. Doğu Karadeniz'e gelen Gürcülerin yanı sıra Türkiye'den de gidişlerin yıllar içerisinde giderek artan bir seyir izlemesi sonucunda karşılıklı işgücü hareketliliğinin var olduğunu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'ye dair bilgiler birinci kısım kapsamında olup ikinci kısımda Gürcistan ve alan araştırmasına ilişkin çıktılar yer almaktadır.

2.1. DOĞU KARADENİZ VE GÜRCİSTAN ARAŞTIRMA ALANLARI

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Doğu Karadeniz'in ekonomisi ağırlıklı tarıma dayanmaktadır. Türkiye ekonomisine katkısı ise daha ziyade çay, fındık, mısır vb. endüstriyel ürünlerle sağlanmaktadır. 24 Ocak kararlarının uygulanması sonrasında Türkiye'de, çayın önemli miktarda üretildiği bölgede, özelleştirmeler

yaşanmıştır. Bu özelleştirmeler ve Doğu Bloku'nun dağılması üzerine, bölgede kayıtdışı istihdamda ve Sarp sınır kapısından giriş çıkışlarda artışlar yaşanmıştır.

Temel işgücü göstergelerinden olan işsizlik oranı 2013 yılında Rize ve Artvin kentlerinde sırasıyla % 6.7 ve % 7.1 iken, Türkiye genel ortalamasında % 9.7'dir. Aynı yıl için istihdam oranları Rize ve Artvin için % 58.1 ve % 57.3 dolaylarında iken Türkiye'de % 43'te kalmıştır.

Doğu Bloku'nun dağılması sonrasında Azerbaycan, Ermenistan gibi bağımsızlığını ilan eden Gürcistan, Transkafkasya ülkeleri arasında bulunduğu coğrafi konum itibarıyla stratejik açıdan önemli pay sahibidir. Başat öneme sahip olmasının nedenleri: Asya, Avrupa, Orta Asya kıtalarını birbirlerine bağlaması, Hazar Denizi çevresindeki doğal kaynak rezervlerine yakınlığıdır.

Gürcistan kapitalistleşme yolunda özelleştirmelere ve serbestleşmeye gitmesiyle beraber geç kapitalistleşen ülkelerden olup temel işgücü göstergeleri bağlamında Türkiye'ye yakın bir çizgi izlemektedir. Bu doğrultuda izleyen başlıklarda öncelikle iki ülkeye ilişkin bilgiler ele alınmaktadır.

2.1.1. Doğu Karadeniz'in Konumu ve Türkiye'deki Önemi

Doğu Karadeniz Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesinde yer almaktadır. Trabzon, Rize, Artvin, Giresun, Bayburt ve Gümüşhane kentleri önemli yerleşim yerlerindendir.

Şekil 1: Doğu Karadeniz Bölgesi

Kaynak: <http://www.bilgizenginleri.org/attachments/427d1308431502/karadeniz-bolgesi-haritasi.jpg>, (28.06.2016).

Bölgenin toplam nüfusu 2.526.669 olup, bu sayı Türkiye nüfusunun %4.62'sine karşılık gelmektedir.²⁵¹ 2015 rakamlarına göre Rize 328.979 nüfuslu iken Artvin 168.370 kişiden oluşmaktadır.²⁵²

Rize'nin Pazar ilçesi komşuları olan Çayeli, Ardeşen ve Hopa'dan daha küçük olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Rize'nin ardından Lazistan'ın ikinci şehri konumunda olmuştur dolayısıyla eski piyasa ve idari merkez olarak kabul edilmektedir.²⁵³

-Doğu Karadeniz Ekonomisi: Doğu Karadeniz ekonomisine çoğunlukla tarım sektörü hakimdir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde iklimin nemli oluşu ve bölgedeki sık yağış nedeni ile her mevsim yağmur görülebildiğinden tahıl tarımı etkin olmamaktadır. Tarım arazileri, neme ihtiyaç duyan bitkilerle canlanmıştır. Ayrıca, yüksek dağların kıyıya paralel konumu ve dar kıyı şeridi nedeni ile genellikle parçalı, dar ve eğimlidir. Dolayısıyla tarımda makineleşme olanaklı değildir. Çay, fındık, kivi, mısır gibi endüstriyel ürünler sıkça yetiştirilenler arasındadır. Ürün çeşitliliğini arttırmak adına özel sektörün çabaları son yıllarda kamu tarafından teşviklerle desteklenmektedir. Bitkisel ürün çeşitliliği, arazi yapısı, işletme büyüklüğü gibi nedenlerden dolayı engellemeleri olsa da bölgenin üretimde öne çıktığı alanlar mevcuttur. Çay, Giresun'dan Gürcistan'a kıyı şeridince görölse de çoğunlukla Rize çevresinde yoğunlaşmaktadır. Dar ekim alanı olmasına rağmen ülkede çay üretimi bu bölgeden sağlanmaktadır. Fındık üretiminde ise bölge, toplam üretime % 85 katkı sağlamaktadır. Ayrıca kivi son zamanlarda Rize ve Trabzon çevresinde yaygınlaşmıştır. Mısır da kıyı şeridi boyunca üretilmektedir.²⁵⁴

Artvin'de toplam arazinin % 34'ü tarım dışı, % 52'si orman ve % 21'i tarım arazilerinden oluşmaktadır. Tarım arazilerinin az oluşundan kaynaklı olarak hayvancılık daha yaygındır. Keza tavukçuluk, kültür balıkçılığı, arıcılık, besicilik ve

²⁵¹ Rize Ticaret Odası, "Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Ürünleri Raporu", 2014, <https://www.google.com.tr/search?q=Rize+Ticaret+Odas%C4%B1%2C+Do%C4%9Fu+Karadeniz+B%C3%B6lgesi+Tar%C4%B1m+%C3%9Cr%C3%BCnleri+Raporu&oq=Rize+Ticaret+Odas%C4%B1%2C+Do%C4%9Fu+Karadeniz+B%C3%B6lgesi+Tar%C4%B1m+%C3%9Cr%C3%BCnleri+Raporu&aqs=chrome..69i57.591j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>, (17.03.2006), s. 2.

²⁵² Rize, "Artvin İl Nüfusları", <http://www.nufusu.com/il/rize-nufusu>, <http://www.nufusu.com/il/artvin-nufusu>, (28.03.2016).

²⁵³ İldiko Beller-Hann, Chris Hann, **Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik-İki Buçuk Yaprak Çay**, çev. Pınar Öztemur, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 46.

²⁵⁴ Rize Ticaret Odası, s. 2.

seracılık da mevcuttur. Üretilen ürünlerin % 50'si iç ve dış pazarda kullanılırken; kalan oran aile içinde tüketilmektedir. 7'si kamu sektörü, 11'i özel sektörde olmak üzere 18 sanayi mekanı bulunmaktadır. Bunların 6'sı orman ürünü, 10'u gıda (9'u çay, 1'i un-ırmık), 1'i madencilik, 1 'i de enerji sektörü kapsamındadır.²⁵⁵

Doğu Karadeniz'de 795 bin dekar çaylık alanda 205 bin üretici çay üretmektedir. TÜİK 2011 verilerine göre Rize ili tarım arazilerinin % 91.3'ü çay üretiminde kullanılmaktadır. Bölgenin ülke üretimine katkısının % 78'i Rize'den sağlanmaktadır. Coğrafi ve sosyo-ekonomik yapı nedeniyle birkaç ürün dışında çay üretiminin yalnız kalması nedeni ile sanayinin büyük kısmı çay üretimine dönük gerçekleştirilmektedir. Arazi mülkiyetinin kısıtlı olduğu da göz önüne alınırsa küçük çapta aile üretimi şeklinde geçimlik olarak yapılan çay üretimi karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁶

Tablo 8: 2010-2014 Yılları Yaş Çay Alımları Genel Toplam (Ton)

	2010	2011	2012	2013	2014	% + -
Özel Sektör	715.350.187	578.580.291	495.500.502	503.639.325	653.472.391	20.75
Çay-Kur	590.396.777	652.560.573	655.285.218	672.208.051	628.442.391	- 6.96
Toplam	1.305.746.964	1.231.540.884	1.150.785.720	1.175.847.376	1.263.914.782	6.96

Kaynak: Rize Ticaret ve Sanayi Odası, “Rize Faaliyet Raporu 2014”, <http://rizetso.org.tr/wp-content/uploads/2015/04/2014-faaliyet-web.pdf>, (28.03.2015).

Doğu Karadeniz Bölgesi çay üretiminde Türkiye için önemli merkezlerden biridir. Çay Kurumu'nun tek otorite konumunda olmasını sağlayan çayda tekel, özelleştirmeler kapsamında, çayda kalitenin, verimin keza istihdamın arttırılacağından yola çıkılarak, 1984 tarihinde 3092 sayılı “Çay Kanunu” ile sonlandırılmıştır. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün (ÇAYKUR) tekelinin

²⁵⁵ Osman. Z. Orhan, **Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2000, ss. 42- 44.

²⁵⁶ Rize Ticaret Odası, s. 3.

sonlandırılması ardından, oluşan özel fabrikalar ÇAYKUR ile fiyatta rekabeti sağlamak adına maliyetleri düşürme çabası içerisine girmiştir. Bu da kayıtdışı çalışmanın önünü açmıştır.²⁵⁷

Böylelikle çay pazarının büyüyeceği, kalitesinin, tecrübenin, istihdamın artacağı düşüncesinden hareketle pazara özel sektörün sokulması düşünülmüştür. Ancak, özel sektör fabrikalarının birçoğunun teknik ve hijyenik bakımdan yetersiz olduğu, 1996 yılı çay işletme ve paketleme tesisleri genel kuralları standardı ile TS4600 siyah çay standardına uyum sağlamadığı ifade edilmektedir.²⁵⁸ Ayrıca 1985-1994 aralığında yaş çay’da kayıtdışılık % 15 ile % 41 aralığında seyretmiştir. Söz konusu çayların işlenmesi için de kaçak istihdam söz konusu hale getirilmiştir. Çünkü emek yoğun teknoloji gerektiren çay sanayisi içerisinde özel sektörle rekabet sağlanabilmesi ya asgari ücret ya da kayıtdışı işgücü ile mümkündür. Bu doğrultuda birçok işletmenin işletme ve paketleme faaliyetlerini yasa dışı şekilde gerçekleştirdiği söylenebilir. Dolayısıyla çay sektöründe oluşan kayıtdışı ekonomiye dayanarak sendikasız, sigortasız, kaçak işçi çalıştırmak vergi kayıplarına yol açarken kayıtlı çalışanlar arasında haksız çekişmelere de neden olmuştur.²⁵⁹

Özel sektörün, özel işletmelerin tercih edilmek durumunda bırakılması konusunda stratejik çalışma izlenmiştir. Üreticilerin, tarla sahiplerinin peşin ödeme ve devlet güvencesini içermesinden dolayı ürünlerini ÇAYKUR’a vermek istemelerine karşın 1980 sonrasında tüm yaş çayın devlet tarafından satın alınmanın gereğinin esnetilmesi sonucunda -günlük kontenjanların 10-20 kilo ile sınırlandırılması bu duruma örnektir- üretici özel sektöre mecbur bırakılmıştır. Ayrıca, yaş çayın bekletilemeyecek bir ürün olması yine özel sektöre yönelten nedenlerden birisidir. Tablo 8’de de görüldüğü üzere bazı yıllar için özel sektör ile ÇAYKUR’un başa baş hareket ettiğini söylemek mümkündür. Kayıtdışı yaş çay alımları, standartlara uygun olmayan kuru çay üretilmesi, taklit çayların satışı,

²⁵⁷ Adem Kalça, “Çay Sektöründe Kayıtdışı Ekonomi”, <http://docplayer.biz.tr/728934-Cay-sektorunde-kayitdisi-ekonomi-adem-kalca-doc-dr-ktu-iibf-61080-trabzon-akalca-ktu-edu-tr.html>, (17.09.2015), ss. 1- 3.

²⁵⁸ Kalça, ss. 2, 3.

²⁵⁹ ÇAYKUR, 2014 İstatistik Bülteni’ne göre toplam 9.277 işçi istihdam ederken bunların 2. 569’u sürekli işçi statüsünde iken, 6. 708’i geçici işçi statüsündedir. Dolayısıyla özelleştirme beraberinde esnekliği ve güvencesiz çalışmayı sürüklemektedir. Bkz. ÇAYKUR, “2014 İstatistik Bülteni“, [http://www.caykur.gov.tr/Fyukle/\[77607708\]2013%20%C4%B0statistik%20B%C3%BClteni.pdf](http://www.caykur.gov.tr/Fyukle/[77607708]2013%20%C4%B0statistik%20B%C3%BClteni.pdf), (13.01.2016), s. 10.

ücretlerin ödenmemesi, sendikasız çalıştırma ve Doğu Bloku ülkelerinde gerçekleşen değişim ve Sarp sınır kapısının açılması sonucunda kaçak işçi çalıştırılması yönünde zemin hazırlanmıştır.²⁶⁰

-Doğu Karadeniz’de İstihdam: TÜİK hanehalkı işgücü araştırmasının 2010 yılı sonuçlarına göre, Doğu Karadeniz Bölgesi kapsamındaki iller Türkiye’ye nazaran her zaman işgücüne katılımın daha fazla, işsizliğin daha az ve istihdam oranının ortalamanın üzerinde olduğu iller olmaktadır. İşgücüne katılma oranı Türkiye çapında % 48.8 olarak ölçülürken, en yüksek ölçülen iller Rize (% 61.8), Artvin (% 60.8), Burdur (% 59.1) olmuştur. İstihdam oranı Türkiye çapında % 43 olarak saptanırken, Rize (% 58.1), Artvin (% 57.3) ve Gümüşhane (% 55.4) olarak tahmin edilmiştir. Türkiye’de işsizlik oranı % 11.9 olarak ölçülürken, işsizlik oranının en düşük olduğu iller ise Bayburt (% 4.7), Artvin (% 5.7) ve Gümüşhane (% 5.8) şeklinde sıralanmıştır.²⁶¹

Tablo 9: Rize- Artvin-Türkiye’de İstihdam, İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Rize	Artvin	Türkiye
İstihdam Oranı-2010	58.1	57.3	43
İstihdam Oranı-2013	48.1	47.1	45.9
İşgücüne Katılım Oranı-2010	61.8	60.8	48.8
İşgücüne Katılma Oranı-2013	51.5	50.7	50.8
İşsizlik Oranı- 2010	-	5.7	11.9
İşsizlik Oranı-2013	6.7	7.1	9.7

Kaynak: TÜİK, “2016 İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri”, 24.06.2011, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8536>, (27.03.2016).

Tablo 9 ve Tablo 10’da da görüldüğü üzere, 2010-2013 aralığında TÜİK verilerine göre temel işgücü göstergelerinin her boyutunda Rize ve Artvin illeri Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir.

²⁶⁰ Kalça, ss. 2, 3.

²⁶¹ TÜİK, “İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri”, 24.06.2011, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8536>, (27.03.2016).

Tablo 10: Doğu Karadeniz Bölgesinde İstihdam, İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranları (%)

15-64 yaş	Kadın			Erkek		
Bölgeler/ Yıllar	Trabzon-Ordu- Giresun-Rize- Artvin- Gümüşhane	İstanbul	Türkiye	Trabzon-Ordu- Giresun-Rize- Artvin- Gümüşhane	İstanbul	Türkiye
İstihdam Oranı 2014	40.5	28.8	29.5	69.2	70.1	69.5
İstihdam Oranı 2015	42.9	30.3	30.5	70	70.9	69.8
İşgücüne Katılma Oranı 2014	43.3	34.2	33.6	74.2	78.2	76.6
İşgücüne Katılma Oranı 2015	45	36.5	35	73.9	79.8	77
İşsizlik Oranı 2014	6.5	15.7	12.2	6.7	10.3	9.2
İşsizlik Oranı (%) 2015	4.7	17.1	12.9	5.3	11.1	9.4

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (28.03.2016).

2014 ve 2015 yıllarında temel işgücü göstergeleri cinsiyete göre incelendiğinde de Türkiye ortalamasının üzerinde rakamlar söz konusudur. Kadın işgücü istihdamı erkek işgücü istihdamına göre Türkiye ve Doğu Karadeniz genelinde daha düşüktür. Ancak Türkiye'ye ve nüfus açısından en fazla olan İstanbul ilinin kadın işgücüne göre Doğu Karadeniz illerinde kadın işgücü daha fazla istihdam edilmektedir.

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz bölgesi istihdamının sektörel dağılımında ağırlıklı olarak tarımın öne plana çıktığı söylenebilir.

2.1.2. Gürcistan'ın Konumu ve Transkafkasya'daki Önemi

SSCB'de, Transkafkasya ülkelerinin SSCB'ye bağlılıklarının son dönemlerinde, 1982-1985 aralığında kısa süren iktidar dönemi yaşanmıştır. Söz konusu dönemde güçlü ülkeler Transkafkasya ülkeleri üzerinde henüz politikalar

üretmeye başlamamışlardır. Brejnev ve Çernenko yönetimi etkili olamamıştır. Yönetimin etkili olamaması iktidarda kısa zamanlı bulunmaları ile ülkede ciddi sıkıntıların var olmasından kaynaklanmıştır. 1985'in Mart'ına gelindiğinde Mihail Gorbaçov iktidar olmuştur ve yeni bir dönem başlamıştır. SSCB ekonomisinin kapitalist ekonomi ile rekabet edememesi ve sosyalizmin tek ülkede sıkışmış hali söz konusu olmaya başlayınca Nousibirisk Memorandumu'nda ekonomik yapılanma (perestroyka) ve açıklık (glasnost) adı verilen dönüşüm kararları alınmıştır. Ancak söz konusu politikaların başarısızlığını barış içinde bir arada yaşama, karşılıklı bağımlılık, uluslararası işbirliği maddeleri ile Kamp teorisi²⁶² takip etmiştir. SSCB giderek politikalarını değiştirmeye başlamıştır. Silahsızlanma ve kapitalist sisteme entegre olma ile "Ortak Avrupa Evi"ni hedeflemiştir. Bu doğrultuda Afganistan'dan çekilmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinde ise kansız devrimler yaşanmıştır. Almanya birleşirken SSCB'nin ekonomik birliği (COMECON), siyasi birliği ve askeri birliği (Varşova Paktı) dağılmıştır. Ulusçu ve bağımsızlıkçı hareketleri önlemek adına Gorbaçov merkezin cumhuriyetçiler üstündeki yetkisini kısıtlayınca 19-21 Ağustos 1991 tarihlerinde Gorbaçov'la yapılan darbe ile SSCB daha da sarsılmıştır ve ordusu (1985-1991) dağılmıştır.²⁶³

Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma politikalarının da etkisiyle Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan SSCB'den 1991 yılında çıkmaya başlamıştır.²⁶⁴ 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Gürcistan Transafkasya ülkelerinden birisi olmuştur. Jeopolitik açıdan önemli konumu ile birlikte kendi içerisinde siyasi istikrarını, ekonomik, kültürel gelişmelerini, diğer ülkelerle ilişkilerini şekillendiren ve şekillendirmekte olan sorunlarının varlığı önemini daha belirgin kılmaktadır. Bu noktada sorunları Abhazya, Acaristan ve Güney Osetya'ya dairdir.

²⁶² Kamp teorisi: En genel şekliyle Stalin'in komünist ve komünist olmayanlar biçiminde yaptığı ayrımdır. Bkz. Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 91-94.

²⁶³ Ayrıca, çöküşe giden aşamayı şu şekilde de belirtmek mümkündür: 1.Ekonomik bunalım, 2.Bunalımı aşma çabaları (Perestroyka+ Glasnost), 3.Toplumsal bunalım+ İdeolojik bunalım, 4.Milliyetçi akımlar, 5. Çöküş. Bkz. Sapmaz, ss. 91-94.

²⁶⁴ Coşkun Topal, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan", http://www.turkishstudies.net/Makaleler/766302580_32TopalCo%C5%9Fkun-trh-753-770.pdf, (14.03.2016), s. 1.

Günümüzde Gürcistan'da özerk bir bölge olan Güney Osetya'nın yönetimi 19. yüzyıl ortasından itibaren Çarlık Rusya tarafından Gürcü feodallere bırakılmıştır. Çarlık Rusya'sında olduğu gibi Osetya'nın bölünmüş hali SSCB döneminde de sürmüştür. 1988'de özerk bölgeden özerk cumhuriyete geçişini Tiflis'ten isteyen Güney Osetya, 1989'a gelindiğinde Moskova'ya Kuzey Osetya ile birleşmek istediğini bildirmiştir. Güney Osetya'nın bu tutumu karşısında, Gürcistan Cumhuriyetine 1991'in Nisan'ında devlet başkanı olarak atanacak olan Gamsahurdiya ve Gürcü milliyetçileri Güney Osetya'ya müdahale gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta 1992 Ekim'inde RF, Güney Osetya ve Gürcistan kuvvetlerinden oluşan bir barış gücü bölgede bir araya gelerek Güney Osetya ve Kuzey Osetya arasındaki sınırdaki güvenliği sağlamıştır. Güney Osetya özerk bölge statüsü ile 1992 Nisan'ında Gürcistan'a bağlanmıştır. Ancak 1995 Gürcistan Anayasası ile özerk bölge statüsü kaldırılarak anayasada sadece kültürel özerkliği tanınmıştır ve bölge Tshinvali adıyla Tiflis'e bağlanmıştır.²⁶⁵

Güney Osetya sorunu yaşanırken Abhazya'da da 1991-1995 yılları arasında silahlı çatışma artmıştır. Abhazya parlamentosunun 1992'de özerkliğini ilan ettiğini açıklaması ile milliyetçi Gürcüler Abhazya'ya girerek iç savaş başlatmıştır. Rus birliklerinin Abhazlara desteği sonucunda yenilen Gürcü birlikler 1993'ün Eylül'ünde Abhazya'dan çekilmişlerdir. Tiflis ile konfederatif yapı isteyen Abhazya 1995'te RF'nin koruması altına girmek istediğini ifade etmiştir. Ancak Abhazların Çeçenistan'a yardım götürebileceği düşüncesine sahip olan RF, 1995 yılı itibarıyla Tiflis ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte Abhazya'da Tiflis'e federasyon olmak için yeni bir teklif götürerek tutumunu yumuşatmıştır.²⁶⁶

Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Gürcistan'ı ilk tanıyan ülkelerden olan Türkiye, Gürcistan'ın iç sorunlarına dair ağırlıklı, Gürcistan'ın bütünlüğünden taraf bir duruş sergilemiştir. Abhazya sorunun 1990'ların ikinci yarısındaki yansımada da Türkiye Tiflis'in yanında durmuştur. Geçen süre zarfında Abhazya ve Gürcistan

²⁶⁵ Sapmaz, ss. 76, 77. Ayrıca Güney Osetya'ya dair bilgi için bkz. Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye Gürcistan İlişkileri", www.tasam.org, (16.03.2016).

²⁶⁶ Çolakoğlu, s. 3. Ayrıca konu için bkz. Sapmaz, ss. 72-74.

arasındaki gerilimi azaltmak ve diyalogun gelişmesi için girişimlerde ²⁶⁷ bulunmuştur. Ancak, Gürcistan'ın Abhazya sorunu çözüme kavuşturulamamıştır. ²⁶⁸

Gürcistan'da 2003'e gelindiğinde Cumhurbaşkanı Mikail Saakaşvili ile Acaristan Cumhurbaşkanı Aslan Abaşidze arasında yetki paylaşımı krizi çıkmıştır. Krizin sonunda Gül devrimi yaşanmıştır ve Abaşidze'yi destekleyen halkın desteğini çekmesi üzerine Abaşidze, 2004'te Rusya'ya sığınmıştır. Günümüzde ise Acaristan Müslüman Gürcülerin ağırlıkla olduğu özerk bir cumhuriyettir. ²⁶⁹

Şekil 2: Gürcistan Haritası

Kaynak: <http://www.turkcebilgi.com/uploads/media/harita/gurcistan.jpg>, (18.04.2016).

Gürcistan, Karadeniz'in doğusunda bulunan kuzeyinde Rusya, güneyinde Ermenistan ve doğusunda Azerbaycan'ın yer aldığı üç Güney Kafkasya ülkesinden biri konumundadır. Başkenti Tiflis ve 4,3 milyon ²⁷⁰ nüfusu olan Gürcistan, Transkafkasya'da açık denizlere çıkışı olan tek ülkedir. Karadeniz ve Hazar Denizi içinde kilit önemdedir. Dolayısıyla, bölge ve Orta Asya ülkelerini Avrupa'ya bağlayan transit konumu sayesinde enerji hatlarının Rusya'dan alınmasına alternatif

²⁶⁷ 1999 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı zirvesi ile Türkiye, Abhazya ve Gürcistan arasında diyalogun gelişmesi için tarafları İstanbul'da bir araya getirmişse de tam olarak sorun çözüme kavuşmamıştır. Bkz. Çolakoğlu, s. 3.

²⁶⁸ Çolakoğlu, s. 3.

²⁶⁹ Çolakoğlu, s. 4. Acaristan'ın özerkliği ve Gül Devrimi için ayrıca bkz. Sapmaz, ss. 76-79.

²⁷⁰ 2002 yılında 4,3 milyon nüfusu olan Gürcistan 2015 yılında 3 729,5 olarak değerlendirilmiştir. Bkz. National Statics Office of Georgia (GEOSTAT), "Population", http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=473&lang=eng, 29.03.2016.

oluşturmaktadır. Ermenistan-Rusya ve Azerbaycan-Türkiye arasında bağlayıcı köprü konumu ile Batı için Ermenistan'ın müttefikliğine sahip Rusya'ya karşı denge politikası oluşturulabilecek stratejik bir ülkedir. Ayrıca, etnik açıdan da Güney Kafkasya ülkeleri içinde en karışık yapıya sahip olup, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli konumdadır.²⁷¹

Gürcistan'ın da içinde yer aldığı Kafkasya, Selçuklulardan, Osmanlı'dan, Türkiye'ye, Rusya'ya, İran'a, İran İslam Cumhuriyeti'ne dek ülkelerin güç mücadelesi verdikleri bölge olmuştur. Dolayısıyla Rusya, Türkiye gibi komşu ülkeler ve Batı ülkeleri açısından büyük öneme sahiptir.

Kafkasya'da üç bağımsız cumhuriyet ve on özerk cumhuriyet söz konusudur. Bağımsız Cumhuriyetler: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Özerk Cumhuriyetler ise, Rusya Federasyonuna bağlı olanlar sırasıyla Adigey, Çeçenistan, Dağıstan, Tuğuş, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya'dır. Azerbaycan'a bağlı olanlar Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'dır. Gürcistan'a bağlı olanlar da, Acaristan, Abazya ve Güney Osetya'dır.²⁷²

Şekil 3: Transkafkasya Haritası

Kaynak: <http://docplayer.biz.tr/97881-Ahmet-sapmaz-rusya-nin-transkafkasya-politikasi-ve-turkiye-ye-etkileri.html>, (28.03.2016).

Özellikle soğuk savaşın ardından Kafkasya Rusya ve Batı arasında sınırı çizen alan olması ve Rusya'nın kendisini bölgenin hakimi olarak görmesi, bölgede

²⁷¹ Sapmaz, s. 56 ve Topal, s. 755.

²⁷² Atilla Sandıklı, "Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası", Temmuz 2012, www.bilgesam.org, (16.03.2016), s. 229.

yer alan ülkelerin toprak bütünlüklerinin tehdit eden etnik temelli çatışmaların var oluşu, bölgenin enerji kaynaklarının ve Doğu-Batı arasında enerji koridoru oluşturabilecek yapısı nedeniyle öne çıkmaktadır.²⁷³ Kafkasya'yı soğuk savaş ardından öne çıkaran özellikleri ile farklı ülkelerin Kafkasya üzerinde müdahale edilebilecek pozisyona sokan zaafları çakışmaktadır. Genel itibari ile yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu zaaflar stratejik konum, doğal kaynaklar, etnik çatışmalar, bölgedeki ekonomik sorunlar ve iç siyasi istikrarsızlıklar şeklinde sıralanabilmektedir.

SSCB'nin dağılması sonrasında oluşan jeopolitik güç boşluğunu kapatmak için önce konum itibariyle yakın olan İran, Türkiye ve Rusya ardından ABD, AB, Çin ve Çok Uluslu Enerji Şirketleri bölgeyi izlemiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ise kendi aralarında problemlerini çözememeleri nedeniyle bu aktörler aracılığıyla kendilerine yollar açmak istemiştir.²⁷⁴

Öncelikle iki kutuplu sistemin sona erışı ile birlikte Rusya ile ABD, Çin ve AB zaman zaman enerji mücadelesi için Kafkasya'da karşı karşıya gelmiştir. ABD, 1990'larla elde etmeye başladığı büyük, güçlü, tek ülke sıfatını Orta Asya ve Kafkasya'da da sürdürmek istemiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası egemenliğini hissettirmek adına Yeni Ulusal Güvenlik Belgesi çerçevesinde Afganistan, Gürcistan ve Irak'a müdahaleler gerçekleştirmiştir. Demokrasi söylemi ile ekonomik girişimlerde bulunmasının yanı sıra ABD yanlısı hükümetlerin seçilmesi yönünde çaba göstermiştir. 1997 itibariyle ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikaları dört maddede toplamak mümkündür. Birincisi, devletlerin demokratikleşmeleri ile pazar ekonomilerine geçişlerinin desteklenmesidir. İkincisi, Hazar Denizi enerji kaynakları Rusya dışında alternatif bir yol ile dünya piyasasına taşınmasıdır. Üçüncüsü, bölge devletlerinin birbirleri ve diğer devletlerle entegrasyonun sağlanmasıdır. Sonuncusu ise ABD ile diğer ülke şirketlerinin ticari faaliyetlerinin desteklenmesidir.²⁷⁵

²⁷³ Sandıklı, s. 229.

²⁷⁴ Fatih Özbay, "Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya", Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/incele/711/-uluslararasi-politikalar-ekseninde-kafkasya/#.VvFdcNKLTIU>, (17.03.2016), ss. 10, 12

²⁷⁵ Uğur Aktürk, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2010, ss. 21, 29.

Rusya'nın bağımsızlıklarını kazanmış olan ülkelere baskı yapmasının ardında, ABD'nin bölgede hem askeri bir güç olarak bulunmasını kabul etmemesi hem de ABD'nin tamamen bölge dışında kalmasını istemesi yatmaktadır. Rusya ne Orta Asya Cumhuriyetlerinin ne de Kafkaslardaki küçük devletlerin tek başlarına bir araya gelmelerinin kendisine yönelik askeri bir tehdit oluşturmayacağını bilmektedir. Ancak söz konusu ülkelerdeki terörizm, bölgesel çatışmalar, uyuşturucu kaçakçılığı, siyasi İslam gibi faktörlerle zayıf ülkelerin ABD ve Çin etkisi altına girebilecekleri ihtimali Rusya'yı endişelendiren düşüncelerdendir. Ayrıca Rusya bölgeye salt jeostratejik açıdan bakmayıp etnik Rusları korumak, doğal kaynaklar üzerinde hakimiyetini ve stratejik nükleer silah, tesislerde denetimini sürdürmek gibi amaçlarla hareket etmektedir.²⁷⁶

Bir diğer büyük güç olan Çin, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde askeri güç olma boyutuyla değil bölgenin ekonomik ve enerji boyutuyla ilgilenmektedir. Pekin politikaları: Enerji kaynaklarına erişim, bölgesel ticaretin artması ve böylece bölgede sınır güvenliğinin sağlanması şeklindedir. ABD'nin askeri anlamda Orta Asya'ya girmesi ile kaygılanan Çin, komşu ve rakibi konumunda olan Rusya ile yakınlaşmıştır. Bu doğrultuda 2001 yılında Çin ve Rusya imzaladıkları Dostluk Anlaşması ile Şanghay İşbirliği Örgütünü kurmuşlardır.²⁷⁷

AB ise siyasi anlamda dünyada etkinliğini arttırırken Kafkasya'da da etkin olabilmek adına Orta ve Doğu Avrupa'da Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeleri birlik içine almıştır. Bölgeye dair esas politikasının temelini, enerji kaynaklarının Rusya'ya alternatif yollar aracılığıyla Batı'ya ulaştırılması oluşturmaktadır.²⁷⁸

Son olarak Transkafkasya'ya sınır ülkelerinden biri olan Türkiye bölgedeki ülkelerle ilişkilerini sürdürmektedir. Türkiye açısından Azerbaycanlılar, Ahıska Türkleri vb. gruplar yakın gruplar olarak görülmektedir. Diğer ülkelerinde üzerinde durdukları gibi Kafkasya Avrupa ve Asya'nın kesiştikleri nokta iken Orta Asya'ya da geçiş noktasıdır. Bu doğrultuda Gürcistan Türkiye için Rusya ile arada "Barış Kuşağı" konumuna sahip, Ermenistan ile dostluk ve barışı geliştirmek adına yardımcı, Azerbaycan ile stratejik işbirliği yürütebileceği ülke konumundadır.

²⁷⁶ Aktürk, ss. 31, 32.

²⁷⁷ Aktürk, ss. 33, 34.

²⁷⁸ Aktürk, ss. 34.

-Gürcistan Ekonomisi: Gürcistan ekonomisi başta turizm olmak üzere narenciye, üzüm ve çay yetiştiriciliği, madencilik, sanayi alanında metalurji, makine imalatı, kimyasal ürünler ile tekstil sektörünü öne çıkarmaktadır. Enerji ihtiyacını çoğunlukla ithalat yolu ile karşılayan Gürcistan, nehirlerindeki baraj ve hidroelektrik santraller ile elektrik üretimini gerçekleştirmektedir.²⁷⁹

1994 itibari ile ticaret ve döviz kurunda serbestleştirilmeye gidilmesiyle özelleştirme ve vergi reformunu kapsayan istikrar programı uygulanmıştır. Ekonomik istikrar programları ile 1995 yılı sonrası GSYİH’da artışlar yaşanmıştır. Kısmen enflasyon kontrol altına alınmıştır. 1998 yılında RF’de yaşanan ekonomik krizinden Gürcistan da etkilenmiştir. 1998’de büyüme hızı % 2.9’a düşmüştür. 2003 yılına gelindiğinde kriz sonrası en fazla artışı yaşanmıştır ve % 11.1’lik büyüme gerçekleşmiştir. Kasım 2003’de yapılan seçim ve Gül Devrimi ardından iktidara gelen Saakaşvili politikaları içinde en önemlilerden biri, yabancı yatırımcılar için yatırım yapılabilir ortamın hazırlanması olmuştur. Reformlar finansal ve enerji sektöründe özelleştirmeler, vergi sisteminde, kamuda yolsuzlukları önlemeye ve kaçakçılığı engellemeye dönük gerçekleşmiştir. Yasaların yeterli seviyede uygulanmaması nedeniyle tam anlamıyla istenen hıza ulaşamadığını söylenebilir.²⁸⁰

SSCB zamanında, birlik içinde en güçlü ekonomiye sahip olan Gürcistan bağımsızlığının ardından ekonomik açıdan istikrarsızlaşmıştır. Enflasyon ve işsizlik artış gösterirken bireysel gelirlerde, sanayi ve tarım üretiminde düşüş yaşanmıştır. Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payında düşüş yaşanırken hizmetler sektörü artmıştır. Sanayi tesislerinin birçoğu teknolojik değişimlere ayak uyduramadığı için kullanılmaz halde olduğundan sanayi sektörü üretimini belli işletmeler devam ettirmektedirler. Ülkedeki 2.800 sınai işletmesinden yalnızca 50’si toplam üretimin %75’ten fazlasını üretmektedir. Özelleştirmeler ve imzalanan ekonomik anlaşmalar sanayi sektöründe yabancı yatırımı olanaklı kılmaktadır. Hizmet sektörü % 62 ile GSYİH’ya en fazla katkıda bulunan sektördür. Hizmet sektörünü % 25,9 ile sanayi, % 12,1 ile tarım sektörleri izlemektedir. Tarım da ülke ekonomisinde önemini

²⁷⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Gürcü İş Konseyi, “2012 Gürcistan Ülke Bülteni“, <http://www.btso.org.tr/documents/countryreport/42.pdf>, (19.03.2016), s. 8.

²⁸⁰ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Gürcü İş Konseyi, s. 8.

korumaktadır. İnşaat sektörü ise bağımsızlıkla yaşanan çöküş ardından büyüyen sektörlerden biri konumundadır.²⁸¹

Gürcistan profili oluşturma noktasında belli başlı faaliyet kollarına değinmek önemli olabilir. Bunlar tarım ve hayvancılık, sanayi, madencilik, müteahhitlik hizmetleri, ulaştırma ve telekomünikasyon alt yapısı, enerji ve bankacılık olarak sıralanabilir. Gürcistan, SSCB zamanında özellikle turuncğil, meyve, şarap, çay ve sebze ihracatında öne çıkmıştır. Hububat ihtiyacının % 50'sini, süt ürünlerinin % 60'ını ve et ihtiyacının % 33'ünü ithalat yolu ile karşılamıştır. Bağımsızlık sonrasında yaşananlarla birlikte gıda üretiminde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Gürcistan bu nedenle hububat ihtiyacının % 80'ini ithalatla karşılamıştır. İthalatının büyük kısmı insani yardım doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar tarım gerilemelere konu olsa da GSYİH ve istihdama katkı noktasında ekonomik ayrıcalığını sürdürmektedir.²⁸²

Sanayi sektöründe ise demir-çelik, kimyasallar, inşaat malzemeleri, hafif sanayi ve ağaç işleme kolları bulunmaktadır. Üretimin % 50-60'ı gıda ve benzer hafif sanayi konularında gerçekleşmektedir. İmalat sektöründe az sayıda tesis olup, Zestaponi Demir Alaşımları İşletmesi ile Rustavi Demir ve Çelik Tesisi adlı iki tesis öne çıkmaktadır. Ayrıca farklı illerde yoğunlaştırılmış mangan cevheri, bakır konsantresi, amonyum nitrat, amonyum sülfat ve gübre çeşitleri ile uçak parçaları üreten üretim tesisleri bulunmaktadır. Sipariş halinde arazi aracı ve hafif kamyon üretimi de gerçekleştirilmektedir. İki büyük çimento fabrikası, üç büyük kireç fabrikası, tuğla, karton fabrikaları, muşamba ve duvar kâğıdı fabrikaları da üretime katkı sağlamaktadırlar.²⁸³

Madencilik bazında Gürcistan manganez açısından verimli bir ülkedir. 222 milyon ton rezervi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bakır ve altın rezervlerine sahip olduğu bilinmektedir. Tiflis'in güneybatısındaki Marneuli adlı Avustralya-Gürcü ortak yatırım şirketi SSCB döneminden kalmış bakır madenlerinin olduğu bölgeden

²⁸¹ "Gürcistan Ülke Raporu", 25.01.2015, <http://www.btso.org.tr/documents/countryreport/42.pdf>, (05.07.2015), s. 3. Ayrıca bkz. Suğun Şıvga Keleş, "Türkiye Gürcistan İlişkileri Siyasi İlişkiler", http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/01subat_gurcistan.pdf, (16.03.2016).

²⁸² Gürcistan Ülke Raporu, s. 2.

²⁸³ Gürcistan Ülke Raporu, ss. 3-5.

altın çıkarmaktadır. Doğal kaynakların ihraç edildiği pazarların başında Rusya ve Türkiye yer almaktadır.²⁸⁴

Müteahhitlik işlemleri inşaat sektörünün en aktif düzeyde gelişen koludur. Gürcü hükümeti çok az taahhüt işini üstlenmektedir. Dolayısıyla özel şirketler ve küçük işletmeler taahhüt işleri ile daha ilgilidirler. İnşaat faaliyetlerinin gerçek değerinin hesaplanması, faaliyetlerin en önemli kısmının kayıt dışı ekonomide gerçekleştirilmesi nedeni ile gerçekleştirilememektedir.²⁸⁵

Ulaştırma ve telekomünikasyon bağlamında, havayolu ulaşımı açısından Tiflis dışında yetersizlik söz konusudur. Karayolları ulaşımında ciddi onarım ve yenilemelere, yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Deniz taşımacılığında ise Poti ve Batum limanları öne çıkmaktadır. 1.612 km uzunluğunda bakımsız bir demiryolu ağı mevcuttur. Azerbaycan ve Ermenistan ile doğrudan demiryolu bağlantısı söz konusudur. Ayrıca, Türkiye ile demiryolu bağlantısını sağlayacak olan Bakü Tiflis Kars demiryolu projesi (BTK) devam etmektedir.²⁸⁶

Enerji kaynaklarının büyük bölümünü ithalat yoluyla sağlamaktadır. Doğal gaz gibi enerji ihtiyaçlarının çoğunluğunu Rusya, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan ithalat ile temin etmektedir. Gürcistan ekonomisinin sıkıntıya düşmesinin nedenlerinden biri de enerji ithalatına bağlı yaşanan borçlardır.²⁸⁷

Bankacılık sistemi içerisinde 18'i yerli, 1'i Azerbaycan ve 1'i Türkiye banka şubesi olmak üzere 20 banka bulunmaktadır. Verilen kredilerin toplamda % 80'i sanayi, inşaat ve ticaret alanlarında olmak üzere kredilerin kullanımında tarım, inşaat, ticaret ve hizmet sektörü, haberleşme ve ulaştırma sektörleri öne çıkmaktadır.²⁸⁸

Gürcistan'ın IMF gibi uluslararası kuruluşlarla mali ilişkileri söz konusudur. 2008 beş yıllık ekonomik programında istihdam artışı, fakirliğin azaltılması, vergi yükünü azaltma, enflasyonla mücadele, sosyal harcamalarda artış, mali piyasada serbestleşme gibi politikalar izlenmesi yönünde karar almıştır. DB-IMF

²⁸⁴ Gürcistan Ülke Raporu, s. 3-5.

²⁸⁵ Gürcistan Ülke Raporu, s. 3-5.

²⁸⁶ Gürcistan Ülke Raporu, s. 3-5.

²⁸⁷ Gürcistan Ülke Raporu, s. 2.

²⁸⁸ Ayrıca, HSBC Georgia ve Progress Bank da faaliyete başlamıştır. İnşaat sektöründe yaşanan ivme gibi bankacılık sektöründe de son yıllarda gelişme söz konusudur. Bu gelişme döviz ve yerel para cinsinden tutulan mevduatlarda ve kullanılan ticari banka kredilerinde kendini göstermektedir. Bkz. Gürcistan Ülke Raporu, s. 3-5.

değerlendirmelerince 2005-2011 aralığında en fazla reform yapan ülke Gürcistan olmuştur.²⁸⁹

2007 yılında Gürcistan GSYİH'sı % 12,5 gibi önemli bir büyüme kaydetmiştir. Büyümede rol oynayan faktörler gelir ve yaşam standartlarının artışı, kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye yansıtılması, turizm kapsamında yol, otel, restoran, inşaat ve hizmette yaşanan gelişmelerdir. Gürcistan'ın bağımsızlığı ve 1998 Rusya krizlerinin ertesinde ekonomisi toparlanmaya başlamış, 2001- 2006 aralığında % 7.7'lik bir büyüme yaşamıştır. Söz konusu yıllarda Bakü Tiflis Ceyhan petrol boru hattı (BTC) ve Bakü Tiflis Erzurum doğalgaz boru hatları (BTE) inşaatları Gürcistan'ın GSYİH'sına katkı sağlamıştır. Ayrıca aynı yıllarda alüminyum, demir alaşımları, bakır, altın metallerin çıkarımı ve imalat sektöründe şarap, şeker, maden suyu gibi ürünler öne çıkmıştır. 2008'e gelindiğinde ise % 2.1'lik düşüş yaşanmıştır. Söz konusu düşüş Güney Osetya sorunu nedeniyle Rusya ile gerçekleşen savaştan kaynaklanmıştır. Küresel piyasalarda yaşanan olumsuzluklardan da etkilenen Gürcistan, 2009 yılında da % 3.8'lik düşüş yaşamıştır. 2010'da görece iyileşen büyüme oranı % 6.4'e erişmiş, 2011'de % 7 olmuştur.

-Gürcistan'da İstihdam: Gürcistan'da kayıt dışı ekonomi ülkenin büyümesine engel olduğu gibi sayısal verilerin nitelikli olmasında da sorun oluşturmaktadır. Ülkenin İstatistik Kurumu'na göre Gürcistan'ın GSYİH'sının yaklaşık olarak % 30 kayıt dışı ekonomi oluşturmaktadır. Ancak IMF verilerine göre kayıt dışı ekonominin büyüklüğü GSYİH'nın % 60'ı kadardır.²⁹⁰ Bu denli yüksek bir oranda kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyümeye olanak sağlamamanın yanı sıra kişi başına düşen gelirdeki düşüşe, yaşanan işsizliğe denk düşmektedir. Keza "kişi başına düşen milli gelirin 2011 yılı itibari ile 3.097 ABD Doları cari fiyatlarla olduğu tahmin edilmektedir".²⁹¹ 2015 yılı işsizlik oranı ise % 12 olarak belirlenmiştir. Tablo 11'e bakıldığında Gürcistan'da işsiz sayılarının artışında SSCB'nin dağılışının

²⁸⁹ Dünya Bankası 2012 verilerine göre Gürcistan, iş yapma kolaylığı bakımından 183 ülke arasında 12. sıradadır. 2004'den 2010 verilerine bakıldığında KDV oranların % 20'den % 18'e, gelir vergisinin % 45'ten % 20'ye, kurumlar vergisinin % 20'den % 15'e düşürüldüğü görülmektedir. Bkz. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Gürcü İş Konseyi, s. 9.

²⁹⁰ Sinan Yüzal, "Gürcistan Ülke Raporu", 2002, <http://www.serka.org.tr/downloads/gurcistan.pdf>, (15.08.2014), s. 4.

²⁹¹ Yüzal, s. 4.

etkisinin görülebileceği gibi 2005’den 2008’e gelindiğinde işsizlik oranında diğer yıllara göre artış görülmektedir.

Tablo 11: Gürcistan’da İstihdam ve İşsizlik (Bin)

	Aktif Nüfus (İşgücü)	İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oranı %
2005	2023.9	1744.6	279.3	13.8
2006	2021.8	1747.3	274.5	13.6
2007	1965.3	1704.3	261.0	13.3
2008	1917.8	1601.9	315.8	16.5
2009	1991.8	1656.1	335.6	16.9
2010	1944.9	1628.1	316.9	16.3
2011	1959.3	1664.2	295.1	15.1
2012	2029.1	1724.0	305.1	15.0
2013	2003.9	1712.1	291.8	14.6
2014	1991.1	1745.2	246.0	12.4
2015	2021.5	1779.9	241.9	12

Kaynak: GEOSTAT, “Employment and Unemployment Statics” (15+),
http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=146&lang=eng, (14.06.2016).

Aktif işgücü sayısı 2005’den 2008’e kadar azalan bir seyir izlemiştir. 2010-2012 aralığında artmış ve 2014’de düşerek 2015’te yine artmıştır. İşsiz sayısı da 2005’den 2007’ye azalmış; 2007-2009 artmış; 2009-2015 aralığında 2012 yılı dışında azalan seyir izlemiştir. 2015 yılında cinsiyete göre işsizlik rakamlarında kadınlar % 10. 02 oranında iken erkekler de oran % 13.5’dir. Tablo 12 verilerine dayanarak, genelde kadın işsizlik oranları görece düşük seyretmiştir. 2006 yılındaki kadın işsizlik oranı % 11.7 iken 2015 yılında oran % 10.02’dir. 2006 yılında erkek işsizlik oranı %15.2 iken 2015 yılında % 13.5’tir. 2006-2015 aralığında, dokuz yıllık süreçte, 2008 yılında gelindiğinde yaklaşık %16 oranı ile her iki cinsiyetteki işsizlik oranları birbirine yaklaşmıştır.

Tablo 12: Gürcistan’da Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (%)

Yıllar	Kadın	Erkek
2006	11.7	15.2
2007	12.6	13.9
2008	16.1	16.8
2009	15.4	18.1
2010	14.5	17.9
2011	13.1	16.7
2012	13.8	16.1
2013	12.3	16.5
2014	10.4	14.0
2015	10.02	13.5

Kaynak: GEOSTAT, “Employment and Unemployment Statics” (15+), http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=146&lang=eng, (14.06.2016).

DB’ye göre Gürcistan düşük gelirli BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan, Özbekistan, Kırgız Cumhuriyeti) içinde yer almaktadır. Temel işgücü piyasası sorunu daha çok yetersiz istihdam şeklindedir. Geçiş şokuna uyum fiyatlar, ücretler ve işgücünün tekrar geçimlik tarıma kayması şeklinde kendisini göstermiştir. Yatırım ortamı elverişliliği kısıtlı olup piyasa odaklı reformlar ve işletmelerin yeniden yapılanması ileri düzeyde değildir. İstihdamı koruma politikası sıkıdır. İşsizlik sigortası sistemi etkisizdir. Hizmetler, sanayi ve inşaatın gelişmesiyle beraber ekonomik yapıda tarımın hakimiyeti yadsınamaz. Kayıt dışı sektör ise iş olanaklarının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. İşgücü konumu büyük ölçüde kırsaldır. İşgücü becerileri çoğunlukla düşüktür keza verimlilik ve ücretler de. Ancak kazanç eşitsizliği yüksektir.²⁹²

Son olarak, DB işsizlik oranlarının Makedonya Eski Yugoslavya Cumhuriyetinde % 30’dan fazla, Polonya’da % 19 seviyelerinde olduğunu belirtmektedir. BDT ülkelerinde ise ağırlıkla açık işsizlik daha düşük iken

²⁹² Dünya Bankası Raporu, “İstihdam Olanaklarının Arttırılması: Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği”, <http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEYINTURKISH/Data%20and%20Reference/20985484/IstihdamOlanaklarininArttrilmasi.pdf>, (19.07.2015), s. 5.

Gürcistan'da % 12'den fazla olmakla birlikte işçilerin düşük verimli işlerde çalışmalarının ya da geçimlik tarıma geri dönmelerinin söz konusu olduğunu aktarmaktadır.²⁹³ Düşük gelirli BDT ülkelerinde kayıtdışı sektörlerin ve geçimlik verimlilik içeren işlerin ağırlıklı oluşları, işletmelerin yeniden yapılandırılmasını zorlaştırmaktadır. Kayıtdışılık işsizliğin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi büyütmesi nedeniyle düşük gelirli BDT ülkelerinde iş yapmanın riskleri şöyle sıralanabilir: Politikaların belirsizliği ya da öngörülemezliği, mülkiyet haklarının güvence altında tutulmaması, altyapıların gelişmemiş ve sağlam olmaması, sözleşmelerin yeterli düzeyde işlememesi.²⁹⁴

2.2. TÜRKİYE GÜRCİSTAN ARASI İLİŞKİLER

Türkiye'nin Transkafkasya ülkeleri komşularından olan Gürcistan ile ilişkileri zamanla ilerleme göstermiştir. Bu doğrultuda Türkiye ve Gürcistan arasında ilişkiler siyasal, ekonomik ve toplumsal olmak üzere ele alınmıştır. Araştırma konusunun sınır ötesi işgücü hareketliliği olması nedeniyle siyasal ilişkilerde vize uygulamaları; ekonomik ilişkilerde Türkiye Gürcistan arasında geliştirilen projeler, Sarp sınır kapısı ve iki ülke arasındaki ticaret; toplumsal ilişkilerde ise Sarp sınır kapısının iki ülke üzerindeki etkisi doğrultusunda Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapanlar üzerinde durulmuştur.

2.2.1. Siyasal İlişkiler

Gürcistan, Türkiye'nin enerji hatlarında yer alması ve sınır komşusu olması noktasında önemlidir. Bağımsızlığını kazanan Gürcistan'a Türkiye'nin desteği süreklilik göstermiştir. Ayrıca, Gürcistan'ın güvenliği ve istikrarı Türkiye için önemli kabul edilmiştir.²⁹⁵ Türkiye ve Gürcistan arasında siyasi nitelikli bir sorun bulunmamaktadır.²⁹⁶

²⁹³ Dünya Bankası Raporu, s. 8, 9.

²⁹⁴ Dünya Bankası Raporu, s. 4.

²⁹⁵ Reha Yılmaz, "Türkiye Gürcistan İlişkileri Üzerine", 15.07.2011, <http://www.bilgesam.org/incele/173/-turkiye-gurcistan-iliskileri-uzerine/#.V2FwrNKLTIU>, (15.06.2016).

²⁹⁶ Hüseyin Tutar ve diğerleri, "İş Dünyası İçin Gürcistan Rehberi", <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/22d1d84275edf404f3fec910b2fd083a.pdf>, (15.06.2016).

Ekonomik ilişkilerin uluslararasılaşması ile beraber devletlerin ticari işlevleri ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla güç ve çıkar ilişkileri ticaret ve finans kadar göç yoluyla belirlenmektedir. Küresel anlamda yaşanan eşitsizlik, ekonomide işgücü arzını ve talebini uluslar içinde belirlemekle kalmayıp ulusal sınırlar ötesinde belirleme gücünü de kendinde bulmaktadır. Sınır ötesi göç bağlamında devletlerin izledikleri tutumları düzenleyen çok kişilikli resmi bir çerçeve bulunmamaktadır. Uluslararası göç rejiminin olmaması ve devletlerin ulusal düzeyde göç politikaları uygulamalarında yeterince özerk olmamaları bu duruma nedendir. Bu doğrultuda ticaret, sağlık vb. konularla ilgilenen çok taraflı kuruluşlar, devletlerin göç politikasında söz sahibi olmaktadır.²⁹⁷

Vize politikaları daha ziyade hükümetlerin siyasi, kültürel ve ekonomik seçimleri doğrultusunda ülkelerarası ilişkiler bazında şekillenmektedir. Bu noktada, "liberal vize politikalarının sağladığı ekonomik yararlar karşısında döngüsel göç tolare edilebilir."²⁹⁸

Yabancılar uygulanan vizelere dair Türkiye Büyük Millet Meclis'inde ele alınan konuşmalar, 1992 Nisan'ında Türki Cumhuriyeti vatandaşlarının Türkiye'ye vizesiz girişleri için girişimlerden bahsedilmesi ile başlamıştır. Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasıyla, Karadeniz Bölgesi ve çevre illerde oluşan ticari, sosyal olumsuzlukların aşılması yönünde çalışmalar yürütülmesi gerekliliği söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda Azerbaycan ve Türki Cumhuriyetlerinden gelenler ayrı tutulmakla birlikte Güney Kafkasya ve Rusya'dan gelenlere vize uygulamalarının kısıtlanması talep edilmiştir. İlerleyen süreçte ise Sarp sınır kapısının açılmasının Türkiye'nin bir model ülke olarak sunulması ve gidilecek görülecek yerler listesine eklenmesi anlamına geldiği yönünde görüşler ağır basmıştır.²⁹⁹ 2010 yılı sonrasında zaman içinde Türkiye'nin dış politikasında iş adamları, sermaye sahiplerinin yanı sıra malların da rahatlıkla hareket edebilmesi adına sermaye ve işgücü hareketlerine uygulanan sınırlamaların kaldırılmak istendiği görülmüştür.³⁰⁰

²⁹⁷ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 11.

²⁹⁸ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 22.

²⁹⁹ Deniz Genç, "Türkiye'nin Yabancıların Hareketliliğine İlişkin Sınır Politikası", **Sınır ve Sınırdışı Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar**, (Ed. Didem Danış ve İbrahim Soysüren), Notabene Yayınları, Ankara, 2014, ss. 50, 51.

³⁰⁰ Genç, s. 53.

1990 ve 2010 yılları aralığında vize uygulamalarına dair mecliste gerçekleştirilen konuşmalarda vurgu, Türkiye’ye hareketlilikte vizelerin sınırın esas katmanı olarak değil, dış politika hedeflerine ulaşmak adına araç oluşudur.³⁰¹ Bu doğrultuda, hem göçe dair güncel gelişmeler hem de her iki ülke arasında gerçekleştirilen işgücü hareketliliği açısından Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu önemlidir. 04.04.2013 yılında yasalaşan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Türkiye’ye gelmek isteyen yabancıların bulundukları ülkedeki Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluklarından vize almalarını hükmetmiştir. Kanunun 11. maddesi vize ve vize muafiyetinin Türkiye’de sağladığı kalış hakkını, sınırlardan giriş-çıkış yapmak suretiyle amacı dışında kullanılmaması için 180 gün içinde 90 gün olarak sınırlamıştır.³⁰²

2015 tarihine geldiğimizde Gürcistan Hükümetince 8 Haziran’da çıkarılan bir kararnameye göre Türkiye’nin de dâhil olduğu 94 ülkeye 1 senelik vizesiz kalış izni verilmiştir. Böylelikle Türkiye’nin Gürcistan ile ilişkileri gelişme göstermiştir. Söz konusu ilişkilerin esnek vize ötesinde vizeye bağlı olmadan da yürüyebileceğine dair yapılmış açıklamalar mevcuttur.³⁰³

Aynı dönem içinde aynı şekilde Türkiye’de bir düzenlemeye gidilmemiştir. Ancak, yabancıların ikamet izinleri kapsamında ikamet izin türlerinin çeşitlendirilmesi, ikamet izin belgesinin bedelinde indirimle gidilmesi türünde değişiklikler yaşanmıştır.³⁰⁴

³⁰¹ Genç, ss. 53-57.

³⁰² Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 19.

³⁰³ Bir kamu yetkilisine göre, genellikle hangi ülkenin vize muafiyetine tabi tutulacağı hangisinin sınırda vize almasının elzem olduğu üst düzey yöneticiler tarafından rahat bir şekilde karara bağlanabilmektedir. Gürcistan bu hususta parlak bir örnektir. Başat bir yetkili de siyasi iradenin kararına tabi olarak Gürcü vatandaşların Türkiye’ye kimlikle giriş çıkış yaptıklarını ifade etmektedir. Keza Gürcülerin Karadeniz bölgesinde tarım işletmelerinde, çay ve fındık hasadında çalıştıklarını da eklemektedir. Ayrıca pamuk içinde Türkiye’nin farklı bölgelerine gidebildiklerini ifade etmiştir. Bkz. Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 21. Gürcistan’da vizesiz bir yıl kalma ile ilgili haber için ayrıca bkz. “Vizesiz Kalma Süresi Uzatıldı”, <http://www.dunya.com/dunya/ulkeler/vizesiz-kalma-suresi-uzatildi-265382h.htm>, (25.08.2015). Türkiye Batum Başkonsolosluğu, “Gürcistan’ın Vize Rejiminde Yapılan Yeni Düzenleme Hakkında Duyuru”, 10.06.2015, <http://www.batum.bk.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=237775>, (30.03.2016).

³⁰⁴ 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 2013 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır ve Nisan 2014 tarihiyle yürürlüğe girmiştir. Kanun, 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun (Mülga) ile düzenlenen göçe dair değişiklikler getirmiştir. Bkz. “İkamet İzinlerinde Yeni Dönem Başladı”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/ikamet-izinlerinde-yeni-donem-basladi_350_361_897_icerik, (18.04.2016). Yabancıların İkamet İzni için bkz. http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_brosur_.pdf, (18.04.2016).

Siyasal ilişkilerin ekonomik ilişkilerden bağımsız olmayacağını düşünmekle birlikte, esnek vize politikalarının serbest ticaret politikalarının gelişimiyle beraber ilerlediği söylenebilir. Bu şekilde Türkiye’ye dört türlü gelebilmek mümkündür:

1) 3 aylık zaman zarfı için vizesiz giriş. Doksan günden fazla kalacak yabancıların ikamet izni sağlaması gerekmektedir, “böylece vizenin veya vize muafiyetinin daha çok turistik ziyaretleri içine alacak şekilde yabancılara sağladığı avantajın amacı dışında kullanılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.”³⁰⁵

2) Türkiye’nin dış temsilciliklerinden vize alınması halinde giriş.³⁰⁶ Türkiye’de doksan güne kadar kalacak olan yabancıların yasal olarak bulundukları ülkelerin konsolosluklarından geliş amaçlarına yönelik vize almaları gereklidir. Yabancıların vatandaşı olduğu, yasal olarak bulunduğu ülkeye vize başvurusunu yapması beklenmektedir.³⁰⁷

3) Kimlik ile giriş. 31 Mayıs 2011 tarihinde Türkiye, Gürcistan arasında imzalanan ek bir protokolle her iki ülke yurttaşlarının kimlik ile geçişlerini gerçekleştirebileceği karara bağlanmıştır.³⁰⁸ Nüfus Cüzdanı ile giriş çıkışlarını gerçekleştirenlerden doldurmalarını istedikleri formda ad, soyad, kimlik no vb. bilgiler istenmektedir.

³⁰⁵ “Sıkça Sorulan Sorular, Yabancılar”, [http://www.goc.gov.tr/files/files/YABANCILAR\(1\)\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/YABANCILAR(1)(1).pdf), (15.06.2016), s. 3.

³⁰⁶ Çalışma vizesiyle birlikte çalışma ve ikamet iznine sahip olanlar bağımlı ya da bağımsız çalışabilirler. Bağımlı çalışan göçmenlerin çalışma süresi iznine göre süreli ve süreksiz olarak ayrılmaktadır. Süreli izinlerde gerekli şartların sağlanması halinde bir yıldan altı yıla uzatabilme söz konusudur. Süresiz çalışma izni için en az sekiz yıl Türkiye’de ikamet etmiş olmak ya da altı yıl çalışmanın devamlılığı aranmaktadır. Bağımsız çalışma izni için en az beş yıl kesintisiz Türkiye’de ikamet etmek şart koşulmuştur. Bkz. Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, “Göç Özel İhtisas Raporu”, <http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20İhtisas%20Komisyonu%20Raporlar%C4%B1/g%C3%B6c.pdf>, (11.06.2016), s. 13.

³⁰⁷ “Sıkça Sorulan Sorular, Yabancılar”, s. 3.

³⁰⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasındaki 4 Nisan 1999 Tarihli Vize Kolaylığı Anlaşmasına Yapılacak Olan Eklmeler ve Değişiklikler Hakkında Protokol”, Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111022-5-2-1.pdf>, (16.06.2016).

Şekil 4: Giriş Çıkış İşlem Formu

NÜFUS CÜZDANI/KİMLİK KARTIYLA SEYAHAT EDEN TÜRK VE GÜRCİSTAN VATANDAŞLARI İÇİN GİRİŞ-ÇIKIŞ İŞLEM FORMU
თურქეთისა და საქართველოს მოქალაქეების პირადობის მოწმობით
გზავრობის, შემოსვლისა და გასვლის ფორმა

Soyadı / გვარი : _____
Adı / სახელი : _____
Kimlik/Vatandaşlık No - პირადობა/ზირადობის No : _____
Doğum Tarihi / დაბადების წელი : _____ Cinsiyeti-სქესი: (E) ☒ (K) ☐
GİRİŞ / შემოსვლა ÇIKIŞ / გასვლა

ÖNEMLİ AÇIKLAMALAR
1. Bu form Türkiye'de
2. Bu formun, y
3. Bu formun, sınır kapısından girişte ve çıkışta
YURT DIŞI ÇIKIŞ HARC PULU

4) Ülkelere göre farklılık gösteren belli bir ücret karşılığında bandrol almak suretiyle giriş. Bandrol yöntemi, 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin yürürlüğe girmesiyle dolaşımın basitleştirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. 1990'lar süresince bu doğrultuda “bavul ticareti” ile ithalat ve ihracatta artışlar yaşanmıştır. Bu durumdan ekonomileri yarar sağlayan ülkeler Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova ile Orta Asya ülkeleri olmuştur. Ayrıca, 2010'da da Suriye, Lübnan, Ürdün ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülkeler yine serbest ticaret alanı yaratmak amacıyla Yakın Komşuların Ekonomi ve Ticari Birliği Konseyini kurmuşlardır. Burada öne çıkan önce Türkiye'nin Fas, Tunus, Ürdün, Lübnan gibi ülkelere vizeyi kaldırmasıdır.³⁰⁹

Esnek vize anlaşmaları, Türkiye ve Gürcistan arasında, 1990'ların başında vize kolaylığı veya muafiyeti sağlayan, ikili anlaşmaların imzalanmasıyla gelişmiştir.

³⁰⁹ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 18. Bandrol, kaşe uygulamasının Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununa göre 11 Nisan 2014 tarihi itibarıyla sınır kapılarında son bulması öngörülmüştür. 2014 turizm sezonu uygulamanın sürmesi yönünde karar alınmıştır. Ancak, E-vize uygulaması bandrol/kaşenin yerini almıştır. Vize başvurusu yapacakların www.eviza.gov.tr adresinde bilgileri doldurmaları, ödemelerini yapmaları ile elektronik ortamda vizelerini alabilmelerinin önü açılmıştır. Bkz. “Sıkça Sorulan Sorular, Yabancılar”, ss. 3-5.

1989 yılında Sarp Sınır Kapısının açılmasıyla Gürcülere 1 ay süreli turist vizesi verilmiştir. Vize kolaylığı hususunda anlaşmalar imzalanmıştır.³¹⁰

1990 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vize verilme usullerinin kolaylaştırılması ile ilgili milletlerarası anlaşma onaylanmıştır. Anlaşma genel itibariyle vize başvurularının kısa süre içinde cevaplandırılmasına yöneliktir. Örneğin 15 günü aşmayan turistik vize taleplerinin ve 5 günlük ikameti kapsayan transit vize taleplerinin 5 işgünü içinde sonuçlandırılması gibi konulara yer verilmiştir.³¹¹

1992’de BDT üyesi ülkeler ile imzalanan vize muafiyeti anlaşmaları da etkili olmuş olup söz konusu anlaşmalarla turizm seyahatleri kolaylaştırılmıştır.³¹²

1996 yılına gelindiğinde ise 04.04.1996 tarihinde Ankara’da imzalanmış olan Türkiye ve Gürcistan Arasında Vize Kolaylığı Anlaşmasının onaylanması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile vizenin sınır kapılarında verilmesine karar verilmiştir.³¹³

Son olarak, 2006 yılında yapılan bir anlaşma ile vize rejimi liberalleşirken iki ülke vatandaşlarının karşılıklı 90 günlük süreyle giriş çıkış yapabilecekleri karara bağlanmıştır.³¹⁴ 2011 Mayıs’ında da Gürcistan sınırında iki ülke vatandaşlarının sınır geçişlerinde pasaport yerine nüfus cüzdanının olacağı protokol imzalanmıştır.³¹⁵

2.2.2. Ekonomik İlişkiler

SSCB’nin dağılması sonucunda Gürcistan ekonomisi zorluklar yaşasada 1995 yılında Türkiye ile yürüttüğü ekonomik istikrar programları ve 2003 Gül Devrimi ile liberal ve dış pazara açık reformlarla kendisini toparlamaya çalışmıştır.

³¹⁰ Nihan Cigerci Ulukan ve Umut Ulukan, “Kriz ve Göç: Türkiye Gürcistan Nüfus Hareketliliği Üzerine Bir Tartışma”, 2012, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/zonguldak8.pdf>, (13.06.2016), s. 5.

³¹¹ Türkiye Sovyetler Birliği arasında vize verileme usullerinin kolaylaştırılmasına dönük milletlerarası anlaşma 20.08.1990 tarihinde 20611 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bkz. Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20611.pdf>, (13.06.2014).

³¹² Akpınar, ss. 11, 12.

³¹³ “Türkiye Gürcistan Arası Vize Kolaylığı Anlaşması”, Resmi Gazete, 07.05.1996, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22629.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22629.pdf>, (13.06.2014).

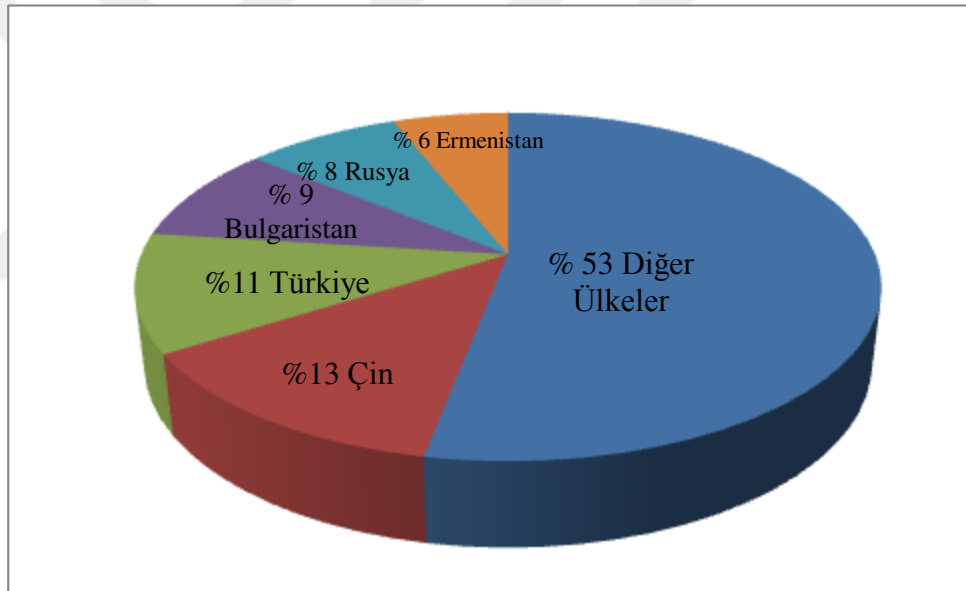
³¹⁴ Cigerci Ulukan ve Ulukan, s. 5.

³¹⁵ Kadir Başar Abağba, “Türkiye Gürcistan İlişkileri”, 25.01.2015, <http://www.abhazhaber.com/haber/515/turkiye-gurcistan-iliskileri#.V2F2J9KLTIU>, (16.03.2016).

Enerji ve demir yolu çalışmalarında geliştirilen projelerle iyileştirmelere gidilmiştir. Sanayi sektöründeki altyapı yetersizliğini tarım, turizm ve enerji sektörleri ile gidermeye çalışan Gürcistan, yabancı yatırımlara kapısını açmaktadır. Özellikle Türk yatırımcıları da çekmektedir. Hidroelektrik santrallerinin yatırım kaynakları oluşu gibi Batum'un bölgedeki turizm merkezi olması için çaba sarf edilmektedir.³¹⁶

Türkiye'nin öncelikli ortağı Azerbaycan olsa da Gürcistan Azerbaycan, Orta Asya pazarları ve Rusya'nın güney bölgelerine ulaşmada anahtar rol sahibidir. Türkiye'nin Kafkasya'da ikinci ortağı olarak görülen Gürcistan, 2000'li yıllarda 3 milyar dolar GSMH'sını 2008'de 12.5 milyar dolara çıkarmıştır. Ayrıca, aynı yıllar bazında kişi başına gelirde 631 dolardan 2.841 dolara erişmiştir.³¹⁷

Şekil 5: Gürcistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Ocak-Şubat 2016)

Kaynak: GEOSTAT, "Top Trading Partners in Total Export January-February 2016", http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (26.03.2016).

2007'de 1.232 milyon dolar ihracatı olan Gürcistan, 2015 yılında 2.204 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. 2007 ithalatı ise 5.212 milyon dolar iken 2015 yılında 7.728 milyona ulaşmıştır.³¹⁸ Dış ticaret hacmi bağlamında, 2016 verilerine göre Gürcistan'ın % 11'lik ihracat kısmı Türkiye'ye ayrılmış durumdadır.

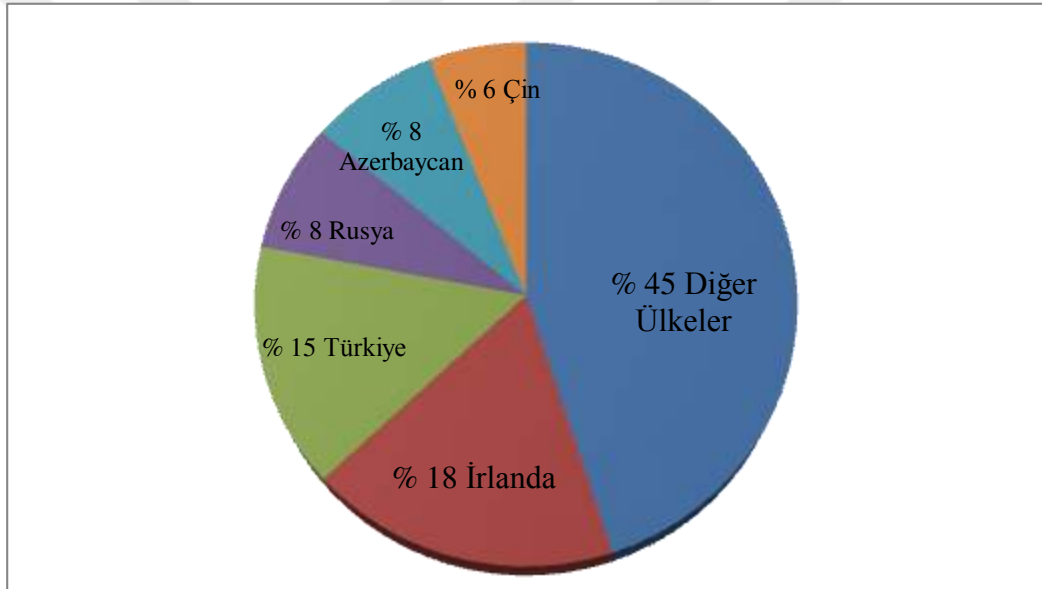
³¹⁶ Topal, s. 754, 755.

³¹⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Gürcü İş Konseyi, (19.03.2016), s. 9.

³¹⁸ GEOSTAT, "External Trade", http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (26.03.2016).

2016 ithalat verilerine göre Gürcistan % 15’lik pay ile Türkiye’den ithalat gerçekleştirmektedir. Türkiye’nin Gürcistan’ın ekonomik hayatında Rusya ardından ikinci büyük ortak konumu 2006’da % 17’lik payla birinciliğe yükselmiştir. 2016’ya gelindiğinde Türkiye’nin Gürcistan’la ekonomik ilişkilerde Rusya’nın önüne geçtiği görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik-ticari ilişkilerinde önüne geçen tek eski Sovyet Cumhuriyeti Gürcistan olmuştur. Ayrıca, BTC ile birlikte 2006’da sonuçlanan BTE, BTK, Çoruh’taki Deriner Hidroelektrik Santrali, Tiflis Uluslararası Havaalanı gibi ortak projelerle Türkiye Gürcistan ile yakın ilişki içindedir.³¹⁹

Şekil 6: Gürcistan’ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Ocak-Şubat 2016)

Kaynak: GEOSTAT, "Top Trading Partners in Total Export January-February 2016", http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (26.03.2016).

Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılaması, kara ve demiryolu ile bağlantısını güçlendirmesi ile birlikte ulaşımda (işgücü hareketliliğinde itici bir güç olduğunu bildiğimiz) işbirliği de kolaylaşmaktadır. Böylelikle üretim faktörlerinin hareketliliği ile işgücü hareketliliği de kolaylaştırılmaktadır.³²⁰

³¹⁹ Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksioner Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25, 2010, ss. 100, 101.

³²⁰ Topal, s. 766.

Şekil 7: BTC Petrol ve BTE Doğalgaz Boru Hatları Güzergahları

Kaynak: <http://www.tarihsinifi.com/wp-content/uploads/2015/01/Do%C4%9Fal-gaz-petrol-boru-hatlar%C4%B1-1024x617.jpg>, (20.04.2016).

Bu doğrultuda, Türkiye ve Gürcistan ekonomisine katkısının yadsınamayacağı Gürcistan ile yapılan bölgesel işbirliği projeleri, enerji ve ulaşım çerçevesinde BTC, BTE, BTK olarak sıralanabilir.

Şekil 7’de de görünen BTC³²¹ 2006, BTE³²² Temmuz 2007’de faaliyete geçmiştir. Gürcistan temeli 21 Kasım 2007’de atılan BTK demiryolunun ise 2016’da bitmesi planlanmaktadır.³²³ BTK³²⁴ Türkiye Gürcistan arasında demiryolu bağlantısı kurmak ve Gürcistan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan, Orta Asya, Çin ve Moğolistan arasında demiryolu bağlantısı oluşturmak için yapılmaya başlanmıştır. Kars-Ahılkelek demiryolunun hizmete açılmasıyla Kars Gümrü demiryolu işlevini

³²¹ BTC inşaatı 2002’de başlamış, 2005 yılında tamamlanmıştır. 1 milyar b/d kapasiteli BTC boru hattının 281 mili Azerbaycan, 135 mili Gürcistan ve 622 mili Türkiye’den geçmektedir. Maliyeti yaklaşık 2. 9 milyar dolardır. Türkiye bu hattı Yunanistan’a uzatmak için 2003’te Yunanistan ile anlaşma imzalamıştır. Washington, özellikle 11 Eylül 2001 sonrası, OPEC’in tekelin kırmak ve fiyat istikrarı sağlamak için için Hazar petrolünün dünya piyasasına açılmasından taraftır. Emmanuel Karagiannis, “The Turkish-Georgian Partnership and Pipeline Factor”, Journal of Southern Europe and the Balkans, Vol. 6, No.1, April 2004, p. 20-21’den aktaran Çolakoğlu, ss. 4, 8.

³²² Azerbaycan’ın 6.6. bcm’lik doğal gazını dünyaya açmak hedefi ile 15 yıllık satın almaya yönelik Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında anlaşma imzalanmıştır. 2001 yapımına başlanmıştır. Mustafa Aydın, “Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, Turkish Studies, Vol.5, No.2, Summer 2014, p. 16’dan aktaran Çolakoğlu, s. 8.

³²³ Topal, s. 766. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa, (17.03.2016).

³²⁴ Kars-Tiflis Demiryolu yanı sıra Rize-Poti Fiber Optik Kablo Hattı projesi de iki ülkenin arasında geliştirilmeye çalışan projelerdendir. Bkz. İva Nadashvili, “A Vision for Strategic Cooperation: The Future of the Georgian- Turkish Partnership”, Insight Turkey, Vol. 6, No.2, April-June 2004, p. 92’den aktaran Çolakoğlu, s. 11

yitirecektir. BTK ile İran üstünden geçen mevcut doğu-batı koridoruna alternatif geliştirilmesi, Orta Asya Hazar üzerinden Türkiye'ye bağlanma, Avrupa ile Orta Asya arasında kısa ve güvenli yol üzerinden ulaşım sağlanması hedeflenmektedir. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan üzerinden Demiryolu-Denizyolu Kombine taşımacılığı ile Orta Asya'nın Akdeniz'e bağlanması yoluyla Türkiye'nin önemli bir konuma getirilmesi planlanmaktadır. Kars-Ahılkelek arası demiryolu hattı yapımı ile aynı zamanda 29 Ekim 2013'te hizmete açılan Marmaray'la bütünleşmesinin tamamlanması ile Avrupa'ya dek uzatılması fikri söz konusudur. Demir İpekyolu olarak da adlandırılan BTK 21. yüzyıl başında İpekyolu'nun Avrasya kavşağındaki önemli noktası olarak görülmektedir.³²⁵

Şekil 8: BTK Demiryolu Hattı Güzergâhı

Kaynak: https://www.google.com.tr/search?q=btk+demiryolu+hatt%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=667&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiqIw9h-PLAhVIOJoKHd-RCIkQ_AUIBygC&dpr=1#imgrc=NDAo-TDXCjcnKM%3A, (17.03.2016).

Türkiye ile Gürcistan arasında dış ticaret, TÜİK verilerine göre 2008 yılında ihracat 998 milyon dolar iken 2013 yılında 1.246 milyon dolara çıkmıştır. İthalat ise 2008 yılında 525 milyon dolar iken 2013 yılına gelindiğinde 201 milyon dolara düşmüştür.³²⁶ Tablo 13'e göre 1992 yılında Türkiye'nin Gürcistan ile ihracatı

³²⁵ Topal, s. 767.

³²⁶ Ayrıca, Serbest Ticaret Anlaşması etkisiyle Türkiye, Gürcistan'ın en büyük ticari ortağı konumundadır. 2010 yılı ikili ticaret hacmi 1.104 milyar dolardır. Gürcistan'ın dış ticaretinde Türkiye'nin payı % 16,5'e erişmiştir. Türk müteahhitler tarafından 1 milyar doları aşan projeler söz konusu olmaktadır. Hidroelektirik santralleri inşasında keza son dönemlerde Türkiyeli şirketlerin ağırlıkları yer bulmaktadır. 1997- 2010 aralığında Gürcistan'a yapılan toplam yatırım 682,3 milyon dolara ulaşmıştır. Bkz. Şıvga Keleş, s. 1.

11.616.562 \$ iken 2015 yılına gelindiğinde 1.109.067.769 \$'a yükselmiştir. 1992 yılında ihracata nazaran daha düşük gerçekleşen ithalatı ise 6.321.726 \$'dan 223.106.987 yükselmiştir. 2000 ve 2011 yıllarında dış ticaretin her iki boyutunda da diğer yıllara göre artışlar yaşanmıştır. Türkiye Gürcistan arasındaki ticaret 1992'den 2015'e gelindiğinde artış göstermiştir.³²⁷

Tablo 13: Türkiye'nin Gürcistan ile İhracat ve İthalatı

Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)
1992	11.616.562	6.321.726
1995	68.125.853	50.156.590
2000	131.770.519	155.315.361
2001	144.049.362	127.231.396
2002	103.220.771	137.872.534
2003	155.069.890	268.562.037
2004	199.699.417	300.283.826
2005	271.828.491	289.834.040
2006	407.961.988	344.813.499
2007	646.082.289	289.568.059
2008	997.844.225	525.040.558
2009	762.977.449	285.485.781
2010	769.270.906	290.725.481
2011	1.092.320.553	314.352.211
2012	1.253.309.348	180.350.947
2013	1.245.916.882	201.738.314
2014	1.443.790.136	232.595.838
2015	1.109.067.769	223.106.987
2016	67.593.454	8.180.863

Kaynak: TÜİK,
<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (19.03.2016).

³²⁷ Gürcistan'da gerçekleşen iktidar değişiklikleri ve Gürcistan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasından dolayı özellikle 2000 öncesinde sadece 1992 ve 1995 yılları seçilmiştir.

Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı yatırımlar yapabileceği yatırım miktarının altındadır. Bu doğrultuda Türkiye'den giden yatırımcıların, firmaların Gürcistan'a dair temel sıkıntılarından biri finansman problemidir. Bankacılık sistemlerinin de tam anlamıyla yerleşmemiş olması nedeniyle nakit hareketleri ve akreditif işlemlerde sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca kambiyo mevzuatının yetersizliği para transferlerinde zorluklara neden olmaktadır.³²⁸

Türkiye ve Gürcistan arasındaki ekonomik temelli anlaşmaları ise kronolojik olarak şu şekilde sıralanmaktadır: Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (30.07.1992), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (30.07.1992), Ekonomik Konularda Yapılan Görüşmelere İlişkin Mutabakat Zaptı (13.01.1994), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (21.11.2007), Serbest Ticaret Anlaşması (21.11.2007), Ahıska-Borçka Enterkonneksiyon Hattı Yoluyla Sınır Ötesi Elektrik Ticaretine İlişkin Anlaşma (Şubat, 2014).³²⁹

-Sınır Ticareti Kapsamında Sarp Sınır Kapısı: Dünya'da en çok sınır kapısı olan ülkelerden biri de Türkiye'dir. 97 kapı ve 270 gümrük mevcuttur.³³⁰ Dış ticaret kabaca uluslararası mal ve hizmet alışverişi şeklinde tanımlanabilir. Dış ticaretin bir ayağı olan sınır ticareti iki komşu ülkenin özel anlaşmalar kapsamında yaptıkları sınırlara yakın bölgeleri içeren ticaret şeklidir.³³¹

Sınır ticareti Türkiye'de Gümrük Kanunu kapsamında öncelikle gümrük denetlemesi şeklinde yer bulmuştur. Pratikte ise 1978-1979'lu yıllarda gündemde olan petrol krizi ve döviz darboğazından sonra krize çare olabilmek adına İran'dan mal karşılığında petrol alınması ile ticaret yolunda adım atılmıştır.³³²

Gürcistan ve Türkiye arasındaki işgücü hareketliliği doğrultusunda Sarp sınır kapısının oynadığı rol önemlidir. Bu doğrultuda, Hopa Limanı Doğu Karadeniz'in en

³²⁸ Gürcistan Ülke Raporu, s. 2.

³²⁹ Şıvga Keleş, s. 1.

³³⁰ Orhan, s. 10. Ayrıca, sınır ticareti resmi olarak ilk kez 1985 yılında Ağrı-Gürbulak sınır kapısında başlamıştır. Aynı yıl içinde Gaziantep-Ünlüpınar, Karkamış sınır kapılarından Suriye ile ticarete onay çıkmıştır. 1986 yılında Suriye ile ticaret için Hatay-Cilvegözü kapısı açılmıştır. 1987 yılında Hakkâri-Esendere ve 1989 yılında da Artvin- Sarp sınır kapısı açılması ile ticarete olanak sağlanmıştır. Aynı yıl Erzurum'un Ağrı-Gürbulak kapısından İran'la ve Sarp sınır kapısından BDT ile sınır ticaretine olanak verilmiştir. 1996 yılında Şanlıurfa ilinin Akçakale Sınır Kapısından Suriye ile ticaret olanağını, 1997 yılında da Edirne ili -Bulgaristan ile Kapıkule'den sınır ticareti yapmaya yetkilendirmesiyle izlemiştir. Bkz. Mustafa Tan ve Fuat Altundal, **Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2008, ss. 21, 22 ve bkz. Orhan, ss. 22, 23.

³³¹ Orhan, s. 14.

³³² Tan ve Altundal, s. 20.

doğusunda yer alan son liman olup Sarp sınır kapısına uzaklığı 15 km kadardır ve 1972 yılında hizmete açılmıştır. Artvin ve Gürcistan arası ilişkileri gün geçtikçe artış göstermektedir. Özellikle belgeli sınır tüccarları motorin ithalatı gerçekleştirmektedir. 1999 yılında söz konusu ticaret 12 trilyon TL kazanç sağlamıştır.³³³

Türkiye’den Gürcistan’a ağırlıkla sanayi mamulü mallar, Gürcistan’dan Türkiye’ye daha çok atık ve hurda benzeri mallar gelmektedir. Gürcistan’da ihracatta ilk sırada yer bulan temel gıda maddeleridir.³³⁴ Türkiye’nin Gürcistan’a yaptığı ihracat şeker, şeker mamulleri, elektrikli-elektriksiz cihazlar, aydınlatma cihazları, mobilyalar, kâğıt-plastik ürünler, demir-çelik ürünler, seramik ürünleri vb. kapsamaktadır. Türkiye’nin Gürcistan’dan ithalatını ise demir-çelik, mineral yağlar, alüminyum eşyalar, ağaç ve ağaç ürünleri, metal cevheri, bakır vs. hammaddeler oluşturmaktadır.³³⁵

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre, 2007 yılında sınır ticareti kapsamında ithalatı uygun görülen tarım ürünleri listesinde toplam talebi 2.100 ton olan portakalda Artvin 2.000 ton, Iğdır 100 ton ile yer almıştır. Artvin ili bazındaki ithalatı uygun görülen sanayi ürünleri listesi ise şöyledir: 30.000 ton ile alüminyum alaşımları, 20.000 ton ile demir (profil), 50.000 ton ile demir (inşaat), 20.000 ton ile demir (sac), 20.000 ton gübre, 50.000 metre küp ile kereste.³³⁶

Sınır ticareti kayıtdışı piyasayı da beslenmektedir. Gümrük girişlerinde ithal ürünlerin kayıtları girilmekte ve bu ürünlere farklılaşan vergiler koyulmaktadır. Söz konusu oranlar petrol dışı ürünlerde % 60, petrol ürünlerinde % 80 civarlarındadır. Kayıtdışılık iddiaları kamyon, otobüs altlarında getirilen motorinlerdir. 2000 yılı itibariyle kamyon altı girişlerine son verilmiştir denilse de ya oradan depoyu tamamen doldurup gelen araçlar ya da bidonlarla motorin getirilmesi sürmüştür.³³⁷

³³³ Orhan, ss. 42- 44.

³³⁴ Tan ve Altundal, s. 56.

³³⁵ Ayşe Oya Benli, **Komşu ve Yakın Pazarlar, Dış Ticaret Güncel**, İGEME Yayınları, Ağustos 2004, s. 37’den aktaran Tan ve Altundal, s. 56.

³³⁶ Tan ve Altundal, s. 77.

³³⁷ Sınır ticaretinin düzenlenmesine yönelik alınacak tedbirler açısından çarpıcı konulardan biri de birçok mahkemenin önünde kamyonların, taksi ya da çeşitli araçların müsadere edilmek için bekletilmesidir. Suçları 15 litreden fazla mazot veya 15 litre benzinin bidonlar ile araçların içerisinde tutmalarıdır. Bkz. Orhan, s. 86.

2.2.3. Toplumsal İlişkiler

Türk Gürcü ilişkileri, Orta Asyadaki Türk kavimleriyle başlamıştır. Gürcüler, Hunlar, Hazarlılar, Kıpçaklar, Selçuklu, Osmanlı gibi kavimlerle etkileşim içinde olmuştur. Batum ve çevresinde Müslüman Gürcüler ağırlıkla bulunmuşlardır. Bazıları da bölgedeki çatışmalar sonucunda Anadolu'ya göç etmiştir. Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Doğu Karadeniz'de olduğu gibi Gürcü bölgelerde de dengeyi bozmuştur. 1921 yılına gelindiğinde ise Gürcistan'ın Türkiye ile sınırı çizilmiştir. Böylece Türkiye Gürcüleri Anadolu'da, Artvin ve çevresinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.³³⁸ Günümüzde “Artvin bölgesindeki yerli Müslüman Gürcüler ile Karadeniz ve Anadolu'ya yayılmış olanların bir kısmında (köylerde) yer adları, yetiştirdikleri ürünler, giyim, kullandıkları araçlar, bazı gelenekler vb. yaşatılmaktadır.”³³⁹

Gürcistan'ın SSCB'nin dağılışı sonrasında yaşadığı ekonomik bunalım sonucunda komşusu olan Türkiye ile ilişkileri ağırlıkla olumlu seyretmiştir. Türkiye ve Gürcistan arasında coğrafi yakınlığın bir sonucu olarak Ahıska Türkleri de iki ülke arasındaki köprülerden birisidir. SSCB zamanında 1944 yılında Ahıska Türkleri Gürcistan'dan Orta Asya'ya ve farklı yerlere göç ettirilmişlerdir. Türkiye Ahıska Türklerinin yurtlarına geri dönmelerini önemsemektedir. Bu doğrultuda Gürcistan'ın yürüttüğü çalışmaları destek olmaktadır.³⁴⁰

Ayrıca, iki ülke arasındaki esnek vize uygulamalarıyla Rize ve Artvin yöresine gelen Gürcülerin yıllar içinde artış gösterdikleri ve çeşitli sektörlerde çalıştıkları bilinmektedir. Göçmenlerin milliyetleri çalıştıkları sektörlerde kendilerine farklı yaklaşımlar sergilenmesinde etken unsurlarından biri olmaktadır. Başka bir ifade ile, Doğu Karadeniz'de Türk kültürüne ve “gelenek göreneklere” yatkın olan Gürcü işgücünün, tercih edilmesi bir rastlantı değildir.³⁴¹

³³⁸ Muhittin Gül, “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2009_1/2009-I-M-6.pdf, (15.06.2016), ss. 104, 105.

³³⁹ Gül, s. 105.

³⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.06.2016).

³⁴¹ Saha araştırmasının yapıldığı özellikle köylerde, Müslüman Gürcüler gözlenmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK istatistiklerinin derlemesiyle oluşturulmuş Tablo 14’de³⁴² görüldüğü üzere, 1996 yılında Sarp sınır kapısından Türkiye’ye giriş yapan Gürcüler 110.078 iken çıkış yapan sayısı 118.859’dur. 1996 yılında giriş 110.078 iken 2014 yılına gelindiğinde 1.606.376’ya ulaşmıştır. Aradan geçen zaman zarfında girişlerin ve çıkışların ağırlıkla artarak devam etmiştir.

Tablo 14: Sarp Sınır Kapısından Giriş Çıkış Yapan Gürcüler

Yıllar	Giren Gürcüler	Çıkan Gürcüler
1996	110.078	118.859
1997	154.876	157.744
1998	165.104	154.883
1999	147.728	129.951
2000	134.547	122.482
2001	115.251	112.085
2002	110.546	111.553
2003	118.148	123.124
2004	176.371	185.128
2005	303.456	307.094
2006	468.330	477.727
2007	533.977	535.675
2008	722.100	725.067
2009	893.344	897.917
2010	1.016.169	1.012.050
2011	1.287.212	1.038.057
2012	1.632.575	1.295.815
2013	1.632.575	1.636.731
2014	1.606.376	1.601.385

Kaynak: TÜİK istatistikleri verilerinden derlenmiştir.
<https://biruni.tuik.gov.tr/turizmapp/sinir.zul?>, (17.03.2016).

³⁴² Giriş-çıkış yapan Türkler açısından, 1989 yılına kadar gitmek mümkün iken giriş-çıkış yapan Gürcüler açısından, 1996 yılına kadar olan verilere ulaşılabilmiştir.

Tablo 15: Sarp Sınır Kapısından Giriş Çıkış Yapan Türkler

Yıllar	Giren Türkler	Çıkan Türkler
1989	2.804	3.431
1990	7.439	7.717
1991	19.937	22.671
1992	38.689	37.998
1993	46.997	49.737
1994	35.969	36.473
1995	58.150	60.216
1996	66.012	71.618
1997	66.830	75.797
1998	73.420	80.547
1999	59.395	56.689
2000	48.168	17.716
2001	40.891	41.001
2002	38.608	37.716
2003	44.688	44.035
2004	49.538	50.941
2005	85.066	86.724
2006	107.886	107.183
2007	180.236	181.064
2008	275.350	272.086
2009	308.825	305.829
2010	424.169	420.980
2011	579.421	580.610
2012	1.281.218	1.304.447
2013	1.384.295	1.379.764
2014	1.226.543	1.227.330

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri, <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/5881,yabanci-ziyaretci-sayisi.pdf?0>, (13.06.2014) ve TÜİK, “Turizm İstatistikleri, Giriş-Çıkış Yapan Ziyaretçiler” derlenmiştir, <https://biruni.tuik.gov.tr/turizmapp/sinir.zul?>, (20.04.2016).

Tablo 15’de ise 1989 yılında Sarp sınır kapısından Türkiye’ye giriş yapan Türkler 2.804 iken çıkış yapan sayısı 3.431’dir. Ayrıca, 1989 yılında çıkış 3.431 iken 2014 yılına gelindiğinde çıkış sayısı 1.227.330’dur. Dolayısıyla girişler ve çıkışlarda ağırlıkla artış yaşanmıştır.

Düzensiz göç verilerinin değerlendirmesi bağlamında EGM Yabancılar Hudut Merkezi verilerine göre 2010-2012 tarihi itibarıyla Gürcistan, gelen ve gidenler bağlamında beşinci sırada yer almaktadır. Dördüncü sırada Bulgaristan, yedinci sırada ise İran bulunmaktadır.³⁴³ Gürcistan’dan Türkiye’ye gerçekleştirilen söz konusu hareketlilik Türkiye işgücü piyasasını etkilediği gibi Gürcistan’ın ekonomik ve toplumsal yapısı üzerinde de baskı oluşturmaktadır. Kâğıtta turistik amaçlı işlenen gelişler kayıtdışı istihdama katılımı arttırmaktadır.³⁴⁴ Yine EGM Yabancılar Hudut ve İltica dairesi verilerine göre, 2013 yılına göre sınır dışı edilenler arasında en yüksek pay komşu ülkelerdedir. İlk sırada Suriye beraberinde Gürcistan yer almaktadır. Sınır dışı edilen ülkeler Türkiye’yi transit ülke konumunu güçlendiren ülkeler olmaktadır. Gürcistan, Pakistan, Afgan, Türkmen ve son süreçte Suriyeli yurttaşlar gibi.³⁴⁵

Sonuç olarak, Sarp sınır kapısının açılması ile birlikte Türk aile yapısında bozulmalar ve ahlak çöküntülerinin yaşandığına dair³⁴⁶ Türkiye’de algı oluşmuştur. Bu noktada her ne kadar Sarp sınır kapısının, öncelikle vizelerde kolaylık sağladığı düşünülse de aile yapısında bozulmalara ve bavul ticaretinin ülkede vergi gelirleri ile döviz kayıplarına yol açtığı ifade edilmiştir. İşgücünün karşılıklı hal almasında önemli faktör olan vizeye dair Türkiye’de, genellikle 1992 sonrasında, Dışişleri Bakanları fikirlerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda, Azerbaycan ve Türki Cumhuriyetlerinden gelenlerin ayrı tutulmalarının gözetilmesi ve özellikle Güney Kafkasya ve Rusya’dan gelenlere vize uygulamalarının kısıtlanması talepleri söz konusu olmuştur. Ancak ABD, AB gibi güçlerce Türkiye’nin Kafkasya ülkeleri için model ülke olarak sunulmasını Türkiye kabul etmiştir. Bu durumu, komşu ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin politikalar izlemiştir.³⁴⁷

³⁴³ Lordoğlu, s. 32.

³⁴⁴ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 48.

³⁴⁵ Lordoğlu, s. 37.

³⁴⁶ Beller Hann ve Hann, ss. 133-139.

³⁴⁷ Genç, s. 50, 51.

2.3. SINIRÖTESİ EMEK HAREKETLİLİĞİ ALAN ARAŞTIRMASI

Daha öncede belirtildiği ve yukarıda da çeşitli boyutlarıyla sunulduğu üzere Türkiye ve Gürcistan arasında bavul ticareti ile başlayan ve zaman içerisinde giderek işgücü hareketliliği biçimini alan bir gelişme yaşanmıştır. Bu duruma ilişkin gözlemler ağırlıklı olarak Karadeniz'in çay toplama bölgelerinde açıkça uzun zamandır gözlenebilmektedir. Böyle bir gelişmede Doğu Bloku'nun ve SSCB'nin yıkılmasının önemli bir rolü olmakla beraber küreselleşme süreciyle birlikte maliyet düşürücü bir etken olarak önü açılan emek hareketliliğinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Nitekim yukarıda kısaca özetlendiği gibi karşılıklı vize uygulamalarının yumuşatılması, ülkeler arasında giriş çıkışların kolaylaştırılması yaşadığımız dönemin koşulları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Türkiye ve Gürcistan arasında nispi avantajlar sağlayan işgücü hareketliliğinin incelenmesi çalışma koşulları, yaşam koşulları, ücret farklılıkları gibi çeşitli durumların tespit edilip literatüre ne ölçüde denk düşmenin yaşandığı doğrultusunda bu çalışma yapılmıştır.

2.3.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın birinci bölümünde işgücü hareketliliğinin, küreselleşme doğrultusunda nasıl şekillendiği literatür taraması ile sunulmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle, bilimsel makaleler, çeşitli kurumların istatistiki verileri ve raporlarından yararlanılmıştır. İkinci bölüm ise 2014 yılında Doğu Karadeniz ve Gürcistan (Rize, Artvin- Batum, Tiflis) saha araştırmasından toplanan veriler ile oluşturulmuştur.

Nitel olan bu saha araştırmasında veri toplanırken, derinlemesine görüşme ve gözlem yapılmıştır. Rastlantısal örneklemelerde, örnek seçimi olasılık hesabına dayandığından, seçilmiş olan örneğin ana kütleyi ağırlıkla temsil edeceği düşünülmektedir.³⁴⁸

Araştırmada rastlantısal örneklemelere kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Kartopu yöntemi, araştırmanın problemine ilişkin bilgi kaynağı olabilecek kişilerin

³⁴⁸ Halil Seyidoğlu, **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, 10. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 39-46.

saptanması noktasında etkilidir. Bu konuda kimler bilgi sahibi olabilir sorusunun sorulması ile görüşmeciler belirlenmektedir. Sorulan sorular ile de görüşmeci listesi genişletilebilmektedir.³⁴⁹ Görüşmecilere tanıdık ilişki ağları neticesinde erişilmiştir. Özellikle çay hasadının üçüncü sürümü olarak kabul edilen Temmuz ayı seçilmiştir.

Görüşmeler kırk beş dakika, bir saat aralığında gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış yaklaşık 21 sorudan oluşan görüşme cetveli³⁵⁰ önceden hazır bulundurulmuştur. Yanıtlar ses kaydına alınmıştır. Kimi ses kaydı istemeyen görüşmecilerin isteği üzerine not tutma şeklinde ilerlenilmiştir. Tutulan notlar ve alınan ses kayıtları daha sonra tablolastırılarak, yazılı hale getirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler yaklaşık iki üç haftalık zaman süreci içerisinde yapılmıştır.

2.3.2. Araştırma Amacı

Araştırmanın nedenlerinden birisi, 1989 yılında Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasının ardından, Rize ve Artvin yöresine gerçekleştirilen ve bavul ticareti ile başlayıp kalıcılaşma gösteren kayıtlı/ kayıtdışı istihdamın varlığı olmuştur. Ayrıca, gelen işçilerin özellikle çay işçilerinin yerli işçilere nazaran daha düşük ücret alacaklarına yönelik ön kabul bir diğer nedendir.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı çalışma için yola çıkılan ön kabullerin literatüre ne ölçüde denk düştüğünün araştırılmasıdır. Yaşanan hareketliliğin Türkiye ve Gürcistan toplum yapısında, göçmenlerin niteliklerinde, yaşam biçimlerinde, çalışma yaşamlarında bıraktığı etkilerin bir araya getirilmesidir.

³⁴⁹ Cenk Akbıyık, “Nitel Araştırmalarda Örneklem”, [https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=nitlikel%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmada%20kartopu%20y%C3%B6ntemi%20nedir,\(09.06.2016\).](https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=nitlikel%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmada%20kartopu%20y%C3%B6ntemi%20nedir,(09.06.2016).)

³⁵⁰ Gürcülere ve Türklere sorulan sorulara ek olarak alanda karşılaşılan anlatılar üzerinden farklı sorular geliştirilmesi söz konusu olmuştur.

2.3.3. Araştırma Evreni

Temmuz 2014’de Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Rize, Artvin yöresi ile Gürcistan’ın Batum³⁵¹ kentinde yürütülen alan araştırmasında Doğu Karadeniz yöresinde Gürcülerle görüşmeler yapılırken, Gürcistan’da Türkler ile görüşmeler yapılmıştır.

Gürcü işçiler ile görüşmede Rize ve Artvin kentleri tercih edilmiştir. Bu tercihlerde istihdam biçimlerindeki benzerlikler, sınıra kolay erişebilirlik, ilçelere hâkim olma ve sayıca fazla çalışan bulunması etkili olmuştur. Şekil 9’da lacivert noktalar şeklinde gösterilen ilçeler ve köyler görüşme için kullanılmıştır. Rize’de Pazar ilçesi ve çarşısıyla köylerinden olan Zanat (Derinsu), Yukarı Apso (Suçatı), Hamidiye; Artvin’de Hopa ve çarşısıyla, Borçka, Kemalpaşa ilçeleri ile Muratlı köyleri görüşme noktaları olmuştur.

Ulaşımın kolaylığı Türkiye’deki otobüs firmalarının Gürcistan’ın farklı kentlerine seferler düzenlemesi yanı sıra dolmuşlarla bir, bir buçuk saatlik mesafelerle Pazar’a, yarım saatlik mesafelerle Kemalpaşa, Hopa’ya gününbirlik geçişler yaşanmaktadır. Rize ve Artvin’in ilçe ve köylerinde çalışmak, Gürcistan’a yakınlık açısından giriş çıkışlarda kolaylık sağlarken daha önceden kurulmuş ilişkilerden dolayı da, tercih nedeni olmaktadır. Gürcistan’daki derinlemesine görüşmeler gününbirlik geçişlerle Batum, Tiflis’te yaşayan ve çalışanlarla gerçekleştirilmiştir.

Batum, Acaristan Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti olarak kabul edilmekle birlikte nüfusu 190.000’dir.³⁵² Liman ve ticaret kenti olan Batum’da, turizm de gelişen sektörler arasında öne çıkmaktadır. Tiflis ise Gürcistan’ın başkenti olup nüfusu 1.345.000’dur. Sanayi sosyal ve kültür merkezi olarak bilinmektedir. Gürcistan’ın toplam nüfusunun 2013 yılında 4,448 iken 2015 yılına gelindiğinde 3,729’a düşmüştür.³⁵³

³⁵¹ Batum’un yanı sıra Tiflis’ten üç Türk mühendis ile de görüşülmüştür.

³⁵² Söz konusu rakam 2013 sayımına göredir.

³⁵³ GEOSTAT, Population, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=473&lang=eng, 29.03.2016.

Şekil 9: Rize ve Artvin’de Mülakat Yapılan Noktalar

Kaynak: <http://www.turkiye-rehberi.net/artvin-haritasi.asp>, (19.03.2016).

Derinlemesine görüşmeler çay tarlalarında, çarşılarında sergi başlarında, yemek molaları ardından, iş paydosu sonunda, köylerde iftar vakitleri sonrası, çalışılan dükkânlarda, alışveriş merkezlerinin kafelerinde, kahvehanede olmak üzere 22’si Türk, 29’u Gürcü ile gerçekleştirilmiştir. Toplam 51 kişi ile görüşülmüştür. Belirtilen sayıların birbirlerine eşit olması gibi bir hedef gözetilmemiş olup birbirine benzer çıktılar alınmaya başlanınca görüşmeler sonlandırılmıştır.

Görüşülen işçiler ve işyeri sahiplerinin yanı sıra Hopa Emniyet Müdürlüğü, Hopa Gümrük Müdürlüğü ve ağırlıklı Laz tarla sahipleri ile görüşme düzeyinde olmasa da veri toplanmıştır.³⁵⁴

Görüşmelerin, çalışanların (işçi ve işyeri sahiplerinin) günlük yaşam alanları içinde kullandıkları farklı mekânlarda gerçekleştirilmesi sayesinde işçiler deneyimlerini paylaşıırken genellikle rahat ve açık olmuşlardır. Çoğunlukla birebir gerçekleştirilen görüşmeler dışında bazı zaman özellikle köy evlerinde topluca (kadınlı erkekli) yaşamaları nedeni ile görüşmeler gruplar şeklinde yapılmış ve böylece oluşan sohbet ortamında standart cevap verme eğiliminden uzaklaşmıştır.

³⁵⁴ Görüşme yapılan polis memurlarından ağırlıklı kaçakçılık, suç konuları üzerinde bilgiler edinilmiştir.

Şekil 10: Gürcistan’da Mülakat Yapılan Noktalar

Kaynak: https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://4.bp.blogspot.com/-yEuvLVYnUvA/T_0xo0Y0bpI/AAAAAAAAAUo/PMwh6mo3thw/s1600/gurcistan.jpg&imgrefurl=http://gosimavigezezen.blogspot.com/2012/07/batum.html&h=521&w=600&tbnid=aWQ87hqyGVVXbM:&docid=CtcwtTWNhruIfM&ei=hVX6VuOAI-rA6ATqspnwBg&tbm=isch&ved=0ahUKEwWij19Xb1OXLAhVqIJJoKHWpZBm4QMwgckAEwAQ, (27.03.2016).

2.3.4. Araştırma Sınırlılıkları

Araştırmadaki sınırlılıkları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- 1) Araştırmada maddi kaynak yetersizliği ve konaklama olanaklarının kısıtlı olması sınırlılık yaratmıştır.
- 2) İki ülkede birden çalışma ayrıca sınırlayıcı bir etkidir. Gürcistan’da doğrudan konu ile ilgili bağlantı kurulması ve dil sorunu sınırlandırıcı olmuştur.
- 3) Saha araştırmasının Ramazan ayında yürütülmesi daha geniş bir kitleye ulaşılması noktasında bir başka etkidir. Ayrıca, kayıtdışı çalışmadan kaynaklı sınırdışı edilme korkusu, polis tarafından yakalanma korkusu gibi unsurlar gerçekleştirilen görüşmelerde belirleyici diğer sınırlılıkları oluşturmuştur.
- 4) Görüşülen Türk ve Gürcü sayılarının eşit olmamasındaki kısıtlılıklar ise Doğu Karadeniz’deki Gürcü işgücünün Batum’daki Türklerden daha fazla olması ve Türklerde istihdam biçimlerindeki çeşitliliğin Gürcüler kadar çok olmaması ile açıklanabilir.

2.3.5. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin cinsiyet bağlamında, Gürcülerin % 50'si erkek, % 50'si kadındır. Türklerin % 4.54'ü kadın, % 95.46'sı erkektir. Gürcü işçiler arasında kadın erkek eşitliği bilhassa gözetilmemiş olmakla birlikte çalışan Gürcü kadın işgücü fazlalığı yadsınamaz bir gerçektir.

Yaş aralıkları bazında, Gürcüler arasında 18 yaşındakiler % 3.44 olup, % 96.56'sı 18 yaş üstüdür. 20-30 yaş aralığında % 44.8, 31-40 yaş aralığında %17.2, 41 ve üstünde ise % 34.4 şeklinde ağırlık söz konusudur. Türk görüşmecilerde ise % 100'lük bir oranla hepsi 18 yaş üstüdür. 20-30 yaş aralığında % 4.7, 31-40 yaş aralığında %38 ve 41 ve üstünde % 57.3 oranı görülmüştür. Tablo 16'da da görüldüğü üzere Gürcülerde 20-30 yaş aralığında bir yığılma, Türklerde 41 yaş üzerinde ağırlık söz konusudur. Yaş aralıkları arttıkça giden kişi sayısı da artmaktadır.

Tablo 16: Görüşülenlerin Yaşları

	18 Yaş	20-30 Yaş	31- 40 Yaş	41 +	Toplam Kişi
Gürcü	%3.4	%44.8	%17.2	%34.4	29= % 100
Türk	%100	%4.7	%38	%57.3	22= % 100

Gürcü işgücünün yarısından fazlası yüksekokul, üniversite mezunu olup nitelikli mesleklere sahip kimselerdir. Kayıtdışı çalışma hayatına girerek yedek işgücü ordusunun neferlerinden olup, kendileri için “**daha iyisinin**” peşine düşmektedirler. Tablo 17'de ³⁵⁵ de görüldüğü üzere Gürcistanlılar, SSCB dönemindeki eğitim politikaları sonucunda ağırlıklı nitelikli işgücü durumunda olup tıptan, muhasebeye farklı fakültelerden diplomalarla meslekler edinmiş haldedirler.

³⁵⁵ Gürcü görüşmecilerin 10'u mesleklerini belirtmemiştir. Dolayısıyla toplam kişi 19 olarak yansımıştır. Türk görüşmecilerin 1'i mesleğini belirtmemiştir. Dolayısıyla toplam 21 kişi olarak yansımıştır.

Türkler ise genellikle lise mezunu olup üniversite mezunları arasında İşletme Fakültesi mezunları ağırlıktadır.

Tablo 17: Görüşülenlerin Meslekleri

Görüşülenler	Meslekler	Kişi	
		Kadın	Erkek
Gürcü	Doktor	1	1
	Aşçı		1
	Öğretmen	1	1
	Mühendis	1	
	Hemşire	1	
	Ekonomist	1	1
	Denizci		1
	Muhasebeci	1	
	Teknisyen		1
	Müzişyen	1	
	Memur	2	
	Asker		1
	Manav		1
	Boyacı		1
	Hayvancılık		1
	Ustabaşı		1
Toplam		9 kişi= % 45	11 kişi= % 55
Türk	Turizmci		1
	İşletmeci		1
	Aşçı		2
	Grafik Tasarımcı		1
	Bilgi İşlemci		1
	Mühendis		3
	Elektrik Teknisyeni		1
	Genel Müdür		1

	Tekstilci	1	1
	Sigortacı		1
	İşletme Müdürü		1
	İmalatçı		1
	Şoför		1
	Usta		1
	Lokantacı		1
	Berber		1
	Müteahhit		1
Toplam		1kişi= %4.76	20 kişi= % 95.23

Tablo 18’de de görüldüğü gibi Gürcü işgücünün yaklaşık % 27’si kırdan gelmiş iken diğerleri kentten göç etmektedir. Türkiye’den göç eden işgücü ise büyük kentlerden veya sınıra yakın illerden geçmişlerdir.³⁵⁶

Tablo 18: Görüşülenlerin Yerleşim Merkezleri

	Gelenen Köyler	Gelenen Kentler	Toplam Kişi							
			Kır	%	Kent	%	Kır+ Kent	%	Toplam	%
Gürcü	Lihauri, Hewi, Gonio, Mihiaval, Maho, Samtredia	Tiflis, Gori, Batum, Poti, Kobuleti, Kutasi, Khati bölgesi, İmreti Bölgesi	8	27	13	44	5	17	29	100
Türk	Hamidiye, Borçka, Araklı, Pazar, Beylikdüzü, Arhavi	İzmir, İstanbul, Rize, Artvin, Trabzon	-	-	22	100	-	-	22	100

³⁵⁶ Gürcülerden üç kişi yerleşim merkezlerini belirtmemiştir. Dolayısıyla yaklaşık % 12’sinin yerleşimleri bilinmemektedir.

2.3.5.1. Gürcistan’da Türkler

Gürcistan’da Sovyet sistemi sonrası, diğer SSCB’den ayrılan ülkelerde olduğu gibi, kargaşa oluşmuştur. Dolayısıyla kişiler yaşamın her anına yayılmış boşluk ve güvensizlik duygusu içine girmişlerdir. Gerilimler ve kargaşa kendi içinde bir düzen oluşturmuştur. El koymanın mekanizması olan “kargaşa içindeki idare tarzı” liberal ekonomiyi uygulayan siyasi araç olmuştur. Söz konusu siyasetin temelinde seçkinler ve halkın çoğunun servetine el koyma yer almıştır. Bu düzlemde yasal ve yasadışı şekilde devlet mallarının özel mülkiyete geçmesi, refahın tükenmesi, fiyatlarda serbestleşme, paranın değersizleşmesi ile halkın tasarrufunun tükenmesi, ücret ve maaşlarında kesintiler yapılması, ödemelerin yapılmaması vb. ile yönetim gerçekleştirilmiştir.³⁵⁷

Tüm bunlarla, Batum’a ve Tiflis’e giden Türklerin kendi içlerinde -ilk ne zaman, kim ile gittikleri, aldıkları maaş, çalışma süreleri, hangi şartlarda yaşadıkları, birleşme-dayanışma tutumu sergileyip sergilemedikleri vb.- farklılıklar söz konusudur.³⁵⁸

-Türkiye’den Gürcistan’a Gidiş: Türkiye’den giden işgücü genellikle yatırım amaçlı Gürcistan’ı tercih eden işyeri sahipleri olduğu gibi projeler kapsamında bir ekiple gitmiş olan, şirketinin sezonluk elemana ihtiyaç duyması üzerine çalışmayı kabul eden işçilerdir. Aşçı, elektrik teknisyeni, inşaat işçisi, garson, gazino müdürü, mağaza koordinatörü, mühendis, genel müdür, bilgi işlemci vb. unvanlarla çalışanlar olmak üzere hizmet, turizm ve inşaat ağırlıkla çalışılan sektörlerdendir.

1992 yılından 2014’e dek farklı aralıklarla Gürcistan’a geçiş yapanlar çoğunlukla ekonomik nedenleri belirtmişlerdir. Daha iyi yaşam standartlarına sahip olmak ve kaliteli yaşama isteği, para biriktirip Türkiye’de yatırım yapmak, rekabetin zayıf olmasından kaynaklı dünya piyasasına açılıp rekabet edilebilirlik gücünü

³⁵⁷ Joma Nazpary, **Sovyet Sonrası Karmaşa Kazakistan’da Şiddet ve Mülksüzleşme**, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 26.

³⁵⁸ Görece benzer bir durum (göç türü ve tanımlamalar aynı olmamakla birlikte) 2011’den bu yana süren Suriye Savaşı sonucunda İzmir’e zorunlu göç yaşayan mülteciler arasında İzmir’de bir tarafta araba silen çocuk işçileri görmek mümkün iken diğer tarafta lokanta açarak işletmecilik yapanları da görmek mümkündür. Bkz. Ali Arda Pek, “Suriye İzmir’e Taşındı”, Ege’nin Sesi, 21.09.2015, http://egeninsesi.com/119591-suriye_izmir_tasindi, (30.03.2016).

arttırmak, Batum'un gelişmeye açık ve geniş fırsatlar sunuyor oluşu, Türkiye'de yapılan işe kıymet verilmediğinin ve emeğin karşılık bulmadığının düşünülmesi, Türkiye'de yaşanan siyasal baskılardan kaçmak, Batum'da Türklerin daha fazla olduğuna dönük algı olduğu için özellikle Batum'un seçilmesi, Gürcistan'da hali hazırda yaşayan akrabaların, arkadaşların varlığı, Batum'un geleceğin Las Vegas'ı olacağının düşünülmesi doğrultusunda turizm merkezi haline geleceğine yönelik inanç vb. Ayrıca, görüşmecilerden biri Gürcü bir kadın ile evlenmesi nedeniyle Gürcistan'da yaşamaya başladığını ifade etmiştir. Ancak vatandaşlık için başvuruda bulunmadığını (3 aylık süre zarfında giriş çıkış yaptığını), vatandaşlığının olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“vatandaşlığa başvuranlara vermiyorlar ben de gitsem bana da vermezler.”*³⁵⁹

Tablo 19: Türklerin Gürcistan'a Gidişleri

Yıllar	Aracı	Kişi Sayısı
1992	Akraba aracılığıyla	1
1997	Arkadaş aracılığıyla	1
1998	Arkadaş aracılığıyla	1
2002	Evlilik yoluyla	1
2004	Arkadaş aracılığıyla	1
2006	Arkadaş aracılığıyla	1
2009	Şirket aracılığıyla	2
2010	Şirket aracılığıyla	1
2011	Ekip aracılığıyla	3
2012	Şirket aracılığıyla	2
2013	Şirket aracılığıyla	1
2014	Şirket aracılığıyla	3
2014	Kalfa aracılığıyla	1
Toplam		19

³⁵⁹ Atölye ustası ile görüşmede notlar.

Türkiye’den gidenler arasında ilk olarak 1992 yılında giriş yapmış A kişisi³⁶⁰ bugün 81 yaşında olup Gürcistan’da iş yapmaya karar verişini şu sözlerle aktarmaktadır:

“Evliyim. Türkiye’de otobüs şoförlüğü ve işletmecilik yaptım. 3 senedir de asansörcülük yapıyorum. Çift vatandaşlığım var, hem Türkiye hem de Gürcistan vatandaşım. Aslen Gürcüyüm. Gürcistan’da da evimiz olduğu için Batum’da iş yapmaya karar verdim. İş kurarken bir zorluk yaşamadım.”

(A kişisi, Erkek, 81 yaş)

Tablo 19’da³⁶¹ görüldüğü üzere 2009 öncesinde ilk gidişlerin akraba ya da arkadaşlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi 2009 sonrasında ise şirket, ekip aracılığıyla gidişler Türk yatırımcıların günümüze yakın zamanlarda yatırımlarını daha çok arttırdığını ve şirketlerin görece nitelikli işgücünü yanında götürmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Türkiye’nin büyük kentlerinden İstanbul, İzmir vb. kentlerinden gidenler genellikle şirket çalışanı olarak sezonluk ya da belirli süreli sözleşmeler ile çalışmayı kabul etmektedirler. Artvin’in Borçka ilçesinden giden ve kendisini Gürcü olarak tanımlayan, 54 yaşındaki B’nin gidiş nedeni ise ekonomik baskılardan ziyade sosyal ve siyasal baskıya işaret etmektedir:

“Türkiye’de Artvin, Bursa ve Ankara’da bulundum. Artvin Borçkalıyım. Türkiye’de 70-80’li yıllarda hapishanede yattım. Dev-Yol davasından 11 sene Ankara Ulucanlar’da kaldım. Gürcistan’da özgürlük var. Türkiye öyle değil fikir özgürlüğü yok.” Gürcistan’a gelenlerin ağırlıklı şu kişiler olduğunu belirtmektedir: *“Birincisi, aidiyet hissi Lazlar, Gürcüler vs.. İkincisi, Türkiye’de dolandırıcılık, kaçakçılık vs. işler yapanlar yani arananlar. Üçüncüsü, özel durumları olup psikolojik olarak uzaklaşmak isteyenler.”*

(B kişisi, Erkek, 54 yaş)

Görüşülen kişiler ağırlıklı olarak şirketleri aracılığıyla veya kendisine gelen teklif sonucu işverenlerin söylediğince kayıt içi çalışma yoluyla şirketleri ile gidenlerden oluşmaktadır. Daha ziyade nitelikli olan bu işgücü yönetici, bilgi işlemci, genel müdür, elektrik teknisyeni, aşçı pozisyonlarında çalışmaktadır. Esnaf

³⁶⁰ Çalışanların özel bilgilerinin gizli tutulması adına Türkler harflerle, Gürcüler ise rakamlarla temsil edilmektedir.

³⁶¹ 3 kişi kim ya da ne aracılığıyla geçiş yaptığını belirtmemiştir. Dolayısıyla toplam görüşmecisi sayısı 19’dur.

ya da işletmeciler ise Gürcistan’da arkadaşları ya da akrabalarının olmasının önceden kurulmuş ilişki ağlarının güven oluşturmaları nedeniyle dayanarak kasap dükkanı ya da çay ocağı açmışlardır. Kalfasının sözüne güvenmesi ve bölge hakkında önceden fikir sahibi olması dolayısıyla Taksim’den Batum’a çalışmaya giden ancak gittikten sonra fikrinin değiştiğini söyleyen C kişisi durumu, şu sözlerle ifade etmektedir:

”Yanımda çalışan kalfam Batum Gürcistan’ın Las Vegas’ı dedi, onunla geldim. Taksim’in en kötü sokağını Batum’a değişmem. Kalfa ile aramız açıldı deniz kenarında kavga ettik ayrıldık. Gitsem giderim, sözleşme vs. yok. Türkiye’den gelenler buraya hep kötüler, Taksim’e gelen “kırolar” gibi.”

(C kişisi, Erkek, 31 yaş)

Gidilen hedef bölgelerde bulunan eski göçmenler göç ve yabancı bir topluma uyum sağlama baskısını azaltmaktadır. Her ne kadar göçmen ağları genelde göç sürecinde ikincil düzeylerde etkili olsa da, ilk düzey adapte olmada etkisi yadsınmaz.³⁶²

Son olarak, Gürcistan’ a gidişlerde Türk üst düzey yönetici pozisyonunda çalışanlar “ekip” ile gittiğini belirtirken eleman pozisyonundakiler “şirket” ile gittiklerini ifade etmiştir. Bu söylem farklılığı Gürcistan’da aynı sektör altında çalışanların kendi içlerinde çekirdek ve çevre işgücü olarak ayrıldıklarını göstermektedir.

-İstihdam Biçimleri: Gürcistan’dan Türkiye’ye gerçekleştirilen emek hareketliliğine karşı Türkiye’den Gürcistan’a emek hareketliliği yanı sıra sermaye hareketliliği de gerçekleştirilmektedir. Gürcistan’ın Sovyet sistemi sonrası içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal çöküş, yaşanan ekonomik krizlerle pekişince işgücünün çalışmak için başka ülkelere gitmesine zemin oluşturmuştur. Keza Türkiye’de de yaşanan krizler sonucu şirketler yatırımlarını başka ülkelere kaydırmak istemişlerdir. Bulgaristan, Mısır, Türk Cumhuriyetleri ile Kafkasya ülkeleri de bu ülkeler arasında yer almıştır. Bu bağlamda 1990’larla beraber yeniden yerleşme politikalarında Türkiye’den şirketler bulunmuştur. 1980 sonrası, 7.8 milyar dolarlık yerli sermaye yurt dışına çıkmıştır. Özellikle kriz dönemlerinde şirketler

³⁶² Ertuğrul Murat Özgür ve Ayla Deniz, “Rusya ile Türkiye (Antalya) Arasında Turizme Dayalı Bir Göç Sistemi Oluşumu”, **Göçler Ülkesi**, (Der. Külüfer Körükmez, İlkay Südaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 83.

yatırımlarını yurtdışına kaydırma eğilimindedirler. Hazine verilerine göre, Türk Cumhuriyeti ve Kafkas ülkelerine 1980 ve 2003 yılları arasında 2.67 milyar üstü sermaye çıkmıştır. İlk sıralarda Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'yı takiben Türkmenistan, Özbekistan ve Gürcistan (30.622.416 \$) yer almaktadır. Sektörler bazında ilk sırada 2.158.682.508 \$ ile enerji, ikinci sırada 614.617.699 \$ ile inşaat ve üçüncü sırada 1.368.682.508 \$ ile bankacılık yer bulmuştur.³⁶³

Şekil 11: Çalışan İnşaat İşçileri

Enerji, inşaat, bankacılık sektörlerinin en çok yatırımın yapıldığı sektörler olmasının yanı sıra, Türkiye'den şirketler de Gürcistan ekonomisinin kalkınması doğrultusunda turizm ve tarım sektörleri üzerinde önemle durmaktadırlar. Ayrıca hidroelektrik santrallerinde Türk şirketlerin inşası ile Batum'un bölgesel turizm merkezine dönüştürülmesi adına turizm yatırımlarını teşvik eden tedbirler söz

³⁶³ Tekin Akgeyik, **Türkiye'de Az Gelişmiş Ülkelere Sermaye Göçü (Relokasyon) Ekonomik ve İstihdam Boyutlarıyla**, 2010, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0021507.pdf>, 17.08.2014, (30.03.2016), ss. 71- 79. Ayrıca 2002 yılından 2012'ye Türk yatırımcıların Gürcistan'da % 80'lik yatırım sahipleri olduğuna yönelik haberlerin ayrıntısı için, bkz. Çağdaş Çetindemir ve Emin Özmen, "Türk Şirketleri Batum'u İhya Etti", Sabah Gazetesi, 26.10.2012, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/26/turk-sirketleri-batumu-ihya-etti>, (30.03.2016).

konusudur.³⁶⁴ Özelleştirmelere önem veren Gürcistan'da ayrıca sağlık ve eğitim alanlarında da çalışmalar yürütülmektedir.³⁶⁵

Batum'da hizmet, eğlence sektörünün gelişmeye açık olduğunu vurgulayan üst düzey unvanlı çalışanlar³⁶⁶ ise şu ifadeleri kullanmaktadırlar:

“Türkiye’de avantajlı ve daha kaliteli hizmet sektörü var. Batum’da ise geçmişte komünizm ile yönetimin olmasından kaynaklı deneyim, tecrübe ve alt yapı eksikliğinin var. Mesleki eğitim yok.”, “Gürcistan’da eğitim çok iyi değil bu sektörde dolayısıyla biz eğitiyoruz Gürcüleri de.”, “Eğitime açık öğrenmeye müsait olana mesleki eğitim veriyoruz bir yandan”.

(D, E, F kişileri, Erkek, 35-31-52 yaş)

Eğlence sektöründe gazino müdürü olarak çalışan G kişisine göre Batum'da gazino'da çalışmak, Gürcistan'daki diğer Türkler açısından hoş görünmemektedir:

“Türklerin çoğunluğunun Batum’da barcılık yapmayı reddettiği için bizi sadece potansiyel işçi olarak görüyor. Oysa Batum’a bakıp eğitim düşük, bilinç kötü, feodalizm var desen Batum’da o da yok. Oysa Türkler Batum’da daha fazla, burada kumarhane çok. Saakaşvili iyi tanıttı Gürcistan’ı. Türkleri daha seviyordu o çifte vatandaşlık verdi. Tiflis’te düzen Batum’dan daha iyi.”

(G kişisi, Erkek, 54 yaş)

O halde Gürcistan'daki Türklerdeki eğlence sektörüne olan yaklaşımın Doğu Karadeniz’de bulunan yaklaşıma benzer olduğunu söylemek mümkündür.

-Gelir ve Sigorta Durumu: Ücret, maaş noktasında işçiler ve işverenler arasında farklılıklar söz konusu olmaktadır. Yapılan görüşmeler kapsamında işveren yatırımcılar arasındaki aylık kazanç yelpazesi en üst düzeyde 20.000 Türk Lirası (TL) iken en alt müdürlük düzeyinde 5.000 TL seviyesindedir. Esnaf olanlar ise lokanta, berber, kahve, çay ocağı vb. küçük dükkânlar şeklindedir. 25 sene

³⁶⁴ Şıvga Keleş, s. 1. Ayrıca Batum İş Adamları Derneği’nden Türklere yatırım adına destek verildiği haberi için Bkz. Hayati Akbaş, “Batum Türk İş Adamları Derneği Başkanı Çağrı Yaptı”, 12.11.2009, <http://www.hopam.com/icerikdetay.php?iid=7939>, (30.03.2016).

³⁶⁵ Libya, Türkiye, Gürcistan gibi ülkelerde farklı faaliyet alanları olan Sistem İnşaat’ın Çok Amaçlı Gökdelen Yatırım Projesi ve Tam Teşekküllü Hastane Yatırım Projesi Batum’da devam etmektedir. Bkz. http://www.system.com.tr/yeni/projedevasp?haber_id=37&id=&tur=location, http://www.system.com.tr/yeni/projedevasp?haber_id=36, (30.03.2016). Bahçeşehir Üniversitesi, Batum’da International University Batumi adında açtığı üniversitede Tıp Fakülteside yer alamaktadır. Bkz. “Batum’a da Üniversite Açtı”, Hürriyet Gazetesi, 15.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/batum-a-da-universite-acti-29288019>, (30.03.2016).

³⁶⁶ Üst düzey unvanlarla çalışanlardan kasıt, Genel Müdür, İşletme Müdürü, şirket ortağı’dır.

Türkiye’de müteahhitlik yaptıktan sonra Artvin’den Gürcistan’a giden esnaf H kişisi aktarmaktadır:

“ Dede mesleğini yaparak kasap dükkânı, çay ocağı ardından lokanta açtım. Türkiye’de kazancım 5.000 lira iken Gürcistan’da aylık 3.000 lira kazanıyorum. Kasap dükkânı aylık 1.000 dolar, çay ocağı 200 dolar kazancım var. Fiş kesmezsen ceza yazılıyor ama bu zaten olması gerekendir. ” şeklinde konuşmuştur.

(H kişisi, Erkek, 58 yaş)

Berberlik yapan C kişisi İstanbul, Taksim’deki dükkanını kapatarak geldiğini ifade etmekle birlikte maaşı hakkında şöyle demektedir:

“Dükkanımı 3 ay önce kapattım. 14 tane çalışanım vardı.. Aylık 20.000 lira gelirim, 25. 000 cirodan kalan 5.000 TL idi. 15 gün oldu Gürcistan’a geleli. Taksim’in en kötü sokağını Batum’a değişmem. Burada günlük 40 Lari kazanıyor. Kadınlar günlük 15 Lariye çalışıyor erkekler çalışmıyor. Çalıştığım kuaförün sahibi Türk. 3 Gürcü,1 tane de Rus çalışıyoruz şu an. ”

(C kişisi, Erkek, 31 yaş,)

Şirket aracılığıyla gelen bir elektrik teknisyeni ise çalışma saatlerinin standart olmadığını ve belirli süreli bir çalışma sözleşmesinin olmadığını söyleyerek eklemektedir:

“Burada şimdi 2.000 liraya çalışıyorum. Türkiye’de sigortamı kendim 3.000 TL’den ödüyorum. Burada hastaneye gitmek zorunda kaldım. Parmağımı dikmişler ancak üstün dikilmesi alt tendomların dikilmemesi sonucu parmağımı hareket ettiremiyorum. Aylığımı elden alıyorum. Gelirimi çocuklarıma gönderiyorum, iki çocuğum var. Çalışma saatlerinde standardımız yok. İşim olduğu gün çok çalışıp işim olmadığı gün çalışmadığım oluyor. ”

(I kişisi, Erkek, 52 yaş,)

Gürcistan’da çalışma saatleri Türkiye’ye nazaran hem işverenler, yöneticiler hem de çalışan işçiler açısından daha fazladır. Bir aşçı Türkiye’de 10-12 saat çalıştığını Gürcistan’da ise 15-16 saat çalıştığını ifade etmiştir. Genel müdür pozisyonundaki çalışan, minimum 12 saat çalışmasının pozisyonundan kaynaklandığını, açıkları kapatma ve şirket karı mantığı sorumluluğunun bilinciyle hareket ettiğini belirtmiştir. İnşaat sektöründe çalışan bir bilgi işlemci ise çalışan işçilerin Türkiye’dekinden fazla maaş aldıklarını ve saat başı ücret sistemine göre çalıştıklarını eklemiştir.

Tablo 20: Görüşülen Türklerin Kendi İfadeleri ile Gelir ve Sigorta Durumları

Sigorta Durumu		Maaş Durumu		İş Durumları	
Gürcistan	Türkiye	Gürcistan	Türkiye	Gürcistan	Türkiye
Yok	Var	5.000 TL	10.000 TL	Turizmci	Turizmci
Yok	Var	7.000 TL	4.700 TL	Genel Müdür	Hizmet sektörü
Yok	Var (K. Ö)	2.000 TL	-	Elektrik Teknisyeni	İnşaat sektörü
Yok	Var	5.000 TL	6.500 TL	Mağaza Koordinatörü	Tekstil sektörü
Yok	Var	-	20.000 TL	Yatırımcı, işveren	Tekstil sektörü
Yok	Var	5.000 TL	2.000 TL	Aşçı	İşletmeci
Yok	Var	5.000 \$	-	Asansör şirketi sahibi	Sigortacı
Yok	Var	-	-	Asansör şirketi sahibi	Otobüs şoförlüğü, işletmecilik
Yok	Var	-	-	-	-
Yok	Var	3.000 TL	5.000 TL	Gazino Müdürü	İşletme Müdürü
Yok	Var	10-15.000 \$	5.000	İzolasyon firması çalışanı	Plastik imalatçısı
Yok	Var	-	-	Kahve işletmecisi	Otobüs şoförü
Yok	Var (K.Ö.)	1.500 \$	7.000 TL	İşçi	Atölye ustası
Yok	Var	5.000 TL	-	Lokanta işletmecisi	Lokanta işletmecisi
Yok	Var	40 Lari (Günlük)	5.000 TL	Kuaför/ İşçi	Kuaför/ İşveren
Yok	Var	3.000 TL	5.000 TL	İşletmeci	Müteahhit
Yok	Var	5.500 TL	-	Aşçı	Aşçı
Yok	Var	-	2.000 \$	Satış Müdürü	Reklamcılık, İnşaat sektörü
Yok	Var	5.000 TL	2.500 TL	Bilgi İşlemci	Bilgi İşlemci
Yok	Var	8.000 \$	5.000 TL	İnşaat Mühendisi	İnşaat Mühendisi
Yok	Var	4.500 \$	8.000 TL	İnşaat Mühendisi	İnşaat Mühendisi
Yok	Var	5-6.000 \$	1.750 TL (2004)	İnşaat Mühendisi	İnşaat Mühendisi

Kimi zaman 10 saat kimi zaman daha fazla çalıştıklarını dile getirmiştir. Keza kendisi de aynı şekildedir. Ayrıca çalışacak işçileri (alçıpancısı, demircisi vb.) seçenlerin ekip başları olduğunu, Türkiye’den belirli ekiplerle Gürcistan’a geldiklerini ifade etmiştir.

Ayrıca, Tablo 20’de ³⁶⁷ görüldüğü üzere görüşmeciler, Türkiye’de sigortalarının olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’deki maaşlarını da belirten görüşmecilerin Gürcistan ve Türkiye’deki kazançları değerlendirildiğinde yüksek pozisyonlarda çalışan, nitelikli işgücünün daha fazla maaş aldıkları görülmektedir. Kaldı ki yüksek görünen maaşların sigortaya yapılan ödemeler neticesinde azalması da söz konusu olmaktadır. Bu veriler kişilerin beyanlarına dayalı olup, doğruluk ve eksikliklerini test etme olasılığı bulunmamıştır. Bununla beraber, iki ülke arasında geçiş yapan kişilerin koşullarının anlaşılmasında fikir vereceği düşüncesi ile bu tabloya yer verilmiştir.

Alt yapının birçok noktada eksik olduğunu ve kanunların tam anlamıyla uygulanmayıp, çifte standart uygulandığını düşünen Gürcistan’daki Türkler sağlık hizmeti açısından da şüpheli tutumlarını sürdürmektedirler. Günlerini saydırıp Türkiye’den sigorta yapmayı tercih etmektedirler. Ayrıca, SGK benzeri bir kurumun Batum’da işlemediğini ifade etmişlerdir. İş kazası veya hastaneye gidilmesi gereken durumlarda nasıl bir tutum izlendiği şöyle aktarılmıştır:

“İş kazası yaşanması halinde şirket ilgilenir. İlaça ihtiyacım olduğunda Hopa’dan getirttim. Gürcistan hastanelerine güvenim yok.”, “İş kazasında hastalığın aciliyetine, niteliğine göre durumun değişir. Gerekirse Türkiye’ye geçilir gerekirse Gürcistan’da tedavi olunabilir.”, “İş kazası vs. durumlarında aciliyet olmadığı müddetçe Türkiye’ye geçmeyi tercih ederiz”, “Burada sigorta yok, ilaca geçen sene 30-40 Lari verdim.” ³⁶⁸

(İ, E, D kişileri, Kadın- Erkek- Erkek, 33-35-31 yaş)

³⁶⁷ Tablo 20’deki 3. ve 13. satırdaki yer alan çalışanlar Türkiye’de sigortalarını kendilerinin ödediklerini (K.Ö.) belirtmişlerdir.

³⁶⁸ Ayrıca bkz. 30. 07. 1992 tarihinde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı ile Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı Arasında Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması. 11.12.1998 tarihinde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesi. 07.06.2003 tarihli 4870 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun.

Sonuçta Tiflis'te çalışan inşaat mühendislerinin Batum'da çalışan Türklere göre daha fazla maaşlara sahip oldukları görülmüştür. Keza iş kazası yaşamaları halinde -sınıra yakınlık Batum'a göre daha uzak olsa da- Türkiye'ye geçip Türkiye'de tedavi olma mantığına Batum'daki Türk çalışanlarla aynı mesafede bakmaktadırlar.

-Barınma Durumu: Türkiye'den şirketleri ya da ekipleriyle birlikte giden çalışanlar kirada kalmaktadırlar. Kira fiyatları değişmektedir. D Kişisi, işletme müdürü olan yönetici, 500 dolar aylık kira öderken kimisi 100-150 dolar ödemektedir. 2011'in Temmuz'unda Genel Müdür pozisyonunda göreve başlayan E Kişisi 800 dolar ödeyerek kirada kalmaktadır. Eşi ve çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. *“Burada olduğumuzun farklı bir ülkede olduğumuzun bilincindeyiz”* şeklindeki ifadesi “yabancı” olarak yaşadıklarını belirtmektedir. Yönetici pozisyonundan kaynaklı dikkatli davranmak “zorunluluğu” pekişmektedir. Aşçı, elektrik teknisyeni vs. işçilerde üç kişinin bir evde kaldıkları ve şirket tarafından kiralarının ödendiği yerlerde kalmaktadırlar. J Kişisi, *“Gürcülerden pek hoşlandığımı söyleyemem. Ben etliye sütlüye karışmıyorum, ama Türklere ayrı davranılıyor”* demiştir. *“Kirada kalsam yetmez hiç kazandığım”* diyen ve günlük 40 Lari kazanan C Kişisi ise çalıştığı dükkânın sahibinin otelinde kalmaktadır, kira ödememektedir.

Esnaf olarak çalışanlar ve işçiler Batum'da “Türk Mahallesi” olarak adlandırılan bir bölgede toplanmışlardır. Türk Mahallesi, Orta Cami etrafında bir araya gelmiş Türklerden meydana gelmektedir. Türklerin sosyalleşme ve paylaşma ortamı olan bu mekan, Gürcülerin mahalleden geçerlerken rahat konuşamamalarına sokaktan çıktılarında ise bir “ohh” çektikleri şeklinde gözlemlere yol açmıştır.

Acaristan Özerk Cumhuriyet yönetiminde Müslümanlığın ağırlıklı dinlerden oluşunun etkisi yadsınamaz. Söz konusu cami sosyalleşme ve dayanışma noktası olmasının yanı sıra, yeni gelen göçmenler için önceden kurulmuş ilişki ağları anlamına gelmektedir. Türk Mahallesi olarak adlandırılan bölge de yüksek gelirli iş adamlarından ziyade lokanta, berber, kahve, çay ocağı vb. küçük dükkânlar yer almaktadır.

Şekil 12: “Türk Mahallesi”

Her ne kadar Türklerin birbirleri ile dayanışma yöntemlerinin olmadığı düşüncesi hâkim gibi görünüyorsa da esnafın birlikteliği ve bir cami etrafında dükkân açma yolunu seçmeleri, her yeni gelenin de bulundukları yeri Türk Mahallesi olarak kabul etmesi kendilerini güvende hissetmelerini olanaklı kılmaktadır. Diğer yandan, Türkler arasında herhangi bir dayanışmanın olmadığı görüşmecilerin birçoğu tarafından dile getirilmiştir. Herhangi bir dayanışmanın olmamasının yanı sıra Türkiye’den “% 70 problemlili insanların Gürcistan’a geldiklerini” vurgulanmıştır. İş Adamları Derneği vb. kurumların olmadığı sadece esnaflar arasında birliğin görece fazla olduğu ifade edilirken, “En akıllı Türk buradan ceketimi alıp gidebilirim” diyebilendir şeklinde söylemlerde bulunulmuştur.³⁶⁹

Bir olay esnasında genel af yasası çıkarılmadan önce polislerin, Türk mahallesine yakın olmasının da etkisiyle, olay yerine hızla ulaştıkları belirtilmiştir. Ancak Gürcistan’da Gürcülere yönelik genel af yasası³⁷⁰ çıkarılması sonucunda “it

³⁶⁹ Bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail?news_id=EK-206139&_afLoop=789580753159300&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D789580753159300%26news_id%3DEK-206139%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgvnlbd6f4_29, (30.03.2016) ve bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail?news_id=EK-221451&_afLoop=789639049617310&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D789639049617310%26news_id%3DEK-221451%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgvnlbd6f4_119, (30.03.2016).

³⁷⁰ Bkz. “Gürcistan’da Genel Af Yasası”, 14.01.2013, <http://www.haberler.com/gurcistan-da-genel-af-yasasi-4247148-haberi/>, (23.08.2015).

kopuk” olarak tanımlanan Gürcülerin serbest bırakıldığı, bağırış çağırışların ve musallat olmaların arttığını dile getirilmiştir.

-Çevrenin Tutumu ve Haklar: Görüşmecilere göre Batum’da çalışma yaşamında geniş hak ihlalleri yaşanmaktadır. Devletin tutumu bağlamında, özellikle geniş çaplı işletmelerde yasaların bir harf eksik okunduğuna dönük görüşler bulunmaktadır. Örneğin, işletmesinin tabelalarındaki yunus simgesinin kırmızı yerine Gürcistan yetkililerince beyaza çevrilmesi bu tanımlamaya zemin oluşturmaktadır. Bireylerin gücünün devlette karşılık bulması, devletin belli kesimler üzerinde -işletmeler- denetim ve tahakkümünü arttıran bir durum yaratmaktadır. Yasaların Türklerin aleyhinde yorumlaması (direği niye bu boyutta yaptın niye buraya koydun gibi) genel bir tavrı ortaya koymaktadır.³⁷¹

Türkiye’nin çalışma koşulları açısından daha iyi şartlara sahip olduğu belirtilirken, Gürcistan’da bürokrasinin işlemediği ve yasaların Türkler için niyete göre yorumlandığı, gerekli faturaların kesilmemesi sonucunda ceza uygulandığı da ifade edilmiştir. İşletmelerde %50 Gürcü çalıştırma zorunluluğu, gerilimlere yol açmaktadır.³⁷² Nitekim Batum’da hizmet sektöründe çalışan tekstilci bir işverenin, işletmesinde yönetim dâhil 10 Türk çalışırken, 200 Gürcü çalışan olduğunu belirtmesi ile de söz konusu gereklilik somutlanmıştır. Aynı işletmeci ayrıca işyerinde 26 tane de güvenlik görevlisi olduğunu eklemiştir. Gürcü çalışanlar hakkında olumsuz bir kanaat bulunduğu şu sözlerle belirtilmiştir:

“Yanımdaki insanla çalışmak zor, bir gün salata yapmasını öğretiyorum ikinci gün unutuyor. Alt yapıları yok. Hizmetten anlamıyorlar. Burada bir Gürcüyü işten çıkarmaya kalksak tüm çalışan Gürcüler ayaklanır, tehdit eder. Dolayısıyla alttan alıp idare ediyoruz”

(K kişisi, Erkek, 36 yaş,)

Türkiye’deki hizmet sektörünün daha kaliteli kabul edilmesi ve Gürcistan’ın söz konusu sektörde geri kalıp gelişme göstermesinin yavaş ilerlemesi geçmişte yaşanan Sosyalist yönetim biçimine bağlanmaktadır. Sosyalist yönetim biçiminden doğan tecrübesizlik ve altyapı eksikliğinin gerilimlere neden olduğu bu durumun mesleki eğitimler ile giderilmeye çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, İtalya ve

³⁷¹ Türk işveren ile gerçekleştirilen görüşmeden notlar.

³⁷² İnşaat sektöründe ve hizmet sektöründe çalışan bir yöneticilerin görüşmelerinden notlar.

Türkiye'nin ardından Batum'da hizmet sektöründe çalışmaya başlayan bir yöneticiye göre:

“Gürcüler Ruslarla birlikte olup Türklere karşı yıldırma politikası izliyor. Türklerin Gürcistan'da olmalarından rahatsızlık duyuyorlar. Kasaba gittiğimizde birinci 1 kilo eti 18 Lari'ye alıyoruz. İkinci 1 kilo ette indirim olması gerekirken onu da 18 Lari'ye alıyoruz.” “Bonfile bulmak zor, Tiflis'ten getirtiyorum. En çok et tüketiyorlar. Günlük 80-90 kilo kadar. 1700 Lari eder yani 2000 TL.”

(D kişisi, Erkek, 35 yaş)

Gürcistan'a gelen yatırımcıların yanı sıra işçiler de Gürcistan'ın yükselen değer olmasının yanı sıra daha fazla para kazanmanın adresi olacağına inanmaktadır. İnşaat sektörü yatırımcısına göre Türkiye'de şartlar kötü haldedir özellikle inşaat sektöründe yaptıkları işin fiyatına İngiltere'de daha kıymet gösterilirken Türkiye'de düşük fiyat biçilmesini iş pazarına bağlamaktadır (İngiltere 90.000, Türkiye'de 5.000). C Kişisi kendisi ve 3 Gürcü, 1 Rus ile çalıştığı dükkânda diğer işçilerle ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Kimseye karışmadığım için kimsenin bana haksızlık etmesine müsaade etmedim, Türkleri sevmiyorlar ama Türkler çekilse açlar. Bizleri alınlarımızda dolar işareti ile görüyorlar”

(C kişisi, Erkek, 31 yaş)

Türkler Gürcistan'a girdikleri günü birlik gezilerde kesilen trafik cezaları nedeniyle korku içinde olup, dikkat kesilmektedirler ve dilden dile bu durumu yaygınlaştırmaktadırlar. Hopa Emniyet Müdürlüğünde bir polis memuru³⁷³ da bu iddiayı şu sözlerle doğrulamaktadır:

“Buradan giden Türklerin en çok karşılaştıkları sorunların başında trafik kazası sonucu ceza almaları gelmektedir. Ayrıca, Türk erkeklerin Gürcistan'a gitmesi sonucu, kadın nedeniyle kavgalar yaşanıyor. Orada kalan adamlar para ödemedi dönemez. Ekonomilerini kurtarmak için para cezası uyguluyorlar.”

(L Kişisi, Erkek)

Sözü edilen iddiaları kanıtlarcasına Sovyet sonrası Kazakistan'da da benzer durumların yaşandığını Nazpary:

³⁷³ Batum'daki görüşmecilerden biri hapisneden çıkabilmek için 50, 100 dolar ödemenin gereklilik olduğu belirtilmiştir.

“Mülksüzler, seçkinler, göçmenlik bürosu ile polis merkezi çalışanları, vergi denetçileri, mafya üyeleri, sokak çeteleri, yerli iş adamları, barda çalışan kızlar, fahişeler; yani toplumun büyük bir kesimi, yabancıları çok yönlü ve potansiyel bir ekonomik kaynak olarak görüyor. Mülksüzler onlar aracılığıyla iş bulmak ya da evlerini onlara kiralamak peşindeler. Bazıları kızlarını onlarla evlendirmeye, kimileriye Avrupa ve ABD’de okumak üzere onlar aracılığıyla burs almaya bakıyor. Kimileri yabancıları bilgi edinmek ya da dil öğrenmek için kullanıyor. Vergi ve polis memurlarıyla benzeri görevliler içinse yabancılar birer rüşvet kaynağı.”³⁷⁴ diyerek açıklamaktadır.

Son olarak, kapitalizmle bireysel özgürlüğün öne çıkarılması emek hareketliliğinin önünü açan unsurlardan olmuştur. Neoklasik teorisyenlerce vurgulanan serbest piyasa mekanizmasının kapsayıcılığı yadsınamaz. Bu mekanizma ile işçiler ve işverenlerin bir araya gelerek, eşit koşullar çerçevesinde sözleşmeler yapmaları beklenmektedir. Fazla kazanç sağlama hedefi işgücü hareketliliğini gerçekleştiren her iki taraf içinde geçerlidir. Bu doğrultuda Türk ve Gürcü işçiler yüksek gelire sahip olma ve daha kaliteli yaşam koşullarına sahip olmak adına sınırötesinde çalışmaktadır.

Sermayenin yeniden yapılandığı ve birikim için alan açtığı sektörlerden biri olan inşaat sektörü Batum’da gelişmektedir. Gürcistan’da yaşanan özelleştirmeler, imzalanan serbest ticaret anlaşmaları, yabancı sermayeyi çekme isteği ve girişimleri sonucunda yabancı yatırımların ağırlıklı bir kısmı söz konusu sektör üzerine gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda Türk şirketler inşaat sektöründe en iyi olduklarını vurgulayarak çok sayıda proje yürüttüklerini ifade etmişlerdir.

Emeğin sınır ötesi hareketliliğinde kadın işgücünün artışı değişen göç niteliklerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Göçte emeğin feminizasyonu ile kadın işgücü daha belirgin olurken yapılan 21 görüşmede sadece 1 kadın işgücüne (o da sezonluk) rastlanması Türk kadınların çalışmak için yurtdışını tercih etmediklerini ya da işverenlerce kadın işgücünün pek tercih edilmediğine örnek olabilir.

Ayrıca, Sarp sınır kapısının açılması ile Doğu Karadeniz’de Rus Pazarları olgusunun başlaması, Gürcistan’a girişlerin 1 YTL olması ile artan seks ticareti ve

³⁷⁴ Nazpary, s. 201.

halk arasında “nataşa”lar olarak tanımlanan kadınlardan, yerlilerin sitemle bahsetmeleri söz konusudur. Bu doğrultuda, yörede kadınlar aile bütçelerinin zarar gördükleri gerekçeleriyle kaymakam, valiye dilekçe yazmışlardır. Eğlence sektörü kapsamında seks ticaretine son verilmesini istediklerini belirtmişlerdir. Bölgede “namus” a dair algının yıkıldığına yönelik düşünce ağır basmaktadır.³⁷⁵ Bu yerleşik düşünce nedeniyle gazinolar tehlikeli mekânlar olarak görülmektedir. Sınırın Karadeniz tarafından öte tarafındaki eğlence merkezlerine bakış, Gürcistan’daki Türkler arasındaki bakışa da bu şekilde yansımıştır denilebilir.

Görüşmeler doğrultusunda, Gürcistan’ın SSCB’den ayrıldıktan sonra yaşadığı ekonomik ve siyasal kargaşa ile birlikte resmi prosedürlerin ve bürokrasinin eşit ve objektif uygulanmadığı yönündeki algı yüksektir. Görüşmecilerden sadece bir tanesinde Gürcistan vatandaşlığının olması bir başka görüşmecinin Gürcü bir kadınla evli olmasına karşın vatandaşlık için müracaatta bulunmaması bürokrasinin iyi işlememezliğinin kabulü olması yönünde örnek oluşturmuştur.

Emeğin sınır ötesi hareketliliğinde bir diğer önemli unsur olan piyasaların serbestliği doğrultusunda esnek vize uygulamaları devletlerin göç politikalarında rol oynadığı gibi işgücünü de etkilemektedir. Görüşmecilerin sigortalarının, oturma izinlerinin olmaması sonucunda 3 aylık döngüsel süreçlerle ya da ayda bir giriş-çıkışlar ile Türkiye’ye giriş çıkış yapmaları söz konusu önemli olan bir diğer çıktıdır.

Ayrıca, görüşülenlerden çoğunun Gürcistan’da sigortası olmaması üzerine sigortasını kendisi ödemek isteyip de konu ile Türkiye’de ilgili muhatap yetkili kurumların yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ifade edenler olmuştur.

2.3.5.2. Doğu Karadeniz’de Gürcüler

Sovyetler Birliği’nin 1990’lı yıllarda yıkılması ardından oluşan kaos ile Gürcistan, Çeçenistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Tacikistan gibi pek çok yeni devletin etkilendiği ve ülkeleri etkilediği kitlesel göçler doğmuştur. Bu kaos ve kargaşa içinde idare tarzı nihayetinde yaklaşık 2 milyon insan ya ülke içinde yerlerini değiştirmiş ya da sınır ötesi göçü yaşamak zorunda kalmışlardır. Göç hareketleri

³⁷⁵ Beller Hann ve Hann, s. 46.

hükümetler tarafından çizilmiş olan emek politikaları, işverenler, göçmenler ve göç endüstrisi işbirliği ile biçimlenmektedir. Yaşanan küreselleşme ile birlikte yasadışı göç de oldukça yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda aracı kurumlar, işçi simsarları, dayıbaşı vs. etkin rol üstlenmektedirler.³⁷⁶ Tüm bunlarla birlikte Gürcistan'dan Türkiye'ye etkin ve artan biçimde emek hareketliliği ve işgücü akışı yaşanmaktadır. İlk bakışta kaçak göç olarak adlandırmanın doğru olmadığı bu akış sınırı formel şekilde geçiş ardından yasalara uyulmaması sonucunda enformel hal alarak “düzensiz”, “kaçak”, “yasadışı” hale gelmektedir. “Kâğıtsız”³⁷⁷ çalışmanın boy gösterdiği bu çalışma aynı zamanda bir döngüsel, mekik göç örneği sunmaktadır.

Gürcülerin ne zaman, kimle, ne için geldiklerinden aldıkları maaşa, çalışma sürelerine, hangi şartlarda yaşadıklarına, birleşme-dayanışma tutumu sergileyip sergilemediklerine, Gürcistan'daki yaşamlarına göre farklılıklar söz konusu olmakla birlikte Doğu Karadeniz'deki Gürcüler arasında söz konusu unsurlar açısından büyük farklılıklar görünmemektedir. Batum'da çalışan Gürcü işçilere göre ekonomik yönden daha fazla kazanç sahibi olmaları halini birçoğu için söylemek mümkündür.

-Gürcistan'dan Doğu Karadeniz'e Geliş: Kapitalizm emeği özgür ve özgür olmayan şeklinde elinin altında tutmaktadır. Özgür olmayan emek gücüne sahip işçiler, ihtiyaç halinde zorla ve tüm işçiler gibi, hali hazırda var olan haklarından mahrum şekilde eşit olmayan şartlarda çalıştırılmışlardır. Dolayısıyla uluslararası göç, göç veren veya göç alan her iki ülkede ırk, ulus, kimlik vb. öğelerin kavrandığı bir süreç olup etkilenmenin yanı sıra etkileyen bir olgudur.³⁷⁸

Doğu Karadeniz'e gelen Gürcüler, Sarp sınır kapısının açılmasından bu yana, 1990'lı yıllar itibariyle giriş yapmaya başlamışlardır. Turistik amaçlı gelenlerin yanı sıra bavul ticareti adı altında gelişler yaşanmıştır. Türkiye'de var olan enformel ekonomi ve istihdam biçiminin de etkisiyle ağırlıklı Gürcistan'dan işçiler ve memur olarak çalışanlar gelmişlerdir.

³⁷⁶ Castels ve Miller, ss. 249-251.

³⁷⁷ Formel çalışma dışına itilen işçiler enformel çalışma alanında yer alabilmektedirler. Yasallığın yasadışılık ile beslenmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu doğrultuda, kaçak kavramı yerine kağıtsız kavramı kullanımı tercih edilmiştir.

³⁷⁸ Göktürk, 2, s.2.

Tablo 21: Gürcülerin Türkiye'ye Gelişleri

Yıllar	Aracı	Kişi Sayısı
1991	Tek başına	1
1993	Tek başına	1
1994	1 minibüs arkadaş ile	1
1996	Tek başına	1
1997	Teyze / Kuzen aracılığıyla	2
1999	Arkadaşları aracılığıyla	1
2002	Arkadaşlar/ Akrabalar aracılığıyla	2
2004	Tek başına /Arkadaşlar aracılığıyla	2
2005	Kayınpeder/ Arkadaş aracılığıyla	2
2007	Anne/ Tek Başına/ Eş/ aracılığıyla	4
2008	Arkadaş aracılığıyla	2
2009	1 minibüs arkadaş ile/ Abi aracılığıyla	3
2010	Eski patron aracılığıyla	1
2011	Abi aracılığıyla	1
2014	Eş/ Akraba/ Arkadaşlar aracılığıyla	4
Toplam		28

1991’de 2014 aralığına hemen hemen her yıl geçiş yapmış olan Gürcüler çoğunlukla Doğu Karadeniz’e gelme nedenleri olarak şunları sıralamaktadırlar: Sovyet sonrasında Gürcistan’da yaşanan ekonomik kriz ve kaos ortamı, iş bulamamak, daha kaliteli yaşama veya yaşam koşullarını iyileştirme isteği, para biriktirip Batum’da iş açmak ve ticaret yapmak, çocuklarının eğitimlerini sağlayabilmek, onların çeyizini yapıp “yuvalarını kurma”larını sağlamak, ailelerini geçindirebilmek, hasta yakınlarına bakabilmek, coğrafi açıdan yakınlık ve ulaşım kolaylığı (günübirlik geçişler), Türkiye’den tanıdık akrabalarının ya da arkadaşlarının olması, Türkiye hakkında önceden edinilmiş bilgiye sahip olma hali.³⁷⁹

³⁷⁹ Tablo 21’de görüşmecilerden biri hangi yıl Türkiye’ye ilk olarak geçtiğini belirtmemiştir. Dolayısıyla görüşmecilerin toplam sayısı 28’dir.

Gürcistan'dan 1991 yılında Rize'ye doğrudan geldiğini ifade eden 54 yaşındaki 1. Kişi Rize'ye aşına olmasını ailesinin Batum'a Ordu'dan göç etmiş olmasına bağlayarak, ilk Pazar'a gelişini şöyle aktarmıştır:

“1989'da kapı açıldı, biz çocukken Ordu'ya akrabalarımızın yanına giderdik. Babam götürürdü. Ailem eskiden Batum'u merkez olarak gördüğü için Machael'e taşınmış, Ordu'dan göçmüşler. Müslüman Gürcülerdenim. Kapı açılınca 1992'de ilk Rize'ye vize ile girdim. 1 dolardı girişler ama kalmak için 30 dolar veriyorduk, vizeler aylıktı. Şimdi üç ay kalabiliyorsun bir girişte, bir daha 3 ay sonra giriş. Kapı açılınca bavul ticareti yapıldı. Erik, domates vs. satışı oluyordu.”

(1.kişi, Erkek, 54 yaş)

Evlilik yolu ile Doğu Karadeniz'e gelen bir kişi ile karşılaşmıştır. Evlenmek istemediği halde zorla evlendirildiğini ifade eden görüşmeci geçmişini hatırlayınca morali bozulduğu için görüşme sonlandırılmıştır. Görüşmeci sevmediği eşini ve doğan çocuğunu sevmeyi zamanla öğrendiğini eklemiştir. “Rus gelin” olarak kabul edilen iki Gürcü kadın işçi ise eşleriyle Pazar'a çalışmaya gelince tanıştıklarını ifade etmişlerdir. İçlerinden birinin Türk vatandaşlığı bulunmaktadır. Bir Laz ile evlendiğini belirten 2. Kişi Sovyet dönemi sonrasında Gürcistan'da köy işi yapıp tavuk, inek baktığını Doğu Karadeniz'e ise 1997 yılında ilk defa geldiğini anlatırken öncelikle bavul ticaretinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Işık yoktu. İşler kötüleşti, hiçbir şey yoktu orada. Çok kötüleşti her şey, bizim evde çok nevresim takımı vardı. Bardaklar kaliteli idi. Teyzem onları satmak için buraya geliyordu. Buralar boştu, evler yoktu. Biz geldikten sonra bakma her şey oldu. (Gülüyor). Pazaryerinde eşim ile tanıştım. Gürcistan'a kaçtık. Biz tanıştığımızda eşim nişanlıydı. Mecbur kaçtık. 6 sene Gürcistan'da yaşadık.”

(2.kişi, Kadın, 38 yaş)

3. Kişi, Türkiye'ye özellikle Doğu Karadeniz'e gelme nedenini ulaşımın kolaylığı ve coğrafi açıdan yakınlık olarak göstermiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa ve NATO'ya olan yakınlığı nedeniyle Türkiye'ye sempati duyduğunu ifade etmiştir. Türkiye'ye ilk defa 2007 yılında, İstanbul'a tek başına seyahat ederek geldiğini aktarmakla birlikte şunları eklemiştir:

“NATO'ya üye Türkiye'den her yere gidilir ama bizde öyle değil. Vize lazım 3.000 dolar, 4.000 dolar. 1 ay- 3 ay. 1 ay oraya gidince 3.000 dolar nasıl bulacaksın.

17 yaşında Tiflis'ten İstanbul otobüsüne bindim. Türkiye'de hiç tanıdığım yoktu. Geze geze buldum. 25 gün kaldım Aksaray'da. Aksaray'da çok Gürcü var.”

(3.kişi, Erkek, 25 yaş)

Şekil 13: Dükân Camı

Sarp'tan bu tarafa işçilerin olduğu minibüsle geçenler olduğu gibi, arkadaşları ile otobüsle bir grup olarak gelip pazarda halı satanlar, yarıcı usulü çalışan çay işçisi akrabalarının yanına çalışanlar, arkadaş önerisi ile iş bulma ümidi taşıyanlar şeklinde gelişler söz konusu olmaktadır.³⁸⁰

Yaşanan düzensiz göçün çeşitlerinden biri olan Gürcistan-Doğu Karadeniz mekik göçünde özellikle çay işçileri için ilk gelmiş olan akraba ya da arkadaşların ikinci üçüncü gelişlerinde kuzenlerini, eşlerini ya da yanlarında bir akrabalarını getirmeleri veya gelmelerine vesile olmaları söz konusudur. Türkiye'den geçiş yapan Türklerde ise saha araştırmasında benzer bir durum ile karşılaşılmamıştır. Bu durum zincirleme göçe örnek olabilir.

³⁸⁰ Nitelikli, meslek sahibi olan işçilere güven duyulmakla birlikte Gürcistan'da dış doktorluğunu bitirmiş olan Pazar'daki çay işçisi birçok kişinin Pazar'a gelmesinde aracı olmuş ve kalacak yerleri ile ilgilenmiştir.

Şekil 14: Kemalpaşa

Görüşme yapılan Gürcüler kendilerini rahatlıkla ifade edecek kadar Türkçe'yi ailelerinden, çalıştıkları pazarlarda-dükkânlarda, sözlükten öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla saha çalışmasında gerçekleştirilen görüşmeler esnasından dil problemi yaşanmamıştır.

Son olarak, 1991 yılında tek başına gelenler olduğu gibi 2007 yılında da tek başına gelenleri görmek mümkündür. İki ülkenin sınır komşusu olma durumları birbirlerine çoğunlukla tarihsel, dinsel, kültürel bağlarla bağlı oluşları güven unsurunu öne çıkarmaktadır. Akraba aracılığıyla gelenler arasında sadece kayınpeder, abi, kuzen gibi “erkek” tanıdıklar olmayıp anne ya da teyze gibi “kadın” akrabalarda görülmektedir. Ayrıca 1994 yılında bir minibüs arkadaş ile bavul ticaretine gelişlerin yaşanması 2009 yılına gelindiğinde yine bir minibüs arkadaş ile kâğıtsız işçi durumunda çalışma biçimine dönüşmüştür.

-İstihdam Biçimleri: SSCB dönemi sonrasında gelen Gürcüler ağırlıklı tarım, hizmet ve eğlence sektörlerinde istihdam edilmektedir. Türkiye’de söz konusu sektörlerde enformel istihdam, yabancı “turist” konumunda gelen ve kâğıtsız çalışan işçileri de kapsamaktadır. Gelen işçiler, tarım sektöründe özellikle çay, fındık toplama (mevsimlik tarım işçiliği) işi yapmaktadır. İnşaat sektöründe hamallık, eşya taşıma, boya, ustalık yaparken; hizmet, eğlence sektöründe ise lokantada garsonluk, mağazalarda satış elemanlığı (tezgâhtarlık), çocuk- hasta bakıcılığı, seks işçiliği ile

geçinmektedirler. Ayrıca bavul ticareti ile başlayan ve yörede “Rus pazarları”³⁸¹ adı altında “hafta/ çarşı günleri”³⁸² olarak adlandırılan her ilçede farklı günlerde açılan pazarlarda sergicilik, kaçak sigara satıcılığı vs. gibi işlerde çalışmaktadırlar.

Fındık, çay işçileri kâğıtsız işçi olarak tanımlanabilecekleri gibi düzensiz işçi, mevsimlik tarım işçisi olarak da tanımlanabilmektedir. İşçilere iş, işverene de işçi sağlayan olarak bilinen dayıbaşı³⁸³ veya aracı, mevsimlik tarım da rol oynayan önemli bir faktördür. Dayıbaşı ve işçi arasındaki güven ilişkisi daha çok akrabalık, hemşerilik ve komşuluk gibi ilişki türleri zemininde şekillenmiştir.³⁸⁴ Dolayısıyla bu durumda aracılar işçilere, işçiler de aracılara bağımlı hale gelmektedir. Aracı çoğunlukla işçiden daha fazla bir miktar alarak işçiyi yönlendirme ve çalıştırma noktasında teşvik edici rol oynamakla birlikte denetleyen konumdadır.

Çay işçileri açısından bakıldığında, Türkiye’de çay işi ile ilgilenen ve Gürcüler ile arası iyi olan belirli köylerdeki belirli kişiler Gürcistan’dan gelmiş tecrübeli olan işçilerle ilişkiler kurmaları neticesinde yılın üç sürümünde³⁸⁵ de genellikle aynı işçi ile irtibata geçmektedirler. Yarıcılık usulüne göre, çay işçileri kendi akraba ve tanıdıkları ile birlikte hali hazırda ayarlanmış olan çay bahçesinde çalışmaktadırlar. Farklı köylerde (Apso ve Kuzika’da) çay işi ile ilgilenen Türkler kimi zaman birlikte iş yapmaktadırlar ve işçiye (yevmiye ya da yarıcı) ihtiyaç olduğu zaman aracı konumundaki bu kişiler birbirlerinin işçilerini birbirlerine yönlendirebilmektedirler.

³⁸¹ Rus pazarı olarak adlandırılan alan, hafta günlerinde kurulan çarşı içerisinde yer almakta olup satıcıları SSCB dağılımı ardından o coğrafyadan gelenlerden meydana gelmektedir. Yöre halkının çoğu tarafından Gürcülere de bu kapsamda Rus diye hitap edilmesi olağanlaşmış bir durumdur.

³⁸² Hafta/Çarşı günleri ilçeye göre değişmekte olup örneğin Pazar ilçesi için Pazartesi ve Perşembe günleri olarak kabul edilmektedir. Bu günlerde ilçe merkezine giyimden, gıdaya Rus pazarının da yer aldığı, her kesimden insanın alışverişini gerçekleştirdiği büyük bir pazar kurulmaktadır. Köylerden özellikle bu günlerden inenler birkaç günlük alışverişlerini yapıp tekrar köylerine çıkmaktadırlar.

³⁸³ Dayıbaşı işçi ve işvereni karşı karşıya getirmeden belli bir ücret karşılığında genellikle mevsimlik işlerde işçiyi denetleyen, ihtiyaçlarını karşılayan kişi olup çalışan işçilere ücretlerini de kendisi verendir. Yörede dayıbaşı ifadesinden ziyade aracı kavramı kullanılmaktadır. Bu bağlamda kullanılan aracı kavramı işçileri denetleme ve onların barınma vb. ihtiyaçlarını karşılama anlamında kullanılmıştır. Çay işçileri ücretlerini tarla sahiplerinden almaktadırlar.

³⁸⁴ Kuvvet Lordoğlu ve Sıdar Çınar, “Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine”, <http://www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/sidar-lordoglu.pdf>, (17.09.2015), s. 435.

³⁸⁵ Çay hasadı denize yakın kıyı şeridinde yılda dört kere gerçekleştirilirken, denizden içeriye doğru (köylere) gidildikçe yılda üç defaya kadar düşebilmektedir. Bir yılın Mayıs, Temmuz, Eylül aylarında çay hasadı gerçekleştirilmektedir ve çayın özel sektöre ya da devlete satışı üreticilerce yapılmaktadır. Yöre halkı söz konusu çay hasat zamanlarını birinci sürüm, ikinci sürüm, üçüncü sürüm olarak ifade etmektedir.

Şekil 15: Rus Pazarı Sergileri

Gürcü işçiler, yöre halkının çarşı başı olarak adlandırdıkları kurulan pazarın görece köşe denilebilecek bir kısmında bir arada toplanıp beklemektedirler. Bu bekleyiş, sabahın erken saatlerinde başlamaktadır. İşçiye ihtiyaçları olan çay sahipleri, işçilerin bir arada bekledikleri alanda³⁸⁶ Gürcü işçiler ile doğrudan diyaloga geçip ücret ve yevmiye/ yarıcı usulü koşullarında anlaşmakta ve böylece işçiler işlerine başlamaktadırlar. Boya, badana, kalebodur işlerinde de çalıştığını Gürcistan'da babasının kendisine araba, ev verdiğini ama kendi emeğiyle çalışmak istediğini ve çocuğunu iyi şekilde yetiştirmek istediğini belirten 3. Kişiye göre çay işçiliğinde çalışacağın kişiyi seçebilmenin yanı sıra zorlu tarafların da bulunduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Ben babamın bana her şeyi bıraktığı bir dünya istemiyorum. Ellerimle kazanmak istiyorum. (Ellerini göstermiştir).Paran varsa insan yerine koyuluyorsun. Paran yoksa insan olarak görülüyorsun.” Çalışma konusunda pazarlık yapmak için “Benim patronum bir tanedir. Annem, babam değildir Allah’tır.” “Şu saate kadar çalışırım derim, istersem giderim istemezsem gitmem .”

(3.kişi, Erkek, 25 yaş)

İnşaat işlerinde çalışan 4. Kişi Gürcistan'da 17 sene bir devlet kurumunda ustabaşı olarak çalıştığını belirtmiştir. Az kazanca sahip olduğu ve eski patronun

³⁸⁶ İşçilerin bir arada beklemesi esir pazarlarını hatırlatmaktadır. Osmanlı da görülen esir pazarlarının ayrıntısı için bkz. Şaul, s. 81.

çalışmak için kendisine Türkiye'yi önermesi üzerine Doğu Karadeniz'e geldiğini ve Türkiye'de sıva, beden gücü gerektiren her işte çalıştığını şu sözlerle aktarmıştır:

“Türkiye’de çalışmak zor ama para daha çok, orada iş yok. Bahçe, taş taşıma, odun taşıma yapıyorum.”

(4.kişi, Erkek, 40 yaş)

Bir diğer çalışma alanlarından birisi de hizmet sektörü içerisinde yer alan ve Türkiye'nin farklı illerinde SSCB coğrafyasından özellikle Moldovalı, Gürcistanlı, Özbek kadınların kimi zaman yaşadıkları şehirlerde bulunan ofisler ve şirketler aracılığıyla kimi zaman hedef ülkedeki şirketler ve ofisler aracılığıyla çocuk ya da hasta bakmasıdır.³⁸⁷ Hopa'da hemşirelik yaparak hayatını sürdürmüş olan ve şimdi sara hastası bir kadına baktığını belirten 5. Kişi şunları ifade etmiştir:

“Komünizm gidince olduğumuz yerde hastane kalmadı, o yüzden bıraktım. Artık özgür yaşıyoruz. O zamanlar çok baskı vardı. Banyomuzun içine, oturuş şeklimize kadar karışılırdı. Artık istediğimiz yere gidebiliyoruz. 9 sene önce kayınpederim sayesinde buldum çalıştığı evi.”

(5.kişi, Kadın, 60 yaş)

Hizmet sektörü kapsamında ele alınabilecek olan eğlence alanında Gürcistan'dan gelip Doğu Karadeniz'de çalışanlar lokantacılık, garsonluk yapmanın yanı sıra seks işçiliği de yapmaktadır. Saha araştırmasının Ramazan ayna denk gelmesi nedeniyle doğrudan görüşme gerçekleştirilememiştir. Ancak seks işçilerinin söz konusu aylarda özellikle Türkiye'de Doğu Karadeniz değil diğer büyük kentlere (İstanbul, Ankara, Antalya) çalışmaya gitmeyi tercih ettiklerini belirten bir seks işçisinin arkadaşı niye bu sektörde çalıştığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Halasının kızı markette çalışacaksın diyerek kandırmış daha sonra otele götürmüş ve pasaportuna el koymuş. Burada evde kalıyor. Bir evde üç çalışan kalıyor. Onlar için para asıl olan iş değil, yaptığını iş olarak görüyor. Çocuğu için para biriktiriyor. Sürekli alkol alıyor almadığı zamanlar çok ağlıyor.”

(6.kişi, Erkek, 26 yaş)

³⁸⁷ Cemile Gizem Dinçer, “Türkiye- Gürcistan Bağlamında Göçmen Kadın emeği: Güvencesizliğin ve Belgesizliğin Mekânı Olarak Ev İçi Alan”, **Göçler Ülkesi**, (Der. Lülüfer Körükmez, İlkay Südaş), Ayrıntı Yayınları, 2015, İstanbul, ss. 95-115 ve bkz. Çişel Ekiz Gökmen ve Saniye Dedeoğlu, “Bir Göç Stratejisi Olarak Uluslararası Evlilikler: Marmaris'te Yaşayan Yabancı Göçmen Kadınlar Örneği”, **Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler**, (Ed. Muammer Tuna), Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss.162- 197.

Şekil 16: Kaçak Sigara Satışı

Yukarıda da anlatıldığı üzere Doğu Karadeniz’de çalışan Gürcüler istihdam biçimlerinde farklılıklar göstermektedir. Farklı çalışma alanları daha çok enformel istihdama dayanmaktadır. Dolayısıyla enformel çalışma alanlarındaki kağıtsız işçiler güvenceden yoksun şekilde emek güçlerini satmaktadırlar.

-Gelir ve Sigorta Durumu: Ücret, maaş noktasında farklı sektörlerde çalışan Gürcü işçiler arasında büyük farklar söz konusu değildir. Yapılan görüşmeler kapsamında işçilerin günlük kazançları 30-80 TL aralığında değişmektedir. 2015 yılı itibariyle ücretler 100 TL’ye ulaşmıştır. Çoğunlukla günlük ve yevmiye usulü çalışma yaygındır. Maaşlı çalışanlarda ise aralık 700- 1.000 TL aralığında seyretmektedir.

Tarım sektöründeki çay işçilerinin çalışma biçimlerini, çalışılan süre zarfları bağlamında yarıcılık usulü ve yevmiye usulü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yevmiye usulü çalışma, bir işçinin bir günlük emek gücü karşılığında aldığı belli ücret ile şekillenmektedir. Kimi zaman ilçeden ilçeye veya ilçeden köye göre değişimler, ufak farklar olmakla birlikte yevmiye esaslı çay işçileri günlük 70-80 TL karşılığında çalışmaktadırlar. Yarıcılık usulü ise genellikle birkaç işçinin birlikte işverenin sağladığı bir mekânda barınmalarını gerçekleştirirken sonuçta elde edilen kazancın yarısına kendilerinin yarısına da işverenin ortak olduğu çalışma biçimidir. Her iki biçimde de iş akdi gerçekleştirilmemekte, karşılıklı sözlü diyalog ile anlaşmaya varılarak el sıkışılmaktadır.

Çay işçilerinin iş sırasında kullandıkları makas, sergi bezi, şapka, eldiven gibi çalışma araç gereçleri tarla sahipleri tarafından karşılanmaktadır. İşçilerden bu malzemeler için bir ücret kesilmemektedir ya da alınmamaktadır.

Çay sürümleri vaktinde, çay bahçesinin büyüklüğü ve çalışan işçi sayısı ile doğru orantılı olarak hasat süresi değişmektedir. Yukarı Apso (Suçatı) köyünde çalışan bir işçinin kendi durumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yarıcılık usulü ile çalışıyorum şu an 1.500 dolar. Yaklaşık 3.000 TL kazanacağım, 1 sürümden Temmuz ayında. Gürcistan’da ustalık yaptım. Aylık 100 dolar. Geçen sene araba aldım. Batum’da bakkal açacağım.”

(7.kişi, Erkek, 27 yaş)

Şekil 17: Çay İşçileri

Hizmet sektörü çalışanı olarak lokantada hem bulaşıkçı hem garson olarak çalışan Gürcistan’dan doktorluk ve öğretmenlik eğitimine sahip olan 8. Kişi Türk sevgilisinin kendisine her ay belli bir miktar para verdiğini söyleyerek bir nevi sponsorluk ilişkisi yaşadığını şöyle anlatmıştır: ³⁸⁸

“18 yaşından beri çalışmış ekmek fırınında çalıştım, 17 sene. Fırında aşağıya eğilmen gerekti. Aylık 550 lira kazanıyordum. Aylık kazancım 1. 500 TL burada. Sadece bulaşık yıkayarak değil.”

(8.kişi, Kadın, 40 yaş)

³⁸⁸ Kazakistan’da sponsor olma olarak ifade bulan “Sponsorluk, bir erkekle (sponsor) bir kadının para ya da diğer şeyler karşılığında girdikleri cinsel ilişki; oldukça yaygın bir karşılıklı ilişki. Üniversite öğrencisi genç bir tatar kız, sponsoru kadına maddi yardım sağlayan erkek olarak tanımlamıştı.”Bkz. Nazpary, s. 153.

Hasta bakıcılığı yapan 5. Kişi emekli maaşının olduğunu ve kaldığı evde 2 senelik çalışma izni ve sigortası olduğunu, sigortası için 370 TL ödendiğini ifade etmiştir. Gürcistan’da kadınlar için 60, erkekler için 65 yaş üstünün devlet tarafından emekli edildiğini, şimdi çalıştığı işinde de aylık 750 TL kazandığını aktarmıştır. Bir diğer çocuk bakıcılığı yapan işçi de, maaşının 700 TL olup oturma izninin varlığından bahsetmiştir.

Çalışma saatleri, yevmiye usulü veya yarıcı usulü çay işçileri için genellikle sabah 07: 00’den akşam 17: 00 aralığıdır. İşçiler, öğle ezanı sesi ile beraber yemek vaktinin geldiğini anladıklarını ifade etmiştir. İşverenine göre değişen şekilde, yemek dışında kimi zaman sigara molası verdiklerini de aktarmışlardır. Öğle yemeği işveren tarafından karşılanmaktadır. Bazı işveren kendi yediği yemek masasında meyvesinden içeceğine kadar özenli sofrta hazırlarken, kimisi evin dışında bez serip sadece kahvaltılık birkaç ürün sunmaktadır. Pazar’da sergi çalışanları için ise saatler uzamaktadır. Günü birlik Gürcistan’a evine gidip geldiğini ve haftanın farklı günleri farklı ilçelerde sergi açtığını söyleyenler sabah 06: 00’dan akşam 19: 00- 20: 00’a kadar çalışmaktadırlar.

Olası kaza hallerinde sigortasız olan işçilere işverenler gerekli yardımı (ilk yardım, ilaç vs.) sağlamaktadırlar. Kimi zaman görünür olmalarının tehlike yaratacağı endişesiyle Gürcistan’a ateşler içindeki işçisini taksi ile götüren işverenlerin varlığı da söz konusu olabilmektedir.

Tablo 22’deki veriler kişilerin beyanlarına dayalı olup, doğruluk ve eksikliklerini test etme olasılığı bulunmamıştır. Bununla beraber, iki ülke arasında geçiş yapan kişilerin koşullarının anlaşılmasında fikir vereceği düşüncesi ile bu tabloya yer verilmiştir.

Tablo 22: Görüşülen Gürcülerin Kendi İfadeleri ile Gelir ve Sigorta Durumları

Sigorta Durumu		Maaş Durumu		İş Durumları	
Gürcistan	Türkiye	Gürcistan	Türkiye	Gürcistan	Türkiye
Var	Yok	-	Aylık 1.000 lira	-	Çay işçisi
Var	Yok	Yevmiye 40 lira	Yevmiye 80 lira	Paralı asker	Çay işçisi
Yok	Yok	-	Haftalık 50 lira. 5 kişi bölüşüyor.	Arıcılık, hayvancılık	Bal satmak, hamal
Yok(Fiş alınıyor 50-60 liraya)	Var	-	Günlük 30 lira	-	Pazarcılık, sergi açmak
-	-	-	-	-	Pazarcılık, sergi açmak
Yok	Yok	-	Aylık 700 lira	-	Çocuk bakıcısı
Yok	Yok	18 yıl önce aylık 25 lari	Günlük 30 lira	Öğretmen	Pazarcılık, sergi açmak
Var (1 senedir)	Yok	Aylık 200 lari	Günlük 50 lira	Öğretmen	Pazarda meyve satmak
Var (1 senedir)	Yok	-	Günlük 50 lira	Mağazada çalışmak	Sigara kaçakçılığı
Yok	Yok	Aylık 80 lira	Günlük 50 lira	-	Bal satmak
Yok	Yok	-	Aylık 100 lira	Boyacı	Hamal
Yok	Yok	Aylık 360 lira	Aylık 750-1.000 lira	Bilgisayarcı	Mağaza satış elemanı, kargo şirketi çalışanı
Yok	Yok	Aylık 120 manat	Aylık 750 lira	Hemşire	Hasta bakıcı
Var	Var	-	Aylık 750 lira	Halı fabrikasında işçi	Garson, bulaşıkçı
Yok	Var eşinden	Aylık 800 lira	Yevmiye 80 lira	Usta	Çay işçisi
Var 5 senedir	Yok	Aylık 200 lira	Yevmiye 80 lira	Temizlikçi	Çay işçisi
-	-	-	Yevmiye 80 lira	-	Çay işçisi

Var	Yok	Aylık 500 lira	Yevmiye 80 lira	Okul, hastane çalışanı	Çay işçisi
Var (paralı)	Yok	-	Yevmiye 80 lira	İnek bakmak	Çay işçisi
Var (paralı)	Yok	Aylık 100 dolar	Yarıcılık bir sürüm 3.000 lira	Usta	Çay işçisi
Var (1.5 senedir paralı)	Yok	-	Yarıcılık bir sürüm 3.000 lira	-	Çay işçisi, usta
Var (1.5 senedir paralı)	Yok	Aylık 1.200 lira	Yevmiye 75 lira	Paralı asker	Çay işçisi, hamal
Var (1.5 senedir paralı)	Yok	Aylık 700 lari	Yevmiye 75 lira	Meyve satmak	Çay işçisi
Var (1.5 senedir paralı)	Yok	-	Yarıcılık bir sürüm 3.000 lira	-	Çay işçisi
Var	Yok	Aylık 350 lira	Aylık 1.000 lira	Usta başı	Hamal, inşaatçı
-	-	Aylık 300 lira	Günlük 30- 80 lira	Garson	Su tesisatçısı, hamal
-	-	Aylık 100 lari	Aylık 380 lira	Mağaza çalışanı	Sergi açmak, bal satmak, sigara kaçakçılığı
Var	Yok	Aylık 550 lira	Aylık 1.500 lira	Fırıncı	Bulaşıkçı, temizlikçi, garson

Son olarak Gürcistan'daki aylık ya da günlük kazançlarını da belirten Gürcülerin Doğu Karadeniz'de daha fazla kazanç elde ettiğini söylemek mümkündür. Kesintisiz sigortalarının her iki ülkede de yerleşiklik ve devamlılık sergilediğini söylemek güçtür. Bankacılık faaliyetlerinin henüz tam yerleşmemiş olması nedeniyle kazanılan sermaye 3 aylık süre sonunda işçilerin beraberlerinde Gürcistan'a taşınmaktadır veya aciliyet söz konusu olduğunda tanıdıklar vasıtasıyla ailelere gönderilmektedir.

- Barınma Durumu: Gelen Gürcü çay işçileri yarıcılık usulü ile çalışmaları halinde işveren tarafından gösterilen yerlerde kalmaktadırlar. Kira ödememektedirler. Köylerde genellikle evin yakınında olan bir ev daha olmaktadır. Gürcü işçiler kimi zaman buralarda, kimi zaman görece izbe, duvarları rutubetli ve

sıvaları dökülmüş alt katlarda veya özellikle yarıcılar için ayrılmış dairelerde barınmaktadırlar.

Şekil 18: Çay İşçilerinin Barındıkları Ev

Köylerdeki az odalı bu evlerde genellikle 15'e kadar 10'dan fazla sayıda işçi birlikte yaşamaktadır. Kalman evler ağırlıkla yıllar öncesinden döşenmiş, toplama eşyalardan oluşmuş şekildedir. Elbette tüm büyük beyaz eşyalar, bazalar vs. bulunmamaktadır. Söz konusu evler güvenlik zafiyetine imkân tanıyacak haldedir.

Yevmiye usulü çalışan çay işçileri ise tıpkı Batum'daki Türk mahallesinde toplanılması gibi Pazar'da Arap Mahallesi adı ile anılan daha merkezi ancak çoğunlukla alt gelir mensuplarının kiraladıkları binalarda kalmaktadırlar.

Yevmiye usulüne göre çalışan çay işçileri, hamallar vb. 3 ay süresince kirada kalmaktadırlar. Üç ay bulunup üç ay girememe yasağından dolayı kalınmayan ayların kiralalarını da işçiler ödemek zorundadırlar. Kimisi günlük ödeme de bulunup tek başına kalmayı tercih ederken kimi arkadaşları ile birlikte ortak ödemede bulunarak aylık kira parası vermektedir. Tek başına kalmayı tercih eden -görece Gürcistan'daki durumu daha iyi olan- bir çay işçisi günlük 10 TL ödediğini, tek yaşamının cazip olduğunu *"Hep birlikte kalmak istemem. Çünkü ben istemem belki diğerleri tv izlemek ister. İnsan işten sonra kafasını dinlemek ister."* şeklinde ifade etmiştir. Aylık ödenen miktar ise 100 ve 250 TL aralığında değişmektedir. Bulunan iki oda bir salon evler genellikle tanıdık arkadaşlar aracılığıyla bulunmaktadır.

Şekil 19: Gürcü İşçiler

Hopa, Kemalpaşa’da pazarcılık yapanlar, satış elemanı olarak çalışanlar Sarp sınır kapısına yakınlıklarından dolayı günü birlik Türkiye’ye giriş çıkış yapmaktadırlar. Örneğin bal satan bir kadın pazarcı bir günde 1 kilo bal getirebildiğini bir haftada 5 kilo bal sattığını ifade etmiştir. Keza meyve ve küçük ev eşya satıcıları ile sigara kaçakçıları da aynı şekilde giriş yapmaktadır.³⁸⁹

Özellikle çay işçileri arasında işçilerin birbirlerini tanıdıklarını söyleyen ancak arkadaşlık ilişkilerinin ve dayanışmanın çok sıkı olmadığını belirten 3. Kişi durumu şu sözlerle anlatmıştır:

“çarşı başında 4 adam geldi bugün oraya gitme o adam harahula³⁹⁰ dedik, kimse gitmedi. Arkadaş, iş var olunca kanki, işi olmayınca aramıyorlar.”

(3.kişi, Erkek, 25 yaş)

Sonuçta kazançların değerlendirilmesi evli ve çocukları olanlar açısından genellikle Gürcistan’da ev yapmak, araba almak, çocukların geleceğini güvence altına almak ya da para biriktirip Gürcistan’da iş kurmak çerçevesinde şekillenmektedir. Bu doğrultuda gereksiz masraflardan kaçınılmaktadırlar ve uygun fiyatlarda evlerde kalmaya dikkat etmektedirler.

³⁸⁹ Gürcistan’dan getirilen bir kilo balı Hopa’da 35 TL’den satmaktadır. Ayrıca Kemalpaşa’da tekstil ürünleri satılan dükkânların isimlerinin, ürün indirimlerin yazıldığı ilanların Gürcü alfabesi ile yazıldığını görmek mümkündür. Lari’nin geçerli olduğunu belirten ibarelere rastlanabilmektedir.

³⁹⁰ “Harahula” yöre halkınca güvenilmez kişiler için kullanılan addır.

Şekil 20: Çay İşçilerinin Yemek Yedikleri Kapı Önü

-Çevrenin Tutumu ve Haklar: Gündelik hayatla beraber çalışma yaşamlarında da Gürcüler hak ihlalleri yaşanmaktadır. Yöre halkında ise ‘*çalıştırıyoruz ancak tedirgin çalıştırıyoruz*’ düşüncesi egemendir.³⁹¹

Bir işverenin Gürcü işçiye “*hızlı ol*” benzeri şekilde emir verici nitelikte, kötü bir üslupla yaklaşması ya da iş başındayken “*sallanma çabuk bitir*” şeklindeki ifadelerin çokça kullanıldığı Gürcü işçilerce belirtilmektedir. Gürcü işçiler bu şekilde davranışlara karşı tepkilerini “*kafasını keserim*” şeklinde yanıtlamaktadırlar. Örneğin, her iki tarafında polise karşı tutumu ve güveni farklılaştığından anlaşmazlıklar da söz konusu farklılıklardan kaynaklanır haldedir. Ayrıca kendilerinin din farklılığı ile de sosyal dışlanmaya maruz kaldığını belirten işçi şu ifadeleri kullanmıştır:

“Dedem dedi ki Allah bir tane. Benim için Müslüman, Ateist, Hristiyan hepsi aynı. Burada sen Hristiyanı diye bakanlar var. Ama seninde iki elin kolun bir kafan var benimde, ne fark eder”.

(3.kişi, Erkek, 25 yaş)

³⁹¹ Bkz. Muhammet Kaçar, “Rize’de Gürcü İşçi Vahşeti”, Milliyet Gazetesi, 15.05.2011, <http://www.milliyet.com.tr/rize-de-gurcu-isci-vahseti/gundem/gundemdetay/15.05.2011/1390673/default.htm>, (26.08.2015).

Şekil 21: Yevmiye Usulü Çalışan Çay İşçileri

Sermaye birikimini arttırma konusunda mutlak artık değeri arttırmaya çabalayan fabrika ustası gibi tarla sahibi çay işçisinden daha hızlı ve çok çay biçmesini bekleyerek üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Benzer şekilde ötekileştirme olarak tanımlanabilecek biçimde içtiği kola nedeniyle azarlandığını, haksızlığına uğradığını veya kendileri için yapılan bir iyiliğin (yemek vs.) birçok defa kendilerine tekrarlarca sunulmasından kaynaklı yaşanan hoşnutsuzluk hali söz konusu olabilmektedir.

Bir başka kadın çalışan sergici “Ben biraz sert durduğum için ezmiyorlar beni yoksa...(ezerler)” ifadesiyle Gürcüleri hor görme ya da ezmeye, sindirmeye çalışanların varlığından bahsetmiştir. Çocuk bakıcılığı yapmış Gürcü bir kadın ise durumu şöyle anlatmıştır:

“Bazen Gürcü olduğumuz için kötü davrananlar ya da yaftalayanlar oluyor. Dolayısıyla Pazar’da yaşayan Gürcülerle çok fazla içli dışlı değilim. Ama kulağıma gelir olan biten. İnsanların beni kötü anmasından korkuyorum İp askılı vs. giyinmeyi severken şimdi yarım kollu, kalçamı kapatan kıyafetler giyiniyorum. Hiç haksızlığa uğramadım. Hep serttim. Bana bir şey diyemezlerdi “kötü kadın” değildim.”

(9.kişi, Kadın, 41 yaş)

Gürcü kadın işçiler hem sert görünmeyi kendilerine kalkan edinmekte hem de kendilerine Gürcü “seks işçisi kadınlara davranıldığı gibi” davranılmasını önlemek

adına çaba harcamaktadırlar. Ancak söz konusu durum Gürcü kadınların kendi içlerinde kendilerini “iyi/kötü kadın” olarak ayırma sürüklemektedir.

Yabancı olmaları dışında din değiştirmeye zorlanmaları gibi zorluklarla karşılaştıklarından da söz edilebilir. Türkiye’nin birçok şehrinde bulunmuş olan bir çay işçisi oturma izni için ismini ve dinini değiştirmesini kendisinden istediklerini ancak “*doğduğu gibi ölmek istediğini*” belirttiğini aktarmıştır. Benzer şekilde evlenirken Belediye tarafından dinini değiştirmesi yönünde baskı görmüş bir başka Gürcü işçi “*Hristiyan doğdum Hristiyan öleceğim*” ifadesini kullanmıştır.

Kağıtsız işçilerin sınır dışı edilme kaygılarından kaynaklı polise yakalanma korkuları olabildiği gibi sınırdışı edilme halinde tekrar rahatlıkla giriş yapacağını düşünen işçilerde bulunmaktadır. Örneğin, işverenin kendisini aşağılayıcı şekilde konuşması üzerine tartışma yaşayan bir Gürcü işçi olay sonunda polisin geldiğini ve “*beni buradan gönderseniz de 2 gün sonra yine gelirim*” şeklindeki cevabına polisin sessiz kaldığını belirtmesi, kaçak göçe göz yumulduğuna örnek olabilir.

Sigorta ve oturma izinleri çay işçilerinde, inşaat işlerinde çalışanlarda, lokantacılık vb. işlerde çalışanlarda görülmezken sadece çocuk ve hasta bakıcılarında görülmüştür. Söz konusu çocuk ve hasta bakıcıları da işverenleri ile aynı evlerde yaşamaktadırlar. Bir tanesi Doğu Karadeniz’e ilk geldiğinde işverenin çocuklarına bakıcılık yapmıştır. Günümüzde ise işverenin açtığı giyim dükkânında kasadan da sorumlu bir şekilde çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz ve Gürcistan arasında yaşanan emek hareketliliği ile tarım, hizmet, inşaat ve eğlence sektörlerinde kayıtlı/ kayıtdışı istihdam yaşanmaktadır. Rize ve Artvin yöresinde istihdam edilen Gürcüler, ağırlıklı turist konumunda ülkeye giriş yapmaktadır. Üç aylık süre zarfında, ikamet ve çalışma izinleri olmaksızın farklı sektörlerde çalışmaktadır. Günöbirlik geçişler ile ise sınırdışı edilme korkularını hafifletmektedir. Yapılan saha çalışmasına göre Türkiye’den geçişler ağırlıklı ekip, şirket aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. İşsiz kalma ya da iş bulamama kaygısı öne çıkmaktadır. Her iki ülkeden sınırötesi hareketliliğe katılan işçilerin gittikleri ülkede yerleşme amacı taşımadıkları görülmüştür. İşçiler kazançlarını kendi ülkelerinde harcadıklarını ya da yatırım yaptıkları şeklinde ifade etmiştir.

SONUÇ

Göç iki mekân arası yer değiştirme, nüfus hareketliliği olmanın ötesinde ülkeleri ekonomik, sosyal, kültürel boyutlarda etkileyen ve kendisi de etkilenen interaktif bir süreç olup, insanlık tarihi boyunca var olmuş bir olgudur. Üretim ilişkilerinin ve üretim biçimlerinin değişmesi ile şekillenen farklı üretim süreçlerinin yaşandığı dönemlerde göç de boyut değiştirmiştir. Günümüzde de göçün esnekleştiğini söylemek mümkün hale gelmiştir.

Tarihte Batılı devletler sömürgeleşme, endüstrileşme ve dünya ekonomisine eklenme yolunda ilerlemiştir. Bu doğrultuda Batılı ülkeler ekonomik gelişmenin hem “aşaması” hem de “aracı” olarak “özgür” işçileri öne çıkarmıştır. Küreselleşmenin uzantılarından olan serbestleşme ile de sermaye hareketliliği kolaylaşmıştır. Zaman içerisinde esnek vize uygulamaları ve göçe ilişkin devletlerin ortak bir tutum takınamaması nedeniyle işgücü hareketliliği de artış göstermiştir.

Çalışma yaşamında devletin görünürlüğü giderek azalırken esnekleştirmeye ve serbestleştirmeye yönelik istihdam biçimleri de eş anlı şekilde gelişmektedir. Bu doğrultuda evden çalışma, sezonluk çalışma, kayıtdışı çalışma, belirli süreli çalışma, kiralık işçilik, mevsimlik işçilik türünde güvencesiz istihdam biçimleri belirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ve Gürcistan arasında uzun süredir karşılıklı olarak yaşanmakta olan kayıtdışı işgücü göçünün niteliği, nedenleri, kâğıtsız çalışmanın çalışma ve yaşama koşulları üzerindeki etkisi, Doğu Karadeniz ve Batum (Türkiye ve Gürcistan) bölgesinde 2014 yazında sahadan toplanan veriler ile değerlendirilmiştir. Sınır komşusu olan iki ülke arasındaki işgücü dolaşımının yanı sıra sermaye hareketliliğinin yönü ve içeriği de ulaşılabilen örneklerle çalışma kapsamı içerisinde yer almıştır.

İşgücü göçü, faklı sektörlerde güvencesiz koşullarda çalışma yaşamını üretmektedir. Türkiye’de çay tarımının olduğu iller ağırlıkla Rize ve Artvin yöresidir. Tarımda denetimin güçlüğü ve kayıt dışılığın yaygınlığı, “kaçak” işgücü/kâğıtsız işgücü için cazip ortamı oluşturmuştur. Keza her iki ülke arasında esnetilmiş vize işlemleri ve 1-1.5 saatlik yolculuklar ile gününbirlik geçişler kolaylaşmıştır. Dolayısıyla "turiſt" sayısında yansıma bulan nüfus hareketliliği ile her iki tarafta bilinen yabancı kâğıtsız işçi çalıştırma zeminine olanak sağlandığı gözlenmiştir.

Günöbirlik çalışmanın yanı sıra mevsimlik çalışma da söz konusu olabilmektedir. 3 aylık döngösel süreçlerle Türkiye'ye giriş çıkış yapmakta olup özellikle girişlerin çay sürümleri aylarına denk getirilmesi önemli bir çıktıdır. Ayrıca tarım dışında hizmet, eğlence, inşaat vb. alanlarda da çalışma olanağı oluşmuş haldedir.

Düzensiz göçmenlerin istihdamları; düzensizlik, süreksizlik, kayıt dışılık ve güvencesizlik temelinde 4 ayakta yükselmektedir. Dolayısıyla bir Gürcü ay işçisi; mevsimlik işçi, geçici işçi, "kaçak" göçmen işçi gibi birçok sıfat ile tanımlanabilir. Aynı biçimde hizmet, eğlence ve inşaat sektöründe çalışan işçiler için de durum farklı değıldir. İşyerlerinin değıştirilmesi sıklıkla yaşanan bir durumdur. Keza Rize ve Artvin'de, yevmiye usulünün bir gereğı olarak esas olan süreksizliktir. Bununla beraber yarıılarda kısmen durum değışebilmektedir. Mevsimlik tarım işçisi de olan Gürcü ay işçileri, güvencesiz çalışan geçici, yerli işçi ile benzer çalışma ilişkileri içinde olabilmektedir.

Araştırma kapsamında, yaş aralıkları bazında Gürcistan'dan gelen işgücünün çoğunluğunun genç nüfus olması Gürcistan'da istihdamın düşüklüğünü ve işsizliğin yüksek boyutuna örnek oluşturmaktadır. Türkiye'den gidenlerin ise ağırlıkla orta yaş ve üstü olduğı gözlenmiştir.

Saha araştırması sonucunda, Türkiye'den gidenlerin genellikle lise mezunu ve az sayıda üniversite mezunundan oluştuğı görölmüştür. Gürcistan'dan Doğı Karadeniz'e gelenlerin ağırlıklı çoğunluğı ise yüksekokul ya da üniversite mezunudur. Üniversite mezunu Gürcü işçilerin, kayıtdışı çalışma hayatına iki ölke arasındaki ücret farklılığı nedeni ile giriş yaptığı söylenebilir. Başka bir ifade ile, Gürcistan'ın eğitimli ve nitelikli işgücünün ücret farklılığı nedeniyle kendi uzmanlık alanı dışındaki nitelsiz işlerde Rize ve Artin'de çalıştığı görölmüştür.

Her iki ölkeden emek hareketliliğine dâhil olan işgücünün yarısından fazlası evli ve çocuk sahibidir. Bu nokta, bireysel tercihlerin ötesinde ailenin yaşam refahını yükseltme arzusunu sergilemektedir.

Görüşölen Gürcü işgücünün % 27'si kırdan göç ettiğini ifade ederken diğerkleri ise kentlerden göç etmiştir. Türkiye'den göç eden işgücü ise ya büyük kentlerden ya da Gürcistan'a mesafe olarak yakın olan kentlerden geçiş yapmaktadır. Dolayısıyla, göçe konu olanların büyük çoğunluğunun kentli olduğı belirtilebilir. Gürcistan'a giden Türkler Batum'da bulunan "Türk Mahallesi"nde bir araya

gelirken, Gürcistan'dan gelen Gürcüler ağırlıkla Rize'nin Pazar ilçesindeki Arap Mahallesinde yaşamaktadır. Her iki ülkede de kırla kent arasında çaresizlik ve işsizlik noktasında benzerlikler söz konusu olmaktadır.

Doğu Karadeniz ve Gürcistan arasındaki karşılıklı işgücü verileri, Gürcistan'da İstihdam ve Türkiye'de İşsizlik ve Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu tablolarında şu şekildedir: İşgücü, aktif nüfus anlamında (bin) 2005 yılında Gürcistan'da 2023 bin iken, Türkiye'de 21.691'dir. 2014 yılında Gürcistan'da 1991 bin iken, Türkiye'de 28.786'dır. İşsizlik oranları bağlamında, Gürcistan 2005 yılında % 13.8 iken, Türkiye % 9.5'dir. 2014 yılında Gürcistan'da oran % 12.4'e gerilemiştir, Türkiye'de % 9.9'a çıkmıştır.

Ayrıca Gürcistan'da kadın işgücü işsizlik oranları erkek işgücü işsizlik oranlarına göre azdır.³⁹² Doğu Karadeniz'de çok sayıda Gürcü kadın işçinin varlığı, Sovyetler döneminin etkisi olarak düşünülebilir. Bu doğrultuda, Gürcistan'da hem anne hem çalışan kadın işçi figürü halen varlığını sürdürmektedir denilebilir. Keza kadın işgücünün hizmet sektörünün parlaması ile birlikte daha çok tercih edilir hale gelmesi, erkek işgücünü kadın işgücü karşısında güç duruma düşürmektedir.³⁹³

Türkiye'de Gürcü kadın işgücünün fazlalığı, özellikle hizmet sektörü başta olmak üzere çeşitli sektörlerde istihdam edilebilmeleri ve tek başlarına sınırı geçme oranlarının fazla oluşu, uluslararası göçün değişen niteliği çerçevesinde göçte kadının görünürlüğüne örnek oluşturmaktadır. Söz konusu durum Gürcistan'da çalışan Türk kadın işgücünün az görünür olması nedeniyle iki taraf arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır. Bireysel geçiş yapan Gürcü kadın işgücü karşısında Türk kadın işgücü, şirketi ile geçişini gerçekleştirmektedir. Gürcü kadın işgücünün Türk kadın işgücüne nazaran ağırlık göstermesi refahını arttırmak istediğine kanıt sunarken seks işçisi olarak çalışan kadınların da sınırdan giriş çıkış yaptıkları bilinmektedir.³⁹⁴

Bu geçişler çalışma ilişkilerinin yoğunluğunda kendisini göstermekle birlikte toplumsal anlamda da etkileşimlere ve sosyal dışlanmalara neden olmaktadır. Sağlık

³⁹² GEOSTAT, "Employment and Unemployment Statics" (15+), http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=146&lang=eng, (18.06.2013).

³⁹³ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 44

³⁹⁴ Ramazan ayı olması vb. kısıtlılıklar sebebi ile doğrudan seks işçileri ile görüşülememiş olup bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulamamıştır.

güvencesinden yoksunluk, aileden uzak kalmak ve ailenin parçalı hale gelişi, özellikle Türkiye'ye gelen kadınlar için “nataşa” olarak yaftalanma, tacize maruz kalma değişmeden sürmektedir.

Yapılan saha araştırması bulgularına göre, Batum'da Türklere yönelik ötekileştirme Türklere karşı yasaların bir harf eksik okunması şeklinde görülebileceği gibi “mesleki pozisyon”a bakılarak dışlayıcı davranışlara maruz kalma şeklinde de görülebilmektedir. Gürcüler kendilerinden olanı “diğerleri” karşısında sahiplenirken, Gürcistan'daki Türkler “etliye sütlüye karışmama” düşüncesi içindedir. Bu tutum, bir anlamda görünmezlik, işe ve topluma yabancılaşma hali üretmektedir. Türkler, kendilerinin Gürcistan'a giren para olarak kodlandıklarını ve bu durumu abartan bir yoruma ulaşarak, Gürcistan'dan çıkmaları halinde Gürcistan'ın gelişemeyeceğini iddia etmektedirler.

Aynı biçimde Doğu Karadeniz'de de Gürcülere karşı ötekileştirme yaşanmaktadır. Ayrıca Gürcüler'in aşırı milliyetçi oldukları düşüncesi ve Gürcistan'ın mafyanın, kaçakçılığın ve seks ticaretinin merkezlerinden biri olarak kabul edilmesi tedirginliği arttırmaktadır.

Gürcistan'da çalışan ve orada evlenen Türkler, bürokrasi nedeni ve vatandaşlığın verilmeyeceğini düşünerek başvurudan kaçınmaktadır. Oysa Türk ile evli Gürcü kadınlar, Doğu Karadeniz'de halk arasında “Rus Gelin” olarak tanımlanmaktadır.

Kimi kamu görevlilerine göre yabancı işçilerin kayıtdışı çalışması Türkiye'de birçok işverence istenmektedir. Bununla beraber kayıtdışı çalışmayı kayıt altına almak gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. Bu noktada önceliği yerli işgücüne verme arzusundaki ÇSGB ve İŞKUR düzenlemeler yapılmasına pek sıcak bakmazken, EGM güvenlik ve asayiş gerekçesi ile düzenlemelerden yana tutum sergilemekte; Dışişleri Bakanlığı ise daha ziyade uluslar arası taahhütlere sırtını dayamaktadır.³⁹⁵

Ayrıca Gürcülerin resmi kurumlarla ilişkilerinin olmadığını, çoğunun mekik göçmen olması nedeni ile yerleşme amacı taşımadığını, sorunlarının çözümünde resmi makamlar yerine arkadaşlar veya tanıdıklarının devreye girdiğini, çalışma kayıtlarında yer almadıklarını, sık iş değiştirmelerinde kısa süreli çalışma ilişkilerinin ağırlıkla belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

³⁹⁵ Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, s. 44.

1991 yılı itibariyle Gürcistan'dan Türkiye'ye bavul ticareti için giriş yapan Gürcüler, bugün artık ya tek başlarına ya da bir çavuş ekibinde yer alarak gelmektedir. Türkiye'den gidenler ise çoğunlukla şirketler adına çalışmak veya kendi firması için geçişlerini gerçekleştirmektedir. Saha araştırması bulguları çerçevesinde, gelen Gürcülerin bilmedikleri bir işte çalışmak üzere işgücü piyasasında kâğıtsız olarak yer aldıkları, giden Türklerin bildikleri, hali hazırda ağırlıkla yaptıkları işler üzerinde, genellikle kayıtlı çalıştıkları görülmüştür. Yani, Gürcülerde olduğu gibi ayrıca iş bulmak için bireysel olarak Gürcistan'a giden Türklere rastlanılmamıştır. Başka bir ifade ile, bireysel olarak Gürcistan'a giden Türkler rahatlıkla Gürcistan'da iş bulamaz halde iken Türkiye'ye gelen Gürcüler iş bulabilir haldedir.

Türkiye'den giden Türklerin sigortaları ağırlıklı olarak şirketler ya da bireylerin kendileri tarafından Türkiye'de ödenmektedir. Türkiye'den giden işçilerin Türkiye'de ayrıca bir işi bulunmaz iken (tek Gürcistan'daki işi yaparken), kendi ülkesinde hali hazırda bir işi olan (Öğretmen, Dişçi vb.) Gürcüler kendi sistemlerinde kayıtlı haldedirler. Bu nedenle Gürcistan'dan gelen Gürcüler için aynı durum söz konusu değildir. Bu doğrultuda bireysel olarak bakıldığında, Gürcistan'daki mevcut işleri ile eş zamanlı olarak Türkiye'de çalışmaya gelen Gürcüler refahlarını arttırma kaygısı taşırlarken, Türkler Türkiye'de işsiz kalmamak için işçi olarak gitmektedir.

Saha araştırması çıktıları, her iki tarafta da, göçmen işgücünün ücretlerinin yerli işgücünden mutlak olarak daha düşük olmadığını göstermiştir. Bu doğrultuda çay işçilerinin ücretleri, 1991'den bu yana artış göstererek 70-80 TL³⁹⁶ düzeyine ulaşmıştır. 2015 yılı itibariyle ücretler 100 TL'ye kadar yükselmiştir. Yerli işçiler de tarlalarda aynı ücrete çalışmaktadır. Ancak, Türkiye'deki yabancılar yerli işgücünün kabul etmeyeceği uzun çalışma şartlarına boyun eğmektedir. Dolayısıyla birim saate düşen ücretin düşük olduğunu söylenebilir. Ayrıca sigortasız, ücretsiz fazla mesai, uzun çalışma saatleri, yıllık ücretli izin ve benzeri sosyal haklardan mahrum çalıştırılmaları işgücü maliyetlerini düşürmektedir. Bu koşullarla Gürcü işçilerin yerli işgücü yerine tercih edildiği gözlenmiştir. Bununla birlikte Gürcü işgücünün genç ve hızlı oluşu diğer tercih edilme nedenlerini oluşturmaktadır. Yaş çayın devlet tarafından satın alınması günlük belli seviyelerde kotalarla gerçekleştirildiğinden söz

³⁹⁶ 50 TL'den 80 TL'ye artış olduğunu düşündüğümüzde yaklaşık % 40-45 oranında artış yaşandığını söylemek mümkündür.

konusu kotaya ulaşmak ve çayların güneş altında yanmaması da önem arz etmektedir. Dolayısıyla hızlılık öne çıkan unsur olmaktadır.

Gürcistan'dan gelen Gürcüler Türkler için çalışırken Gürcistan'a giden Türkler de yine Türkler için çalışmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın ortaya koyduğu önemli çıktılardan biri Gürcistan'daki Türklerin genellikle işveren konumunda ya da Türk firması adına gitmiş olmasıdır. Türkiye'deki Gürcüler ise Türklerin işçisi konumundadır. Ayrıca Gürcistan'dan sermayesini alarak gelen Gürcü çalışana rastlanılmamıştır. Bir diğer çıktı her iki tarafta da sanayide çalışan işçilere rastlanılmamasıdır. Görüşmecilerden hiçbiri fabrika işçisi olarak kendisini ifade etmemiştir. Ancak taşeronlaşma Gürcü işçilerin çay kamyonlarında kayıtdışı şekilde çay doldurumu-boşaltımı işinde çalışmalarına olanak sağlamaktadır. Bu durum işveren ve işçi için tercih nedeni olmaktadır.³⁹⁷ Nitelik açısından bakıldığında ise Gürcülerin ağırlıklı tarım işçisi ve hizmet işçisi olarak çalıştıkları Türklerin ağırlıklı hizmet ve inşaat sektöründe çalıştıkları gözlenmiştir.

Doğu Karadeniz bölgesinin geçim kaynaklarından biri olan çay üretimi aile tipi küçük işletme nedeni ile sermaye birikimi oluşturmamaktadır. Gürcü işçiler ülkelerindeki refahlarını arttırmak; ev, araba vb. almak, parasını biriktirip orada iş açmak, evlenecek çocuklarına çeyiz hazırlamak, okula giden çocuklarının eğitim masraflarını karşılamak üzere geçici (ikinci) iş için gelmektedir. Türklerde ise Türkiye'de işsiz kalmamak ya da iş bulamamak kaygısı ön plana çıkmaktadır ve bu doğrultuda belirli süreli sözleşmeler ile şirket aracılığıyla Gürcistan'a gidilmektedir. Her iki ülkedeki bu istihdamın, sermaye açısından durumu değerlendirildiğinde her iki tarafta da, Türkiye sermayesinin ön plana çıktığı belitilebilir.

Kayıtdışı ekonomi, her iki ülkede de yüksek oranlarda seyretmektedir. 2010 yılı itibarıyla Gürcistan'da kayıtdışı ekonominin % 60'lara ulaşmış olması ve Türkiye'de de % 30'larda seyretmesi³⁹⁸ farklılıklara karşın her iki ülkede de kayıtdışı istihdam için olanak yaratmaktadır. Türkiye ile karşılaştırıldığında gelir düşüklüğü nedeni ile Gürcistan'da daha yüksek olan satın alma gücü Gürcülere Türkiye'de

³⁹⁷ Çayda taşeronlaşma üzerine bkz. Trabzon Ticaret Borsası, 07.04.2015, "Çay Sektöründe Gürcistanlı Sorunu", http://www.tb.org.tr/index.php?sayfa=cay_sektorunde_gurcistanli_sorunu.2264&d=tr, (30.04.2016).

³⁹⁸ "En Çok Kayıtdışı İstihdam Gürcistan'da", Dünya.com, 27.12.2010, <http://www.dunya.com/guncel/en-cok-kayitdisi-gurcistanda-109829h.htm>, (30.04.2016).

kazanıp, Gürcistan'da harcama olanağı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında Gürcü görüşmecilerin, Gürcistan'da aylık 200-700 Lari arası değişen ücretleri 90-315 \$'a denk gelmiştir. Türkiye'de aylık kazançları, 1.000-1.500 TL ile 300-500 \$'a denk düşmektedir. Gürcistan'a giden Türk görüşmeciler ise niteliklerine göre değişen ücretler almaktı. Görüşmecilerin ifadelerine göre, Türk bir mühendis, bilgi işlemci Gürcistan'da Türkiye'ye nazaran daha fazla ücret alabilirken, elektrik teknisyeni Türkiye'de kazandığından daha düşük ücretle istihdam etmiştir.

Yerinde yapılan gözlemler ve görüşme noktaları tüm çay toplayan işçiler arasında ağırlığın Gürcülerde olduğunu göstermiştir. Rus Pazarlarında, sergicilik yapanlar arasında başka milliyetlerden çalışanlar bulunmakta iken, çay tarlalarında Gürcü işçiler daha fazla çalışmaktadır. Örneğin, hemen yakındaki Ordu'da, Giresun'da fındık toplama işinde çalışan Kürtlere, araştırma alanlarında rastlanılmamıştır.³⁹⁹

Sonuçta, küreselleşmenin gereksinimleri doğrultusunda hızla yaygınlaşan esnekleşme politikaları çerçevesinde, Türkiye ve Gürcistan arasında yaşanan sınırötesi hareketliliğin uluslar arası mekik göçe örnek oluşturduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin güneydoğu bölgesindeki kentlerden Çukurova'ya pamuk toplamaya, Malatya'ya kayısı toplamaya ya da Düzce'ye fındık toplamaya giderek iç göç gerçekleştiren mevsimlik işgücüne benzer çalışma ve yaşama koşullarının, araştırma bölgesinde sınırötesi mekik göçü ile gerçekleştiği görülmektedir. Özetle, küreselleşme süreci ile ortaya çıkan bu emek hareketliliği, emek maliyetlerinin düşürülmesi, iş süreçlerinin parçalanması, emek gücünün ayrıştırılması, örgütsüzlüğün yaygınlaştırılması, sendikasılaştırma, çalışma sürelerinin uzatılması, emeğin baskı altında tutulması gibi çeşitli sonuçları, "turistik" geçişleri kolaylaştıran bir sınır hareketliliği çerçevesinde sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu sınırötesi hareketliliğin kayıtdışılığının her boyutundan, sermayenin değişik kesimlerinin doğrudan veya dolaylı olarak, farklı düzeylerde fayda sağlandığı gözlenmektedir.

³⁹⁹ Engin Anak ve Nedim Kovan, "Alanya ve Ordu'da Tehlikeli Gerginlik", Radikal Gazetesi, 16.08.2015, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/alanya-ve-orduda-tehlikeli-gerginlik-1416532/>, (30.04.2016). Uygulanan ayrımcılıklar için ayrıca bkz. "Fındık İşçisine Uygulanan Ayrımcılık Son Bulsun", Birgün Gazetesi, 17.08.2008, <http://www.birgun.net/haber-detay/findik-iscisine-uygulanan-ayrimcilik-son-bulsun-42264.html>, (30.04.2016). Ayrıca Ordu'da fındık işçisi olarak çalışanlar için bkz. Adalet Arayana Destek Grubu, **İş Cinayetleri Almanagi 2015**, BirUmut Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 274, 275.

Bugünkü veriler ışığında bu hareketliliğin, ülkelerin karşılıklı düzenlemeleriyle, gelişerek süreceği belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Abadan Unat, Nermin. “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 259-277.

Abağba, Kadir Başar. “Türkiye Gürcistan İlişkileri”, 25.01.2015, <http://www.abhazhaber.com/haber/515/turkiye-gurcistan-iliskileri#.V2F2J9KLTIU>, (16.03.2016).

Acehan, Işıl. “Amerika’da “Osmanlı Sokağı”: Peabody, Massachusetts’te Türk Deri İşçileri”, **Emek Tarihi**, Ed. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 21-49.

Adalet Arayana Destek Grubu, **İş Cinayetleri Almancağı 2015**, BirUmut Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Akalın, Ayşe. “Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Eksenin Emek Göçünün Seyri”, **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 89-107.

Akbaş, Hayati. “Batum Türk İş Adamları Derneğı Başkanı Çağrı Yaptı”, 12.11.2009, <http://www.hopam.com/icerikdetay.php?iid=7939>, (30.03.2016).

Akbıyık, Cenk. “Nitel Araştırmada Örneklem”, <https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chromeinstant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=nitel%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmada%20%C3%B6rneklem%20cenk%20akb%C4%B1y%C4%B1k>, (09.06.2016).

Akgeyik, Taner. 2010, “Türkiye’de Az Gelişmiş Ülkelere Sermaye Göçü (Relokasyon) Ekonomik ve İstihdam Boyutlarıyla”, İstanbul, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0021507.pdf>, (17.08.2014).

Akpınar, Taner. “Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, ss. 1-22.

Akpınar, Taner ve Şener Akpınar, “Emek Sürecinde Yeni Arayışlar”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 47, 2015, ss. 77-94.

Aktürk, Uğur. “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 2010, Cilt:1, Sayı:1, ss. 20-39.

Aksu Kara, Elif. “Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği”, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Mayıs 2012, “http://www.emo.org.tr/ekler/1f0650046d6ec2e_ek.pdf”, 21.04.2014, ss. 1-121.

Anak, Engin ve Nedim Kovan, “Alanya ve Ordu’da Tehlikeli Gerginlik”, Radikal Gazetesi, 16.08.2015, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/alanya-ve-orduda-tehlikeli-gerginlik-1416532/>, (30.04.2016).

Pek, Ali Arda. “Suriye İzmir’e Taşındı”, Ege’nin Sesi, 21.09.2015, http://egeninsesi.com/119591-suriye_izmire_tasindi, (30.03.2016).

“Artvin Haritası”, <http://www.turkiye-rehberi.net/artvin-haritasi.asp>, (19.03.2016).

Aslan, Onur Ender. **Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Atasü Topçuoğlu, Reyhan. “Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği”, **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S.

Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 501-510.

Aydoğanoglu, Erkan. “İşsiz ve Güvencesiz”, Evrensel Gazetesi, 19.03.2015, <http://www.evrensel.net/yazi/73631/issiz-ve-guvencesiz>, (13.01.2016).

Ayman Güler, Birgül. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarlanma Politikaları 1980- 1995**, İmge Kitabevi, 2005.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, **AKP’li Yıllarda Emegin Durumu**, Der. Boratav, Korkut, Fikret Şenses, Oktay Türel ve Ebru Voyvoda, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Ücretli Emek ve Sermaye, Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye’ye Yansımaları**, Der. Erinç Yeldan ve Ebru Voyvoda, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Bakır, Onur. “Yeni İstihdam Rejiminin Kurucu Bir Unsuru Olarak Kiralık İşçilik: Kapıyı Aralamak Ya Da Aralamamak, İşte Bütün Mesele Bu!”, **DİSKAR Bülteni**, İlkbahar-Yaz 2014, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DiSKAR_08.pdf, (13.01.2016), ss. 65-73.

Başkaya, Fikret. **Paradigmanın İflası**, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı Yayını, Ankara, 2010.

“Batım’a Üniversite Açtı”, Hürriyet Gazetesi, 15.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/batum-a-da-universite-acti-29288019>, (30.03.2016).

Baykara, Bekir. “İş Güvencesi Yasası ve Getirdikleri”, [www.baykaraymm.com/makaleler/makale /isguvencesi_Yasasinin_Getirdikleri.doc](http://www.baykaraymm.com/makaleler/makale/isguvencesi_Yasasinin_Getirdikleri.doc) (23.06.2016).

Beller Hann, Ildıko ve Chris Hann, **Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik-İki Buçuk Yaprak Çay**, çev. Pınar Öztemur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Biriz Karaçay, Ayşem.” Türkiye- Avrupa Göç Sistemi: Misafir İşçilikten Ulus-Ötesi Kimliklere”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss.399-417.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi, 1980-2007**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Brosius, Bernhard. **Tarihin Yapıları Tarihsel Materyalizme Giriş**, çev. Nejat Ağırnaslı, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Castels, Stephen ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, 2008.

Ciğerci Ulukan, Nihan, “Bursa- Kırcaali Hattı: 1989’da Gelen Bulgaristan Göçmenleri Örneği”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 107-135.

Ciğerci Ulukan, Nihan. “Göçmenler İçin Kaçış Yok: Göç Politikaları ve Göçmen Emeği”, **Eğitim Toplum Bilim Dergisi**, Cilt:11, Sayı:44, 2013, ss. 32-47.

Ciğerci Ulukan, Nihan ve Umut Ulukan, “Kriz ve Göç: Türkiye Gürcistan Nüfus Hareketliliği Üzerine Bir Tartışma”, 2012, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/zonguldak8.pdf>, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, (13.06.2016), ss. 1-11.

ÇAYKUR, “2014 İstatistik Bülteni”, [http://www.caykur.gov.tr/Fyukle/\[77607708\]2013%20%C4%B0statistik%20B%C3%BClteni.pdf](http://www.caykur.gov.tr/Fyukle/[77607708]2013%20%C4%B0statistik%20B%C3%BClteni.pdf), (13.01.2016).

Çelikpala, Mithat. “Türkiye ve Kafkasya: Reaksioner Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25, ss. 93-126.

Çetik, Mete ve Yüksel Akkaya, **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.

ÇSGB, “Çalışma Hayatı 2014 Raporu”, http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/cs.gb/dosyalar/istatistikler/calisma_hayati_2014, (23.01.2016).

ÇSGB, “Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023”, <http://www.uis.gov.tr/Media/Books/UIS-tr.pdf>, (11.04.2016).

Çetindemir, Çağdaş ve Emin Özmen, “Türk Şirketleri Batum’u İhya Etti”, Sabah Gazetesi, 26.10.2012, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/26/turk-sirketleri-batumu-ihya-etti>, (30.03.2016).

Çolakoğlu, Selçuk. “Türkiye Gürcistan İlişkileri”, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye-gurcistan_iliskileri_de57ecdc-df5b-4d5f-bf3b-65a1983a7013.pdf, (16.03.2016), ss. 29-39.

De Brunhoff, Suzanne. **Devlet ve Sermaye**, çev. Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Gürcü İş Konseyi, “2012 Gürcistan Ülke Bülteni“, [file:///C:/Users/user/Downloads/G%C3%BCrcistan_%C3%9Cİke_B%C3%BCİteni%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/G%C3%BCrcistan_%C3%9Cİke_B%C3%BCİteni%20(1).pdf), (19.03.2016), ss. 1-22.

Dinçer, Cemile Gizem “Türkiye- Gürcistan Bağlamında Göçmen Kadın Emeği: Güvencesizliğin ve Belgesizliğin Mekanı Olarak Ev İçi Alan”, **Göçler Ülkesi**, Der. Lülüfer Körükmez, İlkay Südaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 95-113.

Durak, Yasin. **Emeğin Tevekkülü Konya’da İşçi İşveren İlişkileri ve Dindarlık**, İletişim Yayınları, 2013.

Dünya Bankası Raporu, “İstihdam Olanaklarının Arttırılması: Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği”, <http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEYINTURKISH/Data%20and%20Reference/20985484/IstihdamOlanaklarininArttrilmesi.pdf>, (19.07.2015), ss. 1-61.

Ekinci, Burhan. “Ahıska Türklerinin 70 Yıllık Sürgünü”, 14.11.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ahiska-turklerinin-70-yillik-surgunu>, (12.06.2016).

Ekiz Gökmen, Çisel ve Saniye Dedeoğlu, “Bir Göç Stratejisi Olarak Uluslar arası Evlilikler: Marmaris’te Yaşayan Yabancı Göçmen Kadınlar Örneği”, **Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler**, Ed. Muammer Tuna, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss.162- 197.

“En Çok Kayıtdışı İstihdam Gürcistan’da”, Dünya.com, 27.12.2010, <http://www.dunya.com/guncel/en-cok-kayitdisi-gurcistanda-109829h.htm>, (30.04.2016).

Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 2010.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar. “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:86, 2000, ss.22-72.

Erdut, Tijen. “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:3, Sayı:6, 2005, ss. 11-49.

Erdut, Zeki. “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal, Siyasal Etkileri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:1, Sayı:10, 2007, ss. 53-82.

“Fındık İşçisine Uygulanan Ayrımcılık Son Bulsun”, Birgün Gazetesi, 17.08.2008, <http://www.birgun.net/haber-detay/findik-iscisine-uygulanan-ayrimcilik-son-bulsun-42264.html>, (30.04.2016).

Genç, Deniz. “Türkiye’nin Yabancıların Hareketliliğine İlişkin Sınır Politikası”, **Sınır ve Sınırdışı Türkiye’de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar**, Ed. Didem Danış ve İbrahim Soysüren, Notabene Yayınları, Ankara, 2014, ss.41-66.

Gençler, Ayhan. “Emeğin Enformel Küreselleşmesi: Yasadışı Emek Göçünde Türkiye Ayağı”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?**, SAV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 25-51.

GEOSTAT. “Employment and Unemployment Statics”, http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=146&lang=eng, (14.06.2016).

GEOSTAT. “External Trade”, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (26.03.2016).

GEOSTAT. “Population”, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=473&lang=eng, (29.03.2016).

GEOSTAT. “Top Trading Partners in Total Export January-February 2016”, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (26.03.2016).

Giddens, Anthony. “İrk, Etniklik ve Göç”, **Sosyoloji**, çev. Şebnem Pala Güzel, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 528-576.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. “Geri Kabul Anlaşmasının Onaylandığına Dair Kanun Resmi Gazete’de Yayımlandı”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/geri-kabul-anlasmasi%E2%80%99nin-onaylandigina-dair-kanun-resmi-gazetede-yayimlandi_350_359_1177_icerik, (11.06.2016).

Göktürk, Atilla. “AB ve Göç”, **SAV Almanak 2003**, Der. S. Kurt ve D. Mete, SAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Göktürk, Atilla. “Göç”, **Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü**, Ed. Erhan Nalçacı, Onur Hamzaoglu, Erkin Özalp, Nazım Kitaplığı, İstanbul, 2006, ss.375-390.

Göztepe, Özay. “Yeni Dönemin Satırbaşları”, **Güvencesizleştirme-Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, Notabene Yayınları, Ankara, 2012, ss. 15-60.

Gretski, F. ve Y. Zubritski ve D. Mitropolski ve V. Keroz. **Kapitalist Toplum**, çev. Sevim Belli, Sol Yayıncılık, Ankara, 1978.

Gül, Muhittin. “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2009_1/2009-I-M-6.pdf, (15.06.2016), ss. 75-108.

Gürcistan Haritası,
https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://4.bp.blogspot.com/-yEuvLVYnUvA/T_0xo0Y0bpI/AAAAAAAAAUo/PMwh6mo3thw/s1600/gurcistan.jpg&imgrefurl=http://gosimavigezegen.blogspot.com/2012/07/batum.html&h=521&w=600&tbnid=aWQ87hgyGVVXbM:&docid=CtcwtTWnhruIfM&ei=hVX6VuOAI-rA6ATqspnwBg&tbn=isch&ved=0ahUKEwIj19Xb1OXLAhVqIJJoKHWpZBm4QMwgcKAEwAQ, (27.03.2016).

“Gürcistan Ülke Raporu”, 25.01.2015,
<http://www.btso.org.tr/documents/countryreport/42.pdf>, (05.07.2015), ss.1-6.

Güven, Sami. **Sosyal Politikanın Temelleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2009.

Güzel, Ali. “3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri”, <file:///C:/Users/user/Downloads/13381-30063-1-SM.pdf>, (23.06.2016), ss. 165-222.

Hobsbawm, Eric. **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayıncılık, İstanbul.

Hoskins, Tansy. “Giyindiğimiz Kıyafetlerin Bedelini Kim Ödüyor?”, çev. Onur Erem, 25.11.2013, <http://dunyalilar.org/gyidigimiz-kiyafetlerin-bedelini-kim-oduyor.html>, (23.04.2016).

<http://www.bilgizenginleri.org/attachments/427d1308431502/karadeniz-bolgesi-haritasi.jpg>, (28.06.2016).

https://www.google.com.tr/search?q=btık+demiryolu+hatt%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=667&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiqjIW9h-PLAhVIOJoKHd-RCIkQ_AUIBygC&dpr=1#imgrc=NDAo-TDXCjcnKM%3A, (17.03.2016).

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=emek&x=0&y=0>, (18.04.2014).

<http://www.tarihsinifi.com/wp-content/uploads/2015/01/Do%C4%9Fal-gaz-petrol-boru-hatlar%C4%B1-1024x617.jpg>, (20.04.2016).

<http://www.turkcebilgi.com/uploads/media/harita/gurcistan.jpg>, (18.04.2016).

İlgın, Yılmaz. **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1999.

İçduygu, Ahmet. **Türkiye’de Kaçak Göç**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2004.

İçduygu, Ahmet. “Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde “Transit Göç””, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 277-295.

İçduygu, Ahmet, Damla B. Aksel. “Türkiye’de Düzensiz Göç”, 2012 http://www.turkey.iom.int/documents/IrregularMigration/irregular_migration_turkce.pdf, (07.04.2016).

“İkamet İzinlerinde Yeni Dönem Başladı”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/ikamet-izinlerinde-yeni-donem-basladi_350_361_897_icerik, (18.04.2016).

İpek, Melek. “Kayıtdışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 40, 2014, ss. 163-186.

Kaçar, Muhammet. “Rize’de Gürcü İşçi Vahşeti”, Milliyet Gazetesi, 15.05.2011, <http://www.milliyet.com.tr/rize-de-gurcu-isci-vahseti/gundem/gundemdetay/15.05.2011/1390673/default.htm>, (26.08.2015).

Kalça, Adem. “Çay Sektöründe Kayıtdışı Ekonomi”, <http://docplayer.biz.tr/728934-Cay-sektorunde-kayitdisi-ekonomi-adem-kalca-doc-dr-ktu-iibf-61080-trabzon-akalca-ktu-edu-tr.html>, (17.09.2015), ss. 1-9.

“Karadeniz Bölgesi Haritası”, <http://www.bilgizenginleri.org/attachments/427d1308431502/karadeniz-bolgesi-haritasi.jpg>, (28.06.2016).

Karahanogulları, Yiğit. “Marx’ta Üretken Emek Kategorisi ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bulgular”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 2, 2008, ss. 117-142.

Kapar, Recep. “Gelişmiş Ülkelerde Enformel İstihdamın Boyutları”, <http://www.sosyalkoruma.net/pdf/Enformelistihdam.pdf>, (19.04.2016), ss. 46-52.

Kavili Arap, Sultan ve Atilla Göktürk, “Kırdan Kıra Bir Göç Öyküsü”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 3, 2015, ss. 45-71.

Kaygısız, İrfan. **Kamuda Güvencesiz Çalışma**, PSI, TÜM BEL-SEN Aylık Yayın Organı, Ankara, 2012.

Kesici, Mehmet Rauf. **Emek Piyasaları**, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2013.

“Kıralık İşçilik: Güvencesizliğin Dibi”, Birgün Gazetesi, 11.02.2016, <http://www.birgun.net/haber-detay/kiralik-iscilik-guvencesizligin-dibi-103420.html>, (20.06.2016).

Kurtulmaz, K. Onur. “Gündemdeki Kavram: “Göçmen Entegrasyonu”- Avrupa’daki Gelişimi ve Britanya Örneği”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 135-161.

Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri. <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/5881,yabanci-ziyaretci-sayisi.pdf?0>, (13.06.2014).

Lordoğlu, Kuvvet. “Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göç ve İşgücü Piyasalarına Bazı Yansımalar”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 44, 2015, ss. 29-44.

Lordoğlu, Kuvvet ve Nurcan Özkaplan. **Çalışma İktisadı**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Lordoğlu, Kuvvet ve Sıdar Çınar. “Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine”, <http://www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/sidar-lordoglu.pdf>, (17.09.2015), ss. 419-448.

Makal, Ahmet. “Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusskd/article/viewFile/1023012255/1023011503>, (23.06.2016), ss. 123-171.

Makal, Ahmet. **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963**, İmge Kitabevi, 2002.

Makal, Ahmet. **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, 1999.

Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Çözüm Önerileri”, <http://www.maliye.gov.tr/EADD%20alma%20Platformu/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20Raporlar%C4%B1/T%C3%BCrkiye'de%20%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Piyasas%C4%B1%20Sorunlar%C4%B1%20ve%20%C3%87%C3%B6z%C3%BCm%20%C3%96nerileri.pdf>, (23.06.2016).

Marx, Karl. **Kapital 1. Cilt**, çev. Alaatin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2011.

Marx, Karl. **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kar**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2012.

Meda, Dominique. **Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?**, çev. Işık Erdügen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Munck, Ronald. **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, çev. Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, 2003.

Nazpary, Joma. **Sovyet Sonrası Karmaşa Kazakistan’da Şiddet ve Mülksüzleşme**, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, “Göç Özel İhtisas Raporu”, <http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20Ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar%C4%B1/g%C3%B6c.pdf>, (11.06.2016).

Orhan, Osman Z.. **Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2000.

Özbay, Fatih. “Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-53-2014040837rapor15.pdf>, (17.03.2016). ss. 1-32.

Özgür, Ertuğrul Murat ve Ayla Deniz. “Rusya ile Türkiye (Antalya) Arasında Turizme Dayalı Bir Göç Sistemi Oluşumu”, **Göçler Ülkesi**, Der. Külüfer Körükmez, İlkay Südaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 69-94.

Özgür, Nurcan. “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskânlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, “Tekne Mültecileri” ”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 119-217.

Özkaplan, Nurcan. “Türkiye’de İşgücü Piyasasının Dönüşümü”, https://www.academia.edu/1206828/T%C3%BCrkiye_i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC_piyas%C4%B1n%C4%B1n_d%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BC, (19.04.2016), ss. 14-47.

Rahimov, Ruslan. “Gürcistan’da Genel Af Yasası”, Haberler. Com, 14.01.2013, <http://www.haberler.com/gurcistan-da-genel-af-yasasi-4247148-haberi/>, (23.08.2015).

Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20611.pdf>, (13.06.2014).

“Rize, Artvin İl Nüfusları”, <http://www.nufusu.com/il/rize-nufusu>, <http://www.nufusu.com/il/artvin-nufusu>, (28.03.2016).

Rize Ticaret Odası. “Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Ürünleri Raporu”, 2014, <https://www.google.com.tr/search?q=Rize+Ticaret+Odas%C4%B1%2C+Do%C4%9Fu+Karadeniz+B%C3%B6lgesi+Tar%C4%B1m+%C3%9Cr%C3%BCnleri+Raporu&oq=Rize+Ticaret+Odas%C4%B1%2C+Do%C4%9Fu+Karadeniz+B%C3%B6lgesi>

+Tar%C4%B1m+%C3%9Cr%C3%BCnleri+Raporu&aqs=chrome..69i57.591j0j8&sourcoid=chrome&ie=UTF-8, (17.03.2006).

Rize Ticaret ve Sanayi Odası. “Rize Faaliyet Raporu 2014”, <http://rizetso.org.tr/wp-content/uploads/2015/04/2014-faaliyet-web.pdf>, (28.03.2015).

Sander, Oral. **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Sandıklı, Atilla. “Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, Temmuz 2012, www.bilgesam.org, (16.03.2016).

Sapmaz, Ahmet. **Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

Sassen, Saskia. “Informalization in Advanced Market Economies”, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_123590.pdf, (23.04.2016), ss. 1-29.

SGK İstatistik Yıllıkları, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler/sgk_istatistik_yilliklari!/ut/p/b1/hZLLdqJAFEW_JR9AKIqnQ6B4qSAFFAgTFraKvBSCgtTXt53ONMmd3bX2GZx9L5uxeza7FlNVFvfqdi3af3sm5RZnWSuNU4ESAgAcDgoxCDFnleEFpN8DjgB-yyfsPvizrNDolKaBLjFvXtYelTBzvWXOUhN5BMCUZ70iHq9KzJTC7QI6RiwuGo r9ro2Zwcx1xccyT81yGW-60Caw98quXPoDT7QA4yfN7Zohxhg3-txiBi6cmpxG01_7hgIHDqpHuC0iOuwCERTouAF5OLiTeA9ErElvGanMIHE7a4nz1Rd8M-qvfddsVh269_IP9w7eeR4ogBMkyEMgQlkS2bhOJfk1YzbUIL-cso0wTP2g6XpdFU2VPcvF7aaG57XluKqLTYULs5CfSW_dTzepOqs7Y6sTcEdlR01pdhO5UQ3xGUxllD6SFvOl5exSZ_Mht0ZMdL4Ur-hgP1pnVrv66vmP0Q5Rywy9ZtZqfvDzY04-ds2eSEaBJCpZqXP2GtLvy26HPcFuZ2-73sHuHI9Z1oeMcYrPj6i_UzrZirays-2xfHt7HTn79OIA-78XC-sacGyBCwQIoCLJX8BPf_QJ_CA-fQHy9-pFNmL3QMjDeukd2tCgppiGxryEKOQ5g9uE8h57kQHclea5jULBB5ldmcz3ZqYhI

tT1Iv8YB0RTUXRAOGQ9-

9ad2L4j01acQocpmL_HNQXH/dl4/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ (26.01.2016).

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009.

Seyidoğlu, Halil. Bilimsel Araştırma ve El Yazma Kitabı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009.

“Sıkça Sorulan Sorular, Yabancılar”, [http://www.goc.gov.tr/files/files/YABANCILAR\(1\)\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/YABANCILAR(1)(1).pdf), (15.06.2016), ss, 1-23.

Soysüren, İbrahim. ”AB’nin Ortak Bir Emek Göçü Politikası Olabilir mi?”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?** , SAV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 261-321.

Şakar, Müjdat. **İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku**, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2014.

Şaul, Mahir. “Geçmişten Bugüne Siyah Afrika’dan Türkiye’ye Göçler: Kölelikten Küresel Girişimcilığe“, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 75-119.

Şıvga Keleş, Suğun. “Türkiye Gürcistan İlişkileri Siyasi İlişkiler”, http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/01subat_gurcistan.pdf, (16.03.2016), ss. 1-4.

Sunata, Ulaş. “Diasporik Kimliğiniz Lütfen!: ABD’deki Çin Diasporası”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Der. S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 459-483.

SYSTEM. “Tam Teşekküllü Hastane Yapımı Projesi Batumi/ Georgia”, http://www.system.com.tr/yeni/projede devam.asp?haber_id=37&id=&tur=location, http://www.system.com.tr/yeni/projede devam.asp?haber_id=36, (30.03.2016).

Talas, Cahit. **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Tan, Mustafa ve Fuat Altundal. **Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2008.

Tanyılmaz, Kurtar ve M. Meryem Kurtulmuş Kiroğlu. “Türkiye’de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?**, SAV, İstanbul, 2008, ss. 51-68.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.06.2016).

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Batum Türk İşadamları Derneği Kuruldu”, 29.05.2015, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail?news_id=EK-206139&_afLoop=789580753159300&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D789580753159300%26news_id%3DEK-206139%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgvnlbd6f4_29, (30.03.2016).

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Batum’da Türk İşadamları Yeni Bir Dernek Kurdu”, 24.02.2016, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail?news_id=EK-221451&_afLoop=789639049617310&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D789639049617310%26news_id%3DEK-221451%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dgvnlbd6f4_119, (30.03.2016).

Toksöz, Gülay. “Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’nin Durumu”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?**, SAV, Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 89-108.

Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğan ve Selmin Kaşka. 2012, “Türkiye’de Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları”, http://www.turkey.iom.int/documents/Labour/IOM_irregular_labour_migration_tr_06062013.pdf, (24.06.2015), ss. 1-183.

Toksöz, Gülay ve Şerife Türkan Özşuca. “Enformel Sektörde İşgücünün ve İstihdamın Özellikleri”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 430, Ekim 2002, [file:///C:/Users/user/Downloads/339%20\(1\).htm](file:///C:/Users/user/Downloads/339%20(1).htm), (26.03.2014).

Topal, Coşkun. “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan”, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/766302580_32TopalCo%C5%9Fkun-trh-753-770.pdf, (14.03.2016), ss. 753-770.

Trabzon Ticaret Borsası. “Çay Sektöründe Gürcistanlı Sorunu”, 07.04.2015, http://www.tb.org.tr/index.php?sayfa=cay_sektorunde_gurcistanli_sorunu.2264&d=tr, (30.04.2016).

“Transkafkasya Haritası”, <http://docplayer.biz.tr/97881-Ahmet-sapmaz-rusya-nin-transkafkasya-politikasi-ve-turkiye-ye-etkileri.html>, (28.03.2016).

Tutar, Hüseyin ve Evren Demir ve Muhammet Demir ve Orhan Gazi İnce. “İş Dünyası İçin Gürcistan Rehberi”, <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/22d1d84275edf404f3fec910b2fd083a.pdf>, (15.06.2016).

TÜİK. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (19.03.2016).

TÜİK. “İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri”, 24.06.2011, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8536>, (27.03.2016).

TÜİK. “İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi” 1, file:///C:/Users/user/Downloads/-3420097751245906331..pdf, (24.04.2016).

TÜİK. “Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, (15+ yaş)” <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istgosterge>, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18643>, (10.04.2016).

TÜİK. “Turizm İstatistikleri, Giriş-Çıkış Yapan Ziyaretçiler”, <https://biruni.tuik.gov.tr/turizmapp/sinir.zul?>, (20.04.2016).

Türk Dil Kurumu. “http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53512d18e50e99.91688816”, (18.04.2014).

Türkiye Batum Başkonsolosluğu. “Gürcistan’ın Vize Rejiminde Yapılan Yeni Düzenleme Hakkında Duyuru”, 10.06.2015, <http://www.batumbk.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=237775>, (30.03.2016).

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasındaki 4 Nisan 1999 Tarihli Vize Kolaylığı Anlaşmasına Yapılacak Olan Eklemeler ve Değişiklikler Hakkında Protokol”, Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111022-5-2-1.pdf>, (16.06.2016).

“Türkiye Gürcistan Arası Vize Kolaylığı Anlaşması”, Resmi Gazete, 07.05.1996, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22629.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22629.pdf>, (13.06.2014).

Ulukan, Umut. “Avrupa istihdam Stratejisinin Peri Masalı: Güvenceli Esneklik”, **DİSKAR Bülteni**, İlkbahar-Yaz 2014, http://www.disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DiSKAR_07.pdf, (06.07.2015), ss. 52-63.

Uyanık, Yücel. Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı:2, 2008, s. 209-224.

Ünver, O. Can. “Azerbaycan Türkleri Örneğinde Avrasya Coğrafyasından Türkiye’ye Yönelik Yüksek Nitelikli İnsan Göçü”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 243-259.

“Üretim ve Üretim Faktörleri”, http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/temel_kavramlar.html, (18.04.2014).

“Vizesiz Kalma Süresi Uzatıldı”, <http://www.dunya.com/dunya/ulkeler/vizesiz-kalma-suresi-uzatildi-265382h.htm>, (25.08.2015).

“Yabancıların İkamet İzni”, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_brosur_.pdf, (18.04.2016).

Yılmaz, Reha. “Türkiye Gürcistan İlişkileri Üzerine”, 15.07.2011, <http://www.bilgesam.org/incele/173/-turkiye-gurcistan-iliskileri-uzerine/#.V2FwrNKLTIU>, (15.06.2016).

Yüceol, Hüseyin Muaalla. Küreselleşme, “Yoksulluk ve Emek Politikaları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, ss. 493-512.

Yüzal, Sinan. “Gürcistan Ülke Raporu”, 2002, <http://www.serka.org.tr/downloads/gurcistan.pdf>, (15.08.2014).

Williams, Colin. “Small Business in the Informal Economy: Making the Transition to the Formal Economy”, file:///C:/Users/user/Downloads/Small_Businesses_in_the_informal_Economy.pdf, (23.04.2016), ss. 1-36.

07.06.2003 tarihli 4870 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun.

11.12.1998 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesi.

30.07.1992 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı ile Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Sağlık Bakanlığı Arasında Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması.

“2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, (11.06.2016).

“2016 tarihli 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160520-24.htm>, (11.06.2016).

EKLER

EK 1: Görüşmecilere Yöneltilen Soru Cetveli

SORULAR
1. Adınız soyadınız nedir? Yaş ve medeni durumunuz nedir?
2. Öğrenim durumunuz nedir?
3. Vatandaşlık ve milliyetiniz nedir?
4. Yaşadığınız yer kırsal mıdır, kent midir?
5. Doğu Karadeniz’de/Gürcistan’da yaptığınız işler nelerdir?
6. Ülkenizde mülkiyet durumunuz nedir?
7. Ülkenizde barınma koşullarınız ve şimdi çalıştığınız yerde barınma koşullarınız nasıldır?
8. Ülkenizdeki işiniz ve sektörü neydi? Sürekliliği var mıydı?
9. Neden o işten uzaklaştınız/bıraktınız? Sebepleri nelerdir?
10. Neden Türkiye’ye/Gürcistan’a geldiniz? Niye başka ülke bir ülke değil?
11. Şimdiki işinizin sektörü nedir? Niteliği nedir?
12. Aldığınız ücret aylık mıdır, yevmiye midir, yarıcı ya da götürü usulü müdür?
13. İşinizi bulma yönteminiz nedir? İşinizi nasıl buldunuz?
14. Ücret ve çalışma koşullarınız için pazarlık olasılığınız var mıdır? Kazancınız toplamda ne kadardır?
15. Sosyal güvenceniz var mıdır?
16. Ücretinizin size sağladığı avantajlar nedir?
17. Sınırdan geçişinizi ilk ne zaman ve kimle gerçekleştirdiniz?
18. Türkiye’ye/Gürcistan’a ilk nasıl geldiniz, hangi araçları kullandınız? Ya da doğrudan burayla ilişkiniz var mıydı?
19. Kazancınızı ne şekilde değerlendiriyorsunuz?
20. Türkiye ve Gürcistan’ı çalışma koşulları açısından kıyaslayabilir misiniz?
21. Hak ihlali yaşadınız mı? Yaşırsanız ne yaparsınız, nasıl davranırsınız?
22. Çevrenin size karşı tutum ve davranışları ne şekildedir?
23. Devletin size karşı tutumu nasıldır?
24. Para, mal nakli gerçekleştiriyor musunuz? Evet ise nasıl?
25. Ülkenizde ve burada dayanışma yöntemleriniz var mıdır? Var ise nasıldır?
26. Türkiye’de/Gürcistan’da yabancı çalıştırma koşulları hakkında bilginiz var mıdır?
27. İki ülke arasındaki ücret farklılığı nasıldır?
28. İki ülke arasında sermaye aktarımı var mıdır?
29. Çay biçmeyi ne zaman, nasıl öğrendiniz?
30. Türkçeyi nasıl öğrendiniz?
31. Türkiye’ye/Gürcistan’a ilk ne zaman geçtiniz?

